

DE ONDERNEMENDE BURGER

De woelige wereld
van lokale initiatieven

Marcel Ham en Jelle van der Meer

**DE ONDERNEMENDE
BURGER**

De woelige wereld
van lokale initiatieven

Marcel Ham en Jelle van der Meer

De ondernemende burger is een uitgave van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, op initiatief en met steun van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Het tijdschrift wordt uitgegeven door Movisie.

Redactieadres

Postbus 19129
3501 DC Utrecht
www.socialevraagstukken.nl

Tekst Marcel Ham en Jelle van der Meer

Fotografie Jansje JFK, m.u.v. pag. 49, 51, © Zwembad de Groene Jager, pag. 58, 65, Hollandse Hoogte en pag. 120, 124, Annemarie de Bruijn

Coverfoto Yvonne Brandwijk, Buurtcoöperatie Nobelhorst, Almere

Ontwerp Vadding

Drukwerk Veldhuis Media

ISBN 9789088691140

Inhoud

Inleiding	5
1 Wijkondernemingen	9
De Lucas Community in Amsterdam en het Bruishuis in Arnhem	
2 Ondernemende dorpen	29
Elsendorp (Brabant), Oostwold (Groningen) en Den Ham (Overijssel)	
3 Zelf zorgen	57
Zorgcoöperatie in Voorschoten, thuiszorg in Elsendorp en daklozen die het zelf doen in Nijmegen	
4 Bewoners maken de buurt	79
Buurtcoöperatie Nobelhorst, Almere, en pioniers in Buiksloterham, Amsterdam	
5 Buurthuizen van bewoners	99
Wijkcentrum 't Middelpunt en Het Klokhuis in Amersfoort	
6 Doe-het-zelf-democratie	119
G1000 in Amersfoort in stad en wijk	
Epiloog	131
Literatuurlijst	139

Inleiding

Toen het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties met het verzoek kwam: ‘onderzoek de doe-democratie’ en daarmee ‘ga langs bij burgerinitiatieven’ bleek te bedoelen, was het antwoord niet moeilijk: ‘ja, graag!’ Maar al snel realiseerden we ons dat we in een ingewikkeld en beladen debat stapten. Om te beginnen kent het begrip ‘burgerinitiatief’ nauwelijks begrenzing, niet naar aard en niet naar omvang. De kabinetsnota *De doe-democratie* heeft het over burgers die in eigen kring maatschappelijke kwesties oplossen. Sommige beschouwers rekken het nog verder op tot bijna elk handelen van burgers dat bijdraagt aan maatschappelijke doelen, liefst iets met sociaal en duurzaam.

Daarbij krijgt dit ruim gedefinieerde begrip ook nog eens heel veel aandacht. Het duikt op in ideologisch geladen debatten over de verhouding tussen overheid, markt en samenleving. Over de burger en de rol van de professional (eigen kracht). Over politieke besluitvorming en de vermeende crisis van de representatieve democratie. Over bezuinigingen. Over een duurzame transitie. En dwars door dit alles heen loopt ook een debat over ‘participatie’, van de burger dan wel van de overheid, soms als legitimering voor een terugtrekkende overheid, soms als opdracht aan de samenleving, soms als beschrijving van de samenleving. Dan is het onvermijdelijk dat er in de discussies over burgerinitiatieven vaak langs elkaar heen wordt gepraat. Door het ideologische karakter komen gelovige hosanna-verhalen tegenover ongelovige afwijzingen te staan. Een extra complicatie is dat niet duidelijk is waarop burgerinitiatieven moeten worden beoordeeld. Gaat het om de deelname of toch om de resultaten? En moeten burgerinitiatieven langs dezelfde meetlat worden gelegd als de overheid, met criteria als transparantie, verantwoording, gelijke toegang, of net als marktpartijen worden afgerekend op uitkomsten?

In al dit verbale geweld dreigt het burgerinitiatief zelf kopje-onder te gaan. Ook in veel onderzoeken verdwijnt de burger en zijn initiatief achter termen en analyses. Waar gaat dit over? – dat is de vraag die wij in dit boek willen beantwoorden. We willen iets toevoegen door de afzonderlijke initiatieven in de schijnwerper te zetten. Niet om ze te bewieroken, maar om ze te onderzoeken en er wijzer van te worden. We zijn op pad gegaan en hebben bij twaalf burgerinitiatieven een kijkje genomen achter de schermen. Wie zijn ze, wat doen ze, en vooral: waar lopen ze tegenaan? We hebben naar hun verhalen geluisterd en gekeken hoe ze werken, en dat levert twaalf portretten op. De blik waarmee we hebben rondgekeken en de vragen die we hebben gesteld, sluiten aan bij de kwesties die in de debatten een rol spelen. Dit alles past bij de ambitie van het ministerie om de discussie verder te brengen door te leren van ervaringen en dilemma’s en die te delen met anderen.

De grote vraag was welke burgerinitiatieven we zouden gaan bekijken. Om ze ook onderling te kunnen vergelijken, moesten we die enorme berg van zeer uiteenlopende initiatieven terugbrengen tot een enigszins coherente en zinvolle categorie. De eerste selectiestap was de beperking tot initiatieven die publieke taken uitvoeren met een collectief karakter – zorg, welzijn, sociale participatie, openbare ruimte; taken dus die klassiek eerder door de overheid dan door de markt worden geleverd. Daarmee lieten we onder andere de energie- en voedselinitiatieven afvallen, evenals alles wat onder ‘sociaal ondernemen’ wordt verstaan.

Vervolgens kozen we voor robuuste initiatieven, dat wil zeggen initiatieven met een formele organisatie, financieel van enige omvang en bedoeld om te blijven. Hierdoor vielen onder andere de vele mantelzorg- en goednabuurshapsactiviteiten af en de op ontmoeting gerichte, eenmalige activiteiten als buurtfeesten. Ten slotte was een belangrijk criterium dat het een initiatief was ván en dóór burgers; daarop hadden we uiteindelijk twee interessante uitzonderingen.

Dan houden we over: de categorie niet al te kleine burgerinitiatieven die zich richten op een collectief goed en zich bevinden tussen overheid en markt. Daarbinnen hebben we gezocht naar een variatie in thema’s en organisatievormen (stichting, vereniging, coöperatie) en een geografische spreiding over het land en initiatieven uit steden én dorpen.

Initiatieven gericht op beleidsverandering zitten er niet bij, omdat de praktijk van de ‘doe-democratie’ het kader was van dit onderzoek. Daarmee lieten we ‘oude’ actiegroepen afvallen. ‘Hedendaags’ was ook een criterium, omdat we de aandacht wilden vestigen op nieuwe initiatieven; dus niet het natuuronderhoud, maar wel de wijkonderneming.

Door deze laatste twee criteria versterkt onze eindselectie het idee dat burgerinitiatieven een geheel nieuw fenomeen zijn. Dat beeld is onjuist. De term ‘burgerinitiatief’ is misschien nieuw (in deze context), maar maatschappelijke deelname van burgers is dat niet. In de eerste helft van de vorige eeuw heette het ‘particulier initiatief’. Bijna al onze instellingen op het terrein van zorg, welzijn, wonen en onderwijs zijn begonnen als particulier initiatief. In de tweede helft van de twintigste eeuw verstatelijkten veel van deze instellingen. Het maatschappelijk initiatief verschoof naar bemoeienis met beleid en politiek via actiegroepen en bewegingen. Die zijn inmiddels geïnstitutionaliseerd en vanaf begin deze eeuw verschuift het maatschappelijk initiatief opnieuw en nu naar het praktisch handelen van de doe-democratie. Burgers bemoeien zich met de kwaliteit van hun buurt en halen overheidstaken als welzijn en delen van de zorg terug naar de samenleving. Daarmee is de cirkel rond.

Nu eerst de burgerinitiatieven. Met de volgende vragen zijn we op pad gegaan: van wie zijn de initiatieven, hoe zijn ze ontstaan, wat zijn de doelen, voor wie zijn ze er, hoe verloopt de besluitvorming, hoe zijn ze gefinancierd en hoe zijn andere aspecten van continuïteit geregeld, hoe gaan ze om met in- en uitsluiting, hoe verhouden

ze zich tot de overheid? De reportages over de initiatieven zijn gebaseerd op interviews, schriftelijke documenten en eigen observaties. We geven steeds ruim aandacht aan de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling ervan; de weg van droom naar uitvoering ligt vol hobbels en dilemma's.

De twaalf initiatieven passeren een voor een de revue, naar type bijeengebracht in zes hoofdstukken. We beginnen met twee wijkondernemingen in achterstandsbuurten van de grote stad. Daarna gaan we in hoofdstuk 2 naar drie dorpen die een manier hebben gevonden om hun voorzieningen overeind te houden. Vervolgens bekijken we hoe burgers zelf hun zorg gaan organiseren. Hoofdstuk 4 speelt zich af in twee nieuw te bouwen wijken waar de bewoners de openbare ruimte bepalen. Dan gaan we in hoofdstuk 5 naar Amersfoort, waar bewoners door de gemeente wegbezuinigde buurthuizen hebben overgenomen. Het laatste hoofdstuk vertelt het verhaal van burgers die het initiatief hebben genomen de democratie te vernieuwen.

In een epiloog trekken we een aantal grote lijnen door al deze verhalen, ten behoeve van enige duiding. Daarbij maakten we gebruik van bijdragen van onderzoekers aan een debat over de omvang en toekomstmogelijkheden van burgerinitiatieven dat we parallel aan onze zoektocht organiseerden op www.socialevraagstukken.nl, onder de noemer 'Burgers nemen het over'.

Marcel Ham
Jelle van der Meer

Het Bruishuis in Arnhem

WIJK- ONDERNEMINGEN

De Lucas Community in Osdorp en het Bruishuis in Arnhem

Bewoners van achterstandswijken kunnen zichzelf verheffen – dat is de gedachte van de ‘wijkonderneming’, een type burgerinitiatief dat vooral in de grote steden uit de grond schiet. Werkt het? We reizen af naar Amsterdam-Osdorp en Arnhem-Malburgen.

De Lucas Community

De naam is veelbelovend en de reputatie is groot. De *Lucas Community* zit in het voormalige gebouw van de Sint Lukasschool, een rechthoekig blok van driehoog in de modernistische architectuur van 1959, enigszins uit het zicht achter een hek en een vlakte met wat houten tuinbakken. Het pand staat midden in de Wildemanbuurt, in het Amsterdamse stadsdeel Osdorp, een buurt met veel werkloosheid, lage inkomens en laagopgeleiden. In 2012 heeft een groep actieve buurtbewoners zich dit leegstaande schoolgebouw toegeëigend en er een vrijplek gecreëerd voor ondernemende buurtinitiatieven. In de verhalen over de nieuwe wereld van de doe-democratie komt de Lucas Community vaak langs als succesvol voorbeeld. De eigen website wekt verwachtingen over een bruisende *hotspot* die kansen biedt voor kansarme buurtbewoners.

Het gebouw

Het is begin september en snikheet als we voor de eerste keer op bezoek komen. We worden ontvangen door Hans Nooren, pas kort betrokken bij de Lucas maar inmiddels een van de trekkers. Nooren (1947) is gepokt en gemazeld in het bestuurlijke en ambtelijke Amsterdam, waaronder stadsdeel Osdorp. Hij is nu met pensioen maar is nog actief als organisatieadviseur. In het trapportaal heeft hij een tafel staan en daar legt hij enthousiast het idee van de Lucas uit: 'Wij zijn een gemeenschap waar buurtbewoners zich kunnen ontwikkelen tot zelfstandig ondernemer met producten of diensten waar de buurt beter van wordt.' Hij troont ons mee door het gebouw, slalomend tussen rommel van platen en planken waarbij het niet altijd duidelijk is of het om opbouw of afbraak gaat. We komen langs een fitnessruimte voor ouderen, een solidariteitswinkel (kringloop), een kunstenaarsatelier en een multimediabedrijf dat helaas dichtzit na tragische diefstal van alle apparatuur. De mooiste plek is de Cultuursalon voor feestjes en vergaderingen, vrolijk ingericht met kleurige vitrages en zelfgemaakt meubilair. Op de begane grond zit het Lucafé voor koffie, thee en lunch.

Wat het meest opvalt, is de stilte. Nogal wat lokalen staan leeg, en op onze rondgang komen we niemand tegen behalve Nancy van het Lucafé en Hoessein van de Solidariteitswinkel. 'We zitten in een overgangsfase', legt Nooren uit. Hij formuleert het diplomatiek. 'Onze werkwijze was tot voor kort organisch en intuïtief.' Bedoelt hij chaos? Glimlachend: 'Creatieve chaos. We gaan nu meer gestructureerd werken. De eerste periode was alles mogelijk, zwaan kleef aan, maar niet iedereen kon zijn eigen broek ophouden en dat was wel de bedoeling.' Gevolg is dat vele initiatieven met meer of minder zachte drang de deur is geweest. Twee jaar na oprichting is deze wijkonderneming zichzelf nog aan het uitvinden.

De geschiedenis

De wieg van de Lucas Community stond bij de voormalige Renault-garage verderop in de straat. Deze leegstaande garage was in 2008, in afwachting van

sloop voor nieuwbouw, in gebruik genomen als een tijdelijke plek voor creatieve bedrijven en buurtbewoners. Toen de nieuwbouw door de crisis op de lange baan werd geschoven, besloot eigenaar Ymere het gebouw te renoveren tot bedrijfsverzamelgebouw. Nog steeds voor de buurt, maar chiquer en met kostendekkende huur, en daarmee voor een deel van de gebruikers onbetaalbaar.

Zo stonden Ria met de kookclub en Margriet met haar huiskameractiviteiten op straat, gefrustreerd omdat ze door de commercie aan de kant waren gezet. Dat was 2012. Met hulp van Mostafa el Filali, wijkontwikkelaar van Amsterdams Steunpunt Wonen (ASW), gingen ze op zoek naar een nieuw onderkomen, dat ze vonden in het net verlaten schoolgebouw. Onder stimulerende begeleiding van El Filali verenigden ze zich tot de Lucas Community, zetten de deur open, en al snel sloten er zich meer initiatieven aan: de kunstenaar, het naaiatelier, een multimediasstudio. Eerst met z'n allen – en met toestemming van de gemeente – in één lokaal. Hier had Margriet haar bingo's, bakte Ria pannenkoeken voor ouderen, werd er gefitnest en genaaid, was er huiswerkbegeleiding voor buurtkinderen. Toen dat te krap werd en de andere lokalen toch leegstonden, namen ze de hele school in gebruik.

De missie

Het is een paar dagen later en we zitten met El Filali in de Cultuursalon aan de zelfgemaakte cafétafels van tweedehandshout. El Filali heeft een missie. 'Mijn

De Lucas Community in Osdorp

boodschap aan de bewoners van een wijk als deze is: neem de regie in handen, wacht niet op een professional die zegt: “Jullie zijn arm en zwak, wij gaan helpen”, maar doe zelf iets.’ Een overheid die alle problemen overneemt, maakt de gemeenschap zwakker. ‘Er zijn te veel professionals en te veel subsidies, dat leidt tot afhankelijkheid en geklaag. Tot het plafond bereikt wordt, en op dat punt zitten we nu.’ Zijn doel is om met de Lucas Community een beweging op gang te krijgen waarbij bewoners door ondernemerschap en in samenwerking zichzelf en de buurt ontwikkelen. ‘In plaats van subsidies uitdelen, gaat de gemeente dan diensten inkopen bij bewonersbedrijven.’ Dat El Filali zelf ook zo’n ‘professional’ is, maakt het ingewikkeld, geeft hij grif toe. Daarom doet hij zijn werk voor de Lucas inmiddels als buurtbewoner van Osdorp en niet meer als ASW’er.

In de Lucas stroopten de bewoners de mouwen op. De school was in slechte staat, na asbestverwijdering was de boel de boel gelaten. Van Stichting DOEN kregen ze 50.000 euro. Het timmeren, verven en poetsen deden ze allemaal zelf. Een voor een werden de provisorisch opgeknapte lokalen in gebruik genomen, en die trokken weer nieuwe initiatieven zoals een beautysalon en een geluidsstudio. Nancy Loor, met een verleden als kok, kreeg 4.500 euro subsidie om een keuken in te richten van waaruit zij, samen met buurtmoeders, een cateringbedrijf kon gaan opzetten. Het stadsdeel, eigenaar van het pand, tolereerde hun aanwezigheid, maar ambtenaren die langskwamen, waren argwanend. Bevreesd ook voor concurrentie met het nieuwe Huis van de Wijk, twee straten verderop, waar niet langer de opbouwwerkers de activiteiten organiseerden maar de bewoners dat zelf moesten gaan doen. El Filali: ‘Welzijn Nieuwe Stijl – prachtig! Maar wel ván de overheid, en de bewoners hier gingen aan de slag zónder overheid. Je zou denken dat als de bewoners het zelf doen, de overheid haar plannen kan stoppen, maar nee, de overheid wilde dat zij stopten!’

Ambtenaren stelden voorwaarden aan het opknappen, ‘met het eisenboek voor vastgoedverhuur in de hand’. Zo moest er een dure nooduitgang komen, waar een simpele uitweg mogelijk was. ‘Wij hadden het gevoel dat de regels werden gebruikt om ons tegen te houden. In plaats van te vertellen wat niet mag, zouden ze moeten meedenken over hoe het mogelijk te maken.’

Gandeweg verbeterden de verhoudingen. Het stadsdeel werd afnemer van Nancy’s catering. ‘Ze kregen respect voor onze vasthoudendheid en inzet’, zegt El Filali. Belangrijk was dat de Lucas bekendheid kreeg in de stad, en onderdeel werd van een doe-het-zelfbeweging met als basis Pakhuis De Zwijger, die vanuit de centrale stad beleidsmatige en financiële steun kreeg. In de buurt kreeg de Lucas een gezicht door bij gelegenheden tuinfeesten te organiseren.

Bewondernemers

Omdat de Lucas pertinent tegen structurele subsidie is – ‘Dan word je gestuurd’ – moet het initiatief voor eigen inkomsten zorgen. El Filali: ‘Toen we onszelf de vraag stelden: wie zijn wij?, en ik als antwoord gaf: ondernemende bewoners, kwam er protest: wij zijn geen ondernemers die winst nastreven. Vervolgens kwam iemand

met de term “bewondernemer”, een combinatie van “bewoner” en “ondernemer” die zijn buurt bewondert. Daar kon iedereen zich in vinden.’

De term bleek een gouden greep, ook richting stadsdeel. El Filali: ‘Ambtenaren zeiden: voor bewonersactiviteiten is er het Huis van de Wijk, voor ondernemersactiviteiten zijn er bedrijfsverzamelgebouwen, dus jullie zijn overbodig. Nee, zeiden wij, wij zijn anders, wij zijn bewondernemers.’

‘Een overheid die alle problemen overneemt, maakt de gemeenschap zwakker’

Daarmee had de Lucas zich onderscheiden en hadden de deelnemers zichzelf gedefinieerd: de bewondernemer houdt zijn eigen broek op en dat doet hij door iets toe te voegen aan de buurt. Maar in die eerste periode werd het ondernemerschap niet erg serieus genomen. Dat wil niet zeggen dat iedereen werd toegelaten. De bingo van Margriet en de naailes van Rahima kregen een warm onthaal, maar de Marokkaanse hangvaders die een plek wilden om te kaarten en koffie te drinken, werden gewe-

gerd. Zo’n hangplek wilde de Lucas Community juist niet zijn. Omdat de mannen zich niet zomaar lieten afschepen en gingen samenscholen voor de deur, leidde dat tot spanningen. Tot ze uiteindelijk vertrokken.

Door noodzaak gedreven, raakte het ondernemerschap niet volledig uit beeld. Er waren weliswaar (nog) geen huurkosten maar wel andere kostenposten. Redouan Boussaid, een freelance bedrijfsadviseur die als buurtbewoner bij de Lucas betrokken raakte, begeleidde de activiteiten op hun ‘businessmodel’.

Selectie van de deelnemers

De echte omslag kwam in het voorjaar van 2014, toen Hans Nooren bij de Lucas betrokken raakte. De Lucas Community hield zichzelf een spiegel voor: voor continuïteit is een gebruikersovereenkomst nodig met de eigenaar, de gemeente. Continuïteit vraagt ook om een structuur en een exploitatieplan. Als de Lucas niet afhankelijk wil zijn van subsidie, dan moeten de bewondernemers een bijdrage gaan betalen en dus geld gaan verdienen. Wie dat niet kan, moet helaas vertrekken. Nooren: ‘We zijn een collectief, en dan mag je ook eisen stellen aan de deelnemers daarvan.’ El Filali: ‘Je krijgt een kans en als het je niet lukt, moet je in het belang van het collectief een stap terug doen om kansen te bieden aan anderen.’ Zo vertrokken het naaiatelier, de beautysalon, de fitness en meer. Sommigen verdwenen omdat ze niet genoeg klanten hadden, anderen omdat die klanten niet genoeg koopkracht hadden om kostendekkend te kunnen draaien. Sommigen met instemming, anderen met tegenzin – ze hadden immers veel energie in het gebouw gestoken. De deelnemers van het eerste uur stonden wederom op straat en ironisch genoeg om dezelfde reden – omdat ze niet commercieel genoeg waren. Voor hen is elders in de buurt onderdak gevonden op gesubsidieerde plekken, zoals het Huis van de Wijk.

En daar horen ze ook thuis, zeggen Nooren en El Filali nu. De Lucas heeft in het begin te veel op twee gedachten gehinkt, en ook te veel een alternatief willen zijn voor het Huis van de Wijk. ‘Verdienmodel’, dat is voortaan het sleutelwoord voor de bewondernemers.

Het is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Er zijn bij de Lucas voortdurend plannen over een zorgteam, een veiligheidsteam, een groenteam en een klussteam. Met corporaties en het stadsdeel als beoogde afnemers die betalen voor verleende diensten. Het blijft steeds bij pogingen die stuklopen op regels, te hoge eisen van afnemers en gebrek aan geschikte bewondernemers. Het verst kwam een klussteam van twee Marokkaanse buurtbewoners die, met veel begeleiding van Bous-said, ook een aantal opdrachten kregen. Maar zij zochten op een gegeven moment onderdak bij het Huis van de Wijk en uiteindelijk lieten ze het afweten.

Mikken op potentiële ondernemers onder buurtbewoners

In september, als wij hem voor het eerst spreken, puzzelt Nooren op een sluitende begroting voor de Lucas. Veel hangt af van de afspraken die met de gemeente te maken zijn, maar hij weet dat de bewondernemers, hoeveel potentie ze ook hebben, onvoldoende geld in het laatje brengen om de exploitatie rond te krijgen.

Nancy in het Lucafé

‘We moeten voor een inkomstenbron zorgen die het idee van ondernemerschap voor buurtbewoners financieel mogelijk gaat maken.’ De Community zelf moet ook op zoek naar een verdienmodel.

Half december, drie maanden later, wippen we weer binnen. Het ruikt heerlijk in het Lucafé. Op een warmhoudplaat staat Marokkaanse kip te pruttelen. Nancy Loor en drie assistenten zijn druk bezig met een kerstdiner voor een grote klant. De rest van het pand oogt nog altijd verlaten maar het ziet er een stuk frisser uit dan eerder. De gemeente heeft het gebouw de afgelopen weken brandveilig gemaakt met nieuwe plafonds, dubbele wanden, dikkere deuren, rookmelders et cetera, hiertoe verplicht vanuit haar verantwoordelijkheid als eigenaar. Op de gangen ontbreekt de troep die in september nog overal stond. Nooren: ‘Dat mag niet meer van de brandweer.’

De grootste verandering is de verbouwing van twee leeggekomen lokalen. Hier komen werkplekken voor zzp’ers die daarvoor een maatschappelijke huurprijs betalen. Dit moet een zekere inkomstenbron worden, het verdienmodel waar de Lucas Community naar op zoek was. Nooren is optimistisch: ‘Er is veel vraag naar dergelijke *hubs*. We hebben nu al zes aanmeldingen. Als het nodig is, trekken we er nog een derde lokaal bij.’

Nieuw ook is de komst van LucasZorgt, het gedroomde zorgbedrijf. Bewonderner is Nazha Lemhadi, een vrouw met veel ervaring in het welzijns- en participatiewerk. LucasZorgt gaat buurtbewoners die door nieuwe zorgwetten buiten de boot dreigen te vallen, met name ouderen en licht gehandicapten, een ontmoetingsplek bieden en gaat hen koppelen aan vrijwilligers die willen helpen in het huishouden. Lemhadi hoopt er een boterham aan te verdienen door haar diensten aan te bieden aan het stadsdeel en aan zorgverleners, die daarvoor gaan betalen. Via het budget Buurtinitiatieven Wmo heeft ze 13.000 euro startsubsidie gekregen voor werving en scholing van vrijwilligers.

De criteria voor bewondernemers zijn verder aangescherpt: je moet wonen in Osdorp, je dienst/product moet goed zijn voor Osdorp, je moet betalend lid worden van de coöperatie (in oprichting, de Lucas Community is nu nog een vereniging) en je moet kostendekkend werken. Nooren stelt gerust: ‘Het gaat om uitzicht op inkomen, bijvoorbeeld in twee jaar tijd. Iemand die zo begint, betaalt minder lidmaatschap. Daar kan je er niet te veel van hebben, want de anderen moeten dat compenseren.’ Dat de bewonderner op afstand staat van de arbeidsmarkt, is geen eis en is dat nooit geweest, zegt Nooren. ‘We mikken op een groep potentiële ondernemers onder de buurtbewoners, een niche van misschien 5 procent. Die helpen we hun plannen te realiseren.’ Nooren: ‘We laten heel voorzichtig het woord “bewonderner-academie” vallen.’

Een kernteam trekt de kar

Eind 2014 heeft de Community acht bewondernemingen met negen bewondernemers plus vrijwilligers. Nooren maakt in zijn hoofd een rondje door het gebouw, en somt op: het *Lucafé* met catering van Nancy; de *Cultuursalon* (voor feesten en

vergaderingen), een bewondering van Boussaid en El Filali, waar tot voor kort geen activiteiten toegestaan waren vanwege brandveiligheid maar die nu dus van start kan; de *Solidariteitswinkel* van Hoessein, die op zoek is naar uitbreiding elders in de wijk met meer aanloop; de in aanbouw zijnde *zpz-hub* met de welluidende naam *Lucreaos*, van El Filali en Ahmed Larouz (eigenaar van een marketing/communicatiebureau), dat een financiële pijler moet worden; *LucasZorgt*, dat binnenkort van start gaat; en het *Kunstatelier* van de kunstenaar Mohamed, die er moeite mee heeft zijn onderneming levensvatbaar te maken. Buiten het pand – maar wel lid van de Community – zit een *fietzenmaker* (om de hoek) en is er multicultureel ontmoetingscentrum het *Brisseltje* (een wijk verder).

Een kernteam trekt de kar. Daarin zitten Mostafa el Filali, Nancy Loor, Redouan Boussaid, Ahmed Larouz en Hans Nooren. Mensen met professionele ervaring in bedrijfsleven, ambtenarij of maatschappelijk werk. Om zoiets te laten slagen, heb je ook buurtbewoners nodig die op strategisch niveau kunnen opereren, aldus Nooren, die het woord ‘elite’ liever vermijdt. Formeel overleg met de achterban via vergaderingen loopt niet goed, geeft hij zonder moeite toe, maar er zijn genoeg informele contacten.

Met ‘achterban’ doelt Nooren op de ondernemers. Aan formele verantwoording aan de buurt doen ze niet, maar bij activiteiten gericht op de buurt is er veel uitwisseling.

Niet geldgestuurd willen worden

De gesprekken met de gemeente over een gebruikersovereenkomst hebben de afgelopen maanden op een laag pitje gestaan. Door opheffing van de stadsdelen en reorganisatie van het ambtelijk apparaat is ‘de gemeente even het noorden kwijt’. De partij waarmee Nooren als vertegenwoordiger van de Lucas Community in januari praat, heet de Resultaat Verantwoordelijke Eenheid Vastgoed, van de centrale stad. Het onderscheid tussen commercieel en maatschappelijk vastgoed met glijdende huurprijzen, zoals dat tot voor kort bestond en in veel gemeenten nog altijd standaard is, heeft Amsterdam afgeschaft. De ambtenaren van Vastgoed praten alleen over de huur, en die moet kostendekkend zijn. Als de Lucas Community aanspraak wil maken op haar sociale rendement, moet ze elders in het stadhuis zijn. Nooren: ‘Vreemd om dat uit elkaar te halen. Veel van wat je sociaal doet, doe je in panden, en veel panden zijn er voor het sociale.’

Wat kostendekkende huur is, weet Nooren niet. Hij weet ook niet voor hoeveel het pand in de boeken staat en welk onderhoud de gemeente gepland heeft. Nooren heeft een bureau het achterstallig onderhoud laten onderzoeken: 3 ton. De jaarlijkse kosten voor gas, licht en water zijn 30.000 euro. Hij gaat de onderhandelingen met de gemeente in met het voorstel: twee jaar gebruik van het pand om niet, om ‘het proces op gang te brengen’ richting een zelfstandige exploitatie, en in die twee jaar doet de gemeente het achterstallig onderhoud.

‘Uiteraard kijken we altijd uit naar fondsen en sponsors die ons kunnen helpen. Maar daarvoor geldt, net als met de gemeente, dat we onze eigenheid en

onafhankelijkheid niet op het spel zetten voor een zak geld. We willen niet geld-gestuurd worden.'

Afgelopen najaar kreeg de Lucas 25.000 euro 'aanjaagbudget' van de gemeente, aangevraagd onder de noemer 'faciliteren van de doorstart'. Voor het doorlichten van de bewondernemeningen ten behoeve van versterking ervan is een deskundige ingehuurd. Dat is Redouan Boussaid, hij krijgt enkele uren betaald voor zijn adviezen. Nooren: 'De rest van zijn activiteiten blijft hij gewoon als vrijwilliger doen.'

We geloven Nooren graag, de bevrologenheid bij alle bewondernemers is groot.

We hebben ook geen keus; de Lucas Community heeft niets op papier – geen jaarverslag, begroting of exploitatieplan. De subsidie wordt verantwoord aan de gemeente, zegt Nooren. 'Die krijgt een keurig overzicht van waaraan en door wie het geld besteed is, plus een verhaal wat we daarmee bereikt hebben.' Nee, dat is geen bureaucratische last. 'Onze aanvraag was een A4'tje, deze verantwoording kan dan ook op een A4.'

Het Bruishuis

Zo rustig als het is bij de Lucas Community in Osdorp, zo hectisch is het in het *Bruishuis* in de Arnhemse wijk Malburgen. Dat kan ook bijna niet anders, want deze wijkonderneming huisvest zo'n 90 bewoners en 35 bedrijven. Het beheer van het Bruishuis, een voormalig bejaardenhuis, is door woningbouwstichting Volkshuisvesting in 2013 in handen gegeven van buurtbewoners. Zij exploiteren de flat door de bejaardenkamers te verhuren. De winst steken zij in activiteiten voor en door de buurt. Het Bruishuis biedt inmiddels onderdak aan de Voedselbank, een kledingbank, een speelgoedbank, de Formulierenbrigade, de (sociale) Adviesbrigade, de vertrouwenspersoon huiselijk geweld, aan buurtpreventie, heel veel ontmoetingsactiviteiten en een restaurant. In 2014 had de onderneming een omzet van een half miljoen en een batig saldo van 40.000 euro, dankzij heel veel vrijwilligers. Het Bruishuis is op een aantal punten een heel ander verhaal dan de Lucas. Juist die verschillen leiden tot inzichten, waarover aan het eind van dit hoofdstuk meer.

Malburgen is als naoorlogse wijk vooral bekend van verhalen over criminaliteit, jongerenoverlast en sociale achterstanden. Veel rijtjeswoningen – de meeste met betegelde voortuin – en lage portiekflats, met daartussen veel groen. Vlak bij het winkelcentrum staat het, als een kerktoren boven alles uit stekende, negen etages hoge Bruishuis. Aan de voorkant is een speelweide met houten klimtoestellen, een basketbalveldje, bankjes en waterpartijen – een populaire pleisterplek.

Bij ons eerste bezoek lopen we in de knalroze geschilderde entreehal meteen in de armen van Sjeff Hamer, fulltime vrijwilliger. Met hem hebben we een afspraak. Hamer, met grote grijns en helblauwe designerbril, is een geboren en getogen

Malburger. Hij schiet meteen met scherp: ‘We zijn al dertig jaar aandachtswijk, en wat hebben al die welzijnswerkers bereikt?’ Zijn glimlach wordt er niet minder breed van. Hij neemt ons mee de gloednieuwe lift in. In zijn hand een stapel papiertjes met klachten, klussen en akkefietjes die afgehandeld moeten worden – ook dat drukt zijn pret niet. We suizen op topsnelheid naar de negende etage, waar het bewonerskantoor zit van zakelijk leider Walter Klein Nienhuis.

Het kantoor is ingericht als een huiskamer, met een houten werktafel, een zithoek van rood leer, schilderijen aan de muur, een antieke servieskast en in de hoek een bureau met computer, waar Inge, bewoner én vrijwilliger, administratiewerk doet. Uit het keukentje komt Klein Nienhuis tevoorschijn met koffie. Een vriendelijk ogende vijftiger met de uitstraling van een strenge doch rechtvaardige bovenmeester. Dat komt hem in het beheer van de flat goed van pas, zo zal later blijken. Hij werkte 25 jaar bij de politie, onder andere als wijkagent; daarna was hij buurtcoach, de laatste jaren in Malburgen.

Malburgen op de schop

Klein Nienhuis is de enige betaalde kracht, aangesteld door Stichting Bewonersbedrijf Malburgen, de huurder en exploitant van het pand. Van deze stichting is Sjef Hamer de voorzitter. Hij is het gezicht van de wijk in dit bedrijf. In plat Arnheems vertelt Hamer (60) de geschiedenis van Malburgen, een arbeiderswijk waar hij opgroeide als straatschoffie dat veel klappen kreeg en uiteindelijk net niet ontspoorde. De arbeiderswijk werd een achterstandswijk die in de jaren negentig met de komst van grote groepen kansarme migranten bijna door zijn hoeven zakte, vertelt Klein Nienhuis. Besloten werd tot herstructurering, sloop en nieuwbouw van koopwoningen op zoek naar nieuwe bewoners. Klein Nienhuis speelde in de wijk een belangrijke rol als bewonersondersteuner, een functie die was afgedwongen door de bewoners, maar betaald werd door de gemeente. Hamer: ‘Er was heel veel verzet, tegen alles eigenlijk.’

Mede dankzij Vogelaargeld kwam er een kentering, aldus Klein Nienhuis. ‘De wijkontwikkeling werkte, er was minder werkloosheid, minder armoede, minder heisa en een hele goeie school.’

De kredietcrisis zette de herstructurering van Malburgen voortijdig stil en daar dankt het Bruishuis zijn bestaan aan. Na het vertrek van de bejaarden naar de nabijgelegen nieuwbouw zou het oude bejaardenhuis worden afgebroken voor de bouw van koopwoningen. Maar daar was geen vraag meer naar.

Burgers die een flat overnemen

Toen gebeurde er iets bijzonders. De woningbouwstichting – of, preciezer: directeur Gerrit Breeman – bood de flat aan de bewoners aan. Dat was in 2010. Klein Nienhuis: ‘Hij kwam bij mij of wij die flat niet wilden overnemen om daarmee de wijkontwikkeling door te zetten.’ Hamer: ‘Hij zei: “Jullie kunnen meer met minder geld, door eigen inzet.”’ Klein Nienhuis: ‘Met dat aanbod ben ik naar de bewoners gegaan met wie we contact hadden, een groep van ongeveer tachtig mensen.’ De

Malburgers waren niet enthousiast en ook Klein Nienhuis zag veel beren op de weg. 'De flat stond leeg, de bejaarden waren net weg, er was rommel, het rook er naar de dood.' Belangrijker: het paste niet in het plaatje. 'Van *Big Society* hadden we nog nooit gehoord. Later dat jaar kwam er iemand uit Engeland om daarover te spreken in Den Haag. Daar ben ik heen gegaan.'

Malburgen is een bijzondere wijk, zegt Gerrit Breeman, directeur van woningbouwstichting Volkshuisvesting. Het kantoor staat aan de voet van de Rijnbrug en trots laat Breeman het prachtige uitzicht op de rivier zien, met aan de overkant Malburgen. De Malburgers voelen zich heel betrokken bij hun buurt, vertelt Breeman. 'Bij de herstructurering zaten ze er van begin af aan bovenop, wilden meepraten, trokken aan de bel als hun iets niet zinde.' Met gevoel voor understatement: 'We hebben een intensieve samenwerking gehad.'

De kwaliteit van leven in Malburgen moest omhoog; alleen fysieke ingrepen zijn daarvoor niet genoeg. 'Het ideaal was zelfredzaamheid, dat wij niet meer nodig

Het Bruishuis in Malbergen, Arnhem

waren. Dat als er vuil op straat ligt, de bewoners het zelf opruimen. Als een kinderspeelplaats een rommeltje is, dat bewoners dat zelf opknappen.’ Dat was niet de situatie. ‘Er was sprake van criminaliteit, drugsactiviteit, vervallen straten, slecht onderhouden groen. In combinatie met hoge werkloosheid, veel uitkeringen, veel schooluitval.’

Hij vervolgt: ‘Toen er voor het oude bejaardenhuis een bestemming gevonden moest worden, hebben wij gezegd: dit moet een gebouw worden van, voor en door de bewoners. Wat dat inhield, wisten we niet, dat moesten we gaan uitvinden. Omdat de bewoners de boot afhielden, zijn wij zelf begonnen. Onder de naam “Bruishuis”.’

De corporatie ging de kamers verhuren aan gewone huurders, aan bedrijfjes en aan zorginstellingen voor begeleid wonen, en op de begane grond wilden ze van alles en nog wat voor de buurt. Na een jaar zat het aardig vol. Breeman: ‘Toen klopten de bewoners op de deur dat ze het toch wilden gaan doen.’

Niet kankeren maar aanpakken

De Malburgers waren op afstand betrokken bij de start van het Bruishuis. Ze hadden de tijd nodig om hun eigen kracht te ontdekken, aldus Klein Nienhuis. ‘De bewoners en hun organisaties waren gewend om hun problemen over de

Walter Klein Nienhuis (links) in gesprek in het trappenhuis van het Bruishuis

schutting te gooien bij de gemeente en andere instellingen. Om vervolgens te kankeren op wat er fout gaat. Ze moesten inzien dat ze zelf verantwoordelijkheid konden nemen.' Sjef Hamer gaat flink tekeer over de manier waarop de overheid de bewoners van een wijk als Malburgen afhankelijk heeft gemaakt: 'Gepamper.' Hij herhaalt zijn aanvangstrofe: 'Malburgen is al dertig jaar aandachtswijk, en wat hebben al die welzijnswerkers bereikt?' Hij weet uit zijn eigen ervaring als voetbaltrainer dat je mensen de bal moet geven. 'De bewoners willen klagen en bingo, ik zeg: doe er wat aan.'

Klein Nienhuis: 'We zagen het Vogelaargeld opdrogen en begrepen dat we zelf aan de slag moesten, anders was straks alle sociale winst weer weg.' Hij had zich ondertussen flink georiënteerd en de financiële en inhoudelijke steun toegezegd gekregen van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners (LSA, dat ten behoeve van bewonersbedrijven een miljoen euro kreeg van de Postcode Loterij). In 2013 werd er een stichting opgericht en uit de bewonersgroep, die op dat moment uit ongeveer twintig mensen bestond, werd een bestuur samengesteld. Met uitgewerkte plannen stapten ze naar eigenaar Volkshuisvesting. Toen bleek bij Volkshuisvesting intern grote verdeeldheid te bestaan. Hamer: 'Een aantal hoge pieten daar zeiden: "Mooi hoor, die bewoners, maar het zijn altijd dezelfde en ze zijn op leeftijd."' Klein Nienhuis: 'Het ging om vertrouwen. Of bewoners van deze wijk dit wel konden.' Hamer: 'Toen heeft de directeur met de vuist op tafel geslagen: dit moet er komen.'

Neerbuigend paternalisme, ook bij de gemeente

Klopt, zegt Breeman, binnenshuis was er verzet. Sommigen van zijn collega's wilden niet de volledige verantwoordelijkheid uit handen geven. 'Vanwege het risico. Ze zeiden: "De bewoners hebben geen ervaring en geen kennis van verhuren, kunnen ze dit wel?" Paternalisme, goedbedoeld waarschijnlijk. Geef hun de kans om fouten te maken. Als het misgaat, nemen wij het weer over.' Afgesproken is dat het Bruishuis elke drie maanden verantwoording aflegt, dus de corporatie houdt de vinger aan de pols, en de opzegtermijn is een jaar, dus de corporatie kan bij ongewenste ontwikkelingen het pand snel weer opeisen.

De Bruishuis-ondernemers lopen vaker aan tegen paternalisme, wat ze als neerbuigend ervaren. Vooral bij de gemeente Arnhem. Klein Nienhuis: 'De gemeente ziet participatie als "doen wat de overheid zegt". Maar daar trappen burgers niet meer in. In die omwenteling zitten we.' Met nauwelijks ingehouden woede: 'Ze denken bij de gemeente in termen van *Übermensch* en *Untermensch*, het is puur Nietzsche. Er is daar geen enkel vertrouwen in bewoners van een wijk als Malburgen.' Hij maakt een fuck-gebaar met zijn arm. Hij ziet het overal, soms ook bij het LSA. 'Begrijp me goed, we zijn het LSA heel dankbaar, maar ook daar gebruiken ze termen als "ondersteunen", dat is de opstelling van een hulpverlener; van boven naar beneden. Daar word ik hels van. Uiteindelijk is dat om afhankelijkheid te suggereren. Welzijnsinstanties kunnen dan geld aan je verdienen.'

Daarom is succes van het Bruishuis belangrijk. 'We gaan eerst laten zien dat

bewoners op deze manier geld kunnen verdienen. En daarna dat we met dat geld de wijk beter kunnen maken.’

Twijfels bij aanvang hadden ze zelf ook wel, geeft Klein Nienhuis grif toe. De accountant en andere deskundigen die ze lieten meekijken, zeiden dat het financieel en organisatorisch een moeilijke opdracht was, met veel haken en ogen.

Zoals: wie is financieel verantwoordelijk als de cv-installatie knalt?

Daarover zijn afspraken gemaakt. Eigenaar Volkshuisvesting heeft geïnvesteerd in een nieuwe verwarmingsinstallatie, nieuwe liften, het dak en heeft de buitenboel geschilderd. Het Bruishuis betaalt 131.000 euro huur per jaar aan Volkshuisvesting.

Dat is ‘naar omstandigheden’ een commercieel tarief, zegt Breeman. ‘Het is nu eenmaal geen super woon- en bedrijfspand. We lijden er geen verlies op.’

Per 1 januari 2014 is het Bruishuis officieel overgenomen, inclusief de huurders.

De woningen zijn piepklein, nog geen 30 vierkante meter, gehorig en goedkoop.

De mensen die hierop afkomen, zitten vaak op een of andere manier omhoog, na een scheiding, door schulden, drank- of drugsgebruik of een andersoortige crisis, en hebben veelal een uitkering. In aanleg is iedereen welkom, zegt Klein Nienhuis, maar hij is er open over dat hij nu zo veel mogelijk voor studenten kiest. ‘Studenten schreeuwen niet, zijn geen drugsgebruikers en kunnen een nuttige bijdrage leveren aan het huis.’ Niettemin kreeg een dakloze Venezolaanse vrouw die onlangs aanklopte meteen een plek.

Moeilijke gevallen zijn er genoeg. Op de middelste verdiepingen zitten twee zorginstellingen voor begeleid wonen voor jongeren met een psychiatrische achtergrond.

‘Dat is de erfenis van Volkshuisvesting. Er is geen goede balans, dat wisten we toen we hieraan begonnen. Gezien al die problemen is een student een verademing. We willen naar een betere afspiegeling van de buurt.’

Op de onderste verdiepingen en de begane grond worden ruimtes verhuurd aan kleine bedrijven, uiteenlopend van een advocaat, een verzekeraar en een therapeut tot thuiszorg, een tattooshop en een boksschool.

Verdiene dankzij vrijwilligers

Het verdienmodel is duidelijk – zorgen voor meer huurinkomsten dan kosten – maar verre van simpel. De schoonmaak en het onderhoud van het pand is enorm en het kan allemaal alleen uit als alles onbetaald gebeurt. Huurders tekenen via hun huurcontract voor 2 uur vrijwilligerswerk per week, daarvoor betalen ze minder huur (375 in plaats van 450 euro). Een mooi idee, zegt Klein Nienhuis, ook vanuit het oogpunt van resocialisatie, maar de werkelijkheid is weerbarstig. Het kost te veel organisatie om iedereen aan het werk te zetten. Nu is er een handjevol bewoners dat heel veel doet, en met plezier, omdat ze zich met het Bruishuis en de doelen ervan verbonden zijn gaan voelen. Savinc is een vrouw met een Turkse achtergrond die de hele dag op haar kamer zat toen ze in het Bruishuis kwam. Nu werkt ze bijna fulltime in de schoonmaak en in de tuin. Inge is een vergelijkbaar verhaal, zij doet veel administratie. Mario is een jongeman die problemen had en nu verantwoordelijk is voor de buitenboel. Joost, een werkloos geraakte drukker,

doet vooral de contacten met de huurders met al hun klachten, problemen en conflicten. Deze vier 'huismeesters' doen hun werk in ruil voor een gratis woning en de maximaal toegestane onkostenvergoeding. Daarnaast zijn er twee bewoners die als vaste klussers alle onderhoud en verbouwingen doen. Een deel van de schoonmaak gebeurt via de reclassering, die mensen met taakstraffen aan het werk zet.

Aan de inkomstenkant slaagt het Bruishuis erin de wanbetaling laag te houden en de leegstand weg te werken. Daardoor draait het in het eerste volledige jaar meteen al met winst. Heel blij zijn ze met de komst van Philadelphia, die de aanbouw op de begane grond heeft verbouwd tot restaurant, met in de bediening mensen met een lichte verstandelijke beperking. Onderdeel van de deal is dat er altijd een daghap is voor 5 euro. En dat de moestuin wordt ingericht als moestuin voor de buurt.

De activiteiten

Het Bruishuis is niet van plan alles tot de nok toe te vullen met huurders. Door het gebouw heen worden ruimtes vrijgehouden en opgeknapt voor buurtactiviteiten. Met bingo, kaarten, een bibliotheekhoek, een schildercursus, een wijkkrant en allerlei advies, hulp en informatie vervult het de rol van buurthuis. Het plan is om de ruimte boven op het dak te verbouwen tot bioscoop annex activiteitenzaal.

Klein Nienhuis: 'Ik zie de Afghanen al dansen hier op hun muziek.' Het andere plan is de aanleg van een theetuin met muziekpodium voor openlucht optredens,

'soms pop, maar vooral jazz, blues, klassiek en wereldmuziek'. Een ontmoetingsplek voor alle culturen, zegt Klein Nienhuis, die niet nalaat steeds te benadrukken dat hij alle bevolkingsgroepen over de vloer wil hebben.

De beide plannen kosten veel geld. Samen met kleinere, noodzakelijke verbouwingen is er 3 ton nodig – en dat geld is er, althans bijna. Het Bruishuis gaat hiervoor de startsubsidies van LSA en Stichting DOEN

gebruiken, respectievelijk 60.000 en 140.000 euro, en legt zelf 60.000 euro op tafel – de winst over drie jaren. Voor de ontbrekende 40.000 euro is een aanvraag de deur uit naar het VSBfonds.

'Democratie is iets wat jullie, hoogopgeleiden, willen. Hier werkt dat niet, te veel ruzie'

Geen democratie

Het Bruishuis is er vóór de buurt, maar het is niet ván de buurt. Bewonersbedrijf Malburgen is een stichting. Daar is lang over gedubd, vertelt Klein Nienhuis. 'Het eerste plan was een vereniging te worden. Maar als je ziet hoe er in het wijkoverleg gepraat wordt, hoe buurtbewoners elkaar het licht in de ogen niet gunnen, de jaloezie en afgunst, dan is een vereniging waarvan iedereen lid kan worden niet werkbaar. In deze wijk zijn mensen nog niet zo ver dat ze verder kunnen kijken dan hun

emoties.' Klein Nienhuis spreekt uit ervaring. Nog niet zo lang geleden, in de tijd van de herstructurering en inspraak, werd hij speelbal in een conflict tussen bewonersgroepen, waarbij er geschimpt werd over die 'kliek rond Walter'. Sentimenten die af en toe nog opspelen.

'Democratie is iets wat jullie, hoogopgeleiden, willen. Hier werkt dat niet, te veel ruzie.' Maar hij heeft nog een andere reden. 'Wij hebben een omzet van 5 ton, ik wil niet over elke scheet overleggen. Wij zijn een bedrijf, dragen risico's en willen winst. Het enige verschil met een gewoon bedrijf is dat wij die winst gaan investeren in de wijk. Wij maken keuzes, als je het daar niet mee eens bent en iets anders wilt, begin je zelf een bedrijf.'

Volkshuisvesting-directeur Gerrit Breeman is het daarmee eens. Hij heeft nooit aangestuurd op representativiteit van de Bruishuis-groep. 'Dat is een bureaucratische benadering. Het gaat erom dat ze energie en enthousiasme hebben. Het moet bruisen. Als er een andere groep komt die ook zoiets wil, dan gaan we voor hen op zoek naar een gebouw.'

Het bestuur

Statutair is vastgelegd dat de meerderheid van het bestuur uit de wijk moet komen. De huidige zes bestuursleden zijn geen elite, maar doorsnee Malburgers 'die hun sporen in de wijk verdiend hebben'. De ambtelijke kritiek was dat het mensen op leeftijd waren. Klein Nienhuis: 'Dit zijn mensen met ervaring, hun kinderen zijn het huis uit, ze kunnen nu de wijk vooruit helpen.'

In de statuten zijn meer waarborgen opgenomen om het Bruishuis aan de wijk te koppelen. Vastgelegd is dat het doel de economische, fysieke en sociale ontwikkeling van de wijk is, en dat de winst terugvloeit naar de wijk ('en niet bij private personen terecht komt'). Het Bruishuis moet jaarlijks in een publieke wijkbijeenkomst verantwoording afleggen over de financiële en maatschappelijke prestaties. En ten slotte bestaat er zoiets als 'certificaathouders' die kunnen meedenken in de besluitvorming, om de kring van betrokkenen groter te maken dan alleen het bestuur.

De leider

In het Bruishuis gebeurt veel en veel mensen zijn belangrijk, maar Walter Klein Nienhuis is de onbetwiste leider. Hij weet alles. Iedereen komt voortdurend bij hem langs met kleine en grote vragen. De vrijwilligers durven en doen veel omdat ze zich door hem gesteund weten. Het bestuur, dat onregelmatig vergadert, is volledig op de hoogte maar is meer een klankbord dan een beleidsbepaler. Sjef Hamer, de rechterhand van Klein Nienhuis, vertelt dat hij tegen wil en dank voorzitter is. 'Ik ben een doener, geen bestuurder. Al die beslissingen, soms over heel veel geld, ik heb er slapeloze nachten van gehad. Zonder Walter had ik dit niet gedaan.'

In wat een db-vergadering heet, met voorzitter Sjef Hamer en schaduw-penningmeester Ruud Adams, is Klein Nienhuis voortdurend aan het woord. Hij komt met plannen, legt conflicten voor, vraagt om reacties, checkt zijn overwegingen en geeft

meestal zelf de oplossing en het antwoord. Na een uur zijn er forse knopen doorgehakt, over opgeteld tienduizenden euro's. Dat alles zonder agenda, stukken of notulen. Klein Nienhuis is degene met de ideeën en hij heeft de overtuigingskracht, de lef en de vastberadenheid om ze te realiseren. En het gezag.

Dat laatste is niet onbelangrijk in een huurdershuis als het Bruishuis. Hij loopt door het pand als de *padre padrone*, groet en spreekt huurders vaderlijk aan: 'Hoe gaat het? Drinken we deze week een kop koffie?' Het is oprechte belangstelling en tevens eigenbelang, want als het niet goed gaat met zijn huurders krijgt hij dat vroeg of laat op zijn bordje. Huismeester Joost: 'Hij wil echt dat het pand van iedereen is. Maar hij is wel de baas en spreekt bewoners aan: "Een biertje is oké, maar niet dronken over de gang." Hij draagt niet voor niets altijd een pak, daar hebben deze mensen ontzag voor.'

In geval van crisis is hij 24 uur per dag oproepbaar. Toen om half een 's nachts twee jongens op een balkon stonden te schreeuwen en met flessen gooiden, werd Walter opgetrommeld. Die is er binnen 15 minuten, strak in het pak, roept 'Afgelopen!', en dan is het ook afgelopen. Het gaat hem in zo'n geval niet alleen om de andere huurders, maar ook om de goede naam in de buurt.

Klein Nienhuis stippelt als zakelijk leider de koers uit, maar hij bepaalt ook de cultuur in het Bruishuis. Hij weet, zegt Joost, dat het Bruishuis alleen kans van slagen heeft als bewoners beseffen dat dit hun huis is. 'Dat als er iets stuk of smerig is ze zelf verantwoordelijk zijn en het niet bij de huisbaas op het bordje kunnen leggen. Er is blokverwarming, dus er zijn geen energiemeters in de woningen, waardoor het verbruik enorm is. In de zomer zetten bewoners de verwarming aan om hun kleren te drogen. Om dat gedrag te veranderen, moeten ze voelen dat het huis van hen is.'

Is Klein Nienhuis onvervangbaar en is het Bruishuis te afhankelijk van hem? Sjef en Ruud en de huismeesters weten alles, zegt hij zelf. Om dat te bewijzen, gaat hij in 2015 wél op vakantie, zo heeft hij aangekondigd. Weliswaar in Nederland, zodat hij twee of drie keer per week kan langskomen. En in nood oproepbaar is. Met het oog op de continuïteit op lange termijn is met het bestuur afgesproken dat hij zijn partner, die nu als vrijwilliger hand-en-spandiensten verricht voor het Bruishuis, zal inwerken om hem te vervangen, mocht hij onverhoopt langdurig of blijvend uitgeschakeld raken.

Klein Nienhuis verdient bij het Bruishuis 72.000 euro, bruto en inclusief btw. Het bedrag dat hij netto overhoudt, is gezien zijn inspanningen en verantwoordelijkheid niet overdadig. Maar op de begroting is het een fors bedrag en hij is de enige die betaald wordt – alle vrijwilligersvergoedingen samen tellen op tot 10.000 euro. Dat maakt hem kwetsbaar voor de kritiek – misschien niet alleen van jaloerse wijkgenoten – dat hij het goed voor zichzelf heeft geregeld.

Walter Klein Nienhuis kan erop wijzen dat het Bruishuis werkt. Het eerste jaar is meteen winstgevend en er is een scala aan activiteiten. En hij heeft grote plannen

voor over een paar jaar als deze winst niet meer gereserveerd hoeft te worden voor investeringen, maar gebruikt kan worden voor projecten en interventies in de wijk. Dan wordt het Bruishuis echt een wijkonderneming: 'Als we de kans krijgen van de gemeente gaan we bieden op de aanbesteding van het opbouwwerk.' En nog verder buiten de gebaande paden: 'Ik zou graag minikredieten willen verstrekken voor startende ondernemers. Ik geloof in de wijkeconomie. Hier kan je laag instappen.' Hier vraagt hij om nieuwe wetgeving, zoals de *right to bid* en de *right to challenge*, 'om minder afhankelijk te zijn van goedwillende bestuurders'.

Het Bruishuis legt verantwoording af aan verhuurder Volkshuisvesting en de sponsors. Die zijn tevreden; de sceptici bij Volkshuisvesting raken overtuigd. Klein Nienhuis wil meer zekerheid en heeft de corporatie gevraagd de opzegtermijn van een jaar te verlengen, om te voorkomen dat ze worden overvallen door plotselinge koerswijzigingen bij Volkshuisvesting.

'Wij gaan niet alle sociale en economische problemen van Malburgen oplossen, wij gaan de gemeente niet overbodig maken. Wij laten zien dat het anders kan en misschien moet, namelijk met en door bewoners.' Weg met de oude structuren, zegt Klein Nienhuis. 'Het Bruishuis is een voorbeeld van de nieuwe wijkaanpak, zelfstandig, niet in het gareel bij de ambtenaartjes.' Sjeff Hamer, met grijs: 'Wij zijn de morele overwinnaar.'

Het is alsof we Mostafa el Filali van de Lucas Community horen spreken.

Slot: Ondernemers

De Lucas Community en het Bruishuis delen een bijna ideologische opvatting over de rol van bewoners en die van de overheid. Ze willen zelfstandig en (financieel) onafhankelijk zijn van de overheid. In deze visie is onafhankelijkheid het begin van de oplossing voor de bewoners van de achterstandswijken Osdorp en Malburgen: leren weer op eigen benen te staan; de Lucas Community noemt zichzelf nadrukkelijk een beweging. De twee initiatieven zijn wijkondernemingen, maar in de uitvoering zijn er naast overeenkomsten veel verschillen en dat leidt tot inzichten. Beide initiatieven zitten in de aanloopfase, in beide gevallen wordt er heel veel onbetaald werk verzet, waarmee twee door de crisis afgeschreven panden tot leven worden gewekt. Duidelijk is het belang van een eigen pand. Voor het Bruishuis is het gebouw een zekerheid, voor de Lucas is het juist een wankel factor. Het grote verschil is dat het Bruishuis vanaf de start zicht heeft op eigen inkomsten en daarmee de zo gewenste zelfstandigheid kan waarmaken. Het kan buurtactiviteiten steunen en ambitieuze plannen gaan uitvoeren. De Lucas Community smeedt vele plannen, maar is tot nu toe blijven steken in het zoeken naar inkomstenbronnen. Het Bruishuis heeft vanaf het begin een dominante en, naar het zich voorlopig laat aanzien, succesvolle trekker. Bij de Lucas was er bij aanvang meer anarchie; inmiddels komt hier een team van trekkers bovendrijven met veel professionele

ervaring. Eigenlijk is daar nog maar een handvol buurtbewoners over, merendeels professionals. Bij het Bruishuis zijn veel bewoners betrokken, juist ook uit de doelgroep. Toch moet ook daar het eigenaarschap van bewoners worden gerelativeerd. Het Bruishuis en de Lucas willen er vóór de wijk zijn, en ze stimuleren activiteiten dóór de wijk, maar ze zijn zelf niet ván de wijk. De term 'burgerinitiatieven' scheidt verwarring, want deze initiatieven zijn van ondernemers. Het zijn optimistische, maar ook kwetsbare ondernemers. De inkomsten zijn laag en onzeker. Verwachtingen over democratie, brede toegang en gelijkheid zijn aan de initiatiefnemers niet besteed, dat wil zeggen: niet als eis aan de onderneming. Zij willen niet beoordeeld worden op het proces, maar op de uitkomsten van hun ondernemerschap: het realiseren van wijkontwikkeling. Als anderen het anders willen, beginnen ze maar hun eigen wijkonderneming.

Een vergelijkbare pragmatische opstelling is er ten opzichte van subsidies. Noodzakelijkerwijs ook, want de manieren om aan startkapitaal te komen zijn beperkt. Subsidies worden aangenomen, zoals commerciële ondernemers dat doen, zolang dit niet de onafhankelijkheid bedreigt. Beide initiatieven slagen erin kleinere en grotere bedragen te incasseren, ook publiek geld. Door deze subsidieverstrekking, ook al is ze niet structureel, zullen de initiatieven scherper onder de loep worden gelegd en kwetsbaarder worden voor kritiek. Publieke verantwoording van besteding én resultaten, vooral aan de eigen wijk, is dan de beste verdediging. Daarin presteren beide initiatieven verschillend.

Het voorlopige succes van het Bruishuis schuilt voor een flink deel in die ene charismatische leider. Dat is voor de lange termijn een wankele basis. Al zorgt juist de salariëring voor meer zekerheid.

Vooralsnog lijkt het Bruishuis ertoe in staat binnen drie jaar uit te groeien tot een wijkonderneming die als een Engelse *trust* publieke taken kan gaan uitvoeren in een achterstandswijk en bewoners helpt zichzelf te verheffen. En met zijn minikredieten zou Klein Nienhuis straks in Malburgen haperende initiatieven zoals de Lucas Community verder op weg kunnen helpen.

De buurthuisentree van De Dompelaar

ONDERNEMENDE DORPEN

Elsendorp (Brabant),
Oostwold (Groningen)
en Den Ham (Overijssel)

We verruilen de grote stad voor het platteland. De trend is dat dorpen hun voorzieningen kwijtraken of in kwaliteit achteruit zien gaan. In veel van die kleine kernen kijken bewoners niet lijdzaam toe maar nemen ze de boel in eigen hand. We reizen af naar Elsendorp in Brabant, Oostwold in Groningen en Den Ham in Overijssel.

Elsendorp

Meer dan tweehonderd mensen zitten opeengepakt in de bomvolle, feestelijk versierde gymzaal van Elsendorp. Bestuurders, politici, ambtenaren, onderzoekers, zzp'ers op zoek naar een boterham en heel veel bewoners, jong en oud, van dorpen in Brabant en van verder weg. Dit is de *fine fleur* van de Brabantse doe-democratie – een term die je hier overigens niet hoort – die is afgekomen op een symposium georganiseerd door het Dorpsoverleg Elsendorp, onder de noemer 'Het dorp van de toekomst'. De Elsendorpers hebben serieuze vragen over de leefbaarheid van hun dorp en werken hard aan antwoorden, en willen zorgen en kennis delen. Er zijn sprekers, workshops, discussies over zorg, welzijn, onderwijs, wonen op het platteland – de urgentie is voelbaar. Het is een van de doelen van dit congres: de toekomst van het dorp moet op de agenda, de agenda van de dorpelingen zelf en die van bestuurders. Dat laatste niet om hen de problemen te laten oplossen, maar om de dorpelingen de ruimte te geven voor hun eigen probleemoplossend vermogen.

De Elsendorpers zijn eerlijk genoeg om toe te geven dat het mooi meegenomen is dat het symposium uitstekende pr is voor het dorp en het zelfvertrouwen sterkt. Ze krijgen de hele dag van alle kanten lof toe gezwaaid over hun handen-uit-de-mouwen-mentaliteit – er lopen vandaag ook weer tientallen vrijwilligers rond – en wat zij daarmee voor elkaar krijgen.

Het dorp

Elsendorp ligt in een hoek van twee elkaar kruisende provinciale wegen op de rand van de Peel. Een gemeenschap van 1150 inwoners in de gemeente Gemert-Bakel. Een ontginningsdorp uit de jaren twintig, vier straten noord-zuid en vier straten oost-west. Met een kerk, een benzinepomp en cafetaria De Ruif. En op woensdag de visboer.

De buurtbus stopt eens in de twee uur aan de rand van het dorp. Maar omdat we de enige passagiers zijn, zet de chauffeur ons af bij De Dompelaar, waar we onze afspraak hebben. Het is half één woensdagmiddag en de basisschool die in het gebouw gevestigd is, gaat net uit. Rennende kinderen, babbelende ouders. In de grote entree ('de dorpshal') worden nog snel even afspraken gemaakt en nieuwtjes uitgewisseld.

De Dompelaar is in 2006 gebouwd op initiatief van de bewoners, toen zowel de oude basisschool als het buurthuis aan vernieuwing toe was en combineren veel voordelen had. Het gebouw omvat ook een bibliotheekhoek, een jeugdthunk, een peuterspeelzaal en een gymzaal, tevens te gebruiken als theaterzaal en voor evenementen als een symposium. Achter De Dompelaar liggen de voetbal- en tennisvelden. Kortom: dit is de plek waar de Elsendorpers elkaar tegenkomen. Behalve dit 'dorpshart' zorgden de bewoners ervoor dat er een seniorencomplex en 53 nieuwbouwwoningen kwamen en zetten ze een zorgteam op – om een kleine greep te doen.

Elsendorp is een pioniersgemeenschap. Het waren de opa's en oma's van de huidige bewoners die de heide ontgonnen voor landbouw en het is deze pioniers- en ondernemersgeest die van generatie op generatie wordt doorgegeven en de cultuur van het dorp is geworden. Dat is in ieder geval het verhaal dat de Elsendorpers graag over zichzelf vertellen. De overheid hebben ze niet nodig; wat ze zelf kunnen, doen ze zelf wel. En dat doen ze al langer; in 2007 werd het dorp al eens landelijk gelauwerd voor de manier waarop het de eigen regie voert. Elsendorp heeft ook relatief veel ondernemingen.

Het Dorpsoverleg

Willy Donkers (54) is voorzitter van het Dorpsoverleg Elsendorp, hij ontvangt ons in de bestuurskamer van De Dompelaar. Donkers is eigenaar van een architectenbureau en geboren en getogen Elsendorper. Aangeschoven is ook Hannie Penninx (48), penningmeester van het Dorpsoverleg, en net als Donkers volbloed Elsendorper. De twee zijn uit hetzelfde hout gesneden: optimistisch, laconiek en niet voor één gat te vangen.

Ze leggen het organisatieplaatje van de stichting op tafel, het lijkt wel dat van een concern met divisies. Het bestuur telt acht leden met daaronder zeven commissies met elk een taak: beheer buurthuis (De Dompelaar), beheer steunpunt D'n Elsenhof (een gezamenlijke huiskamer en zorgvoorzieningen in een seniorencomplex), pr-commissie ('Zet Elsendorp op de kaart'), commissie 1500 (wonen, ruimtelijke ordening), Zorg op Maat, Jeugdthonk en Energiek. Elke commissie heeft vier tot zeven leden, waaronder een afgevaardigde van het bestuur, en is verantwoordelijk voor uitvoering, beleid en financiën. Ze leggen verantwoording af aan het bestuur. Naast de commissies zijn er werkgroepen met kleinere, tijdelijke of meer praktische opdrachten, zoals de Bibliotheekgroep en de Maaltijdengroep.

Bij elkaar zijn er zestig tot zeventig mensen aan het werk, van alle leeftijden, en alleen al daarmee creëert het Dorpsoverleg een breed draagvlak in het dorp. De commissie- en werkgroepleden worden voor hun functie gevraagd door het bestuur, op basis van hun expertise. Het lukt altijd om iemand te vinden, zegt Donkers, voorzitter sinds 2006. 'Mensen voelen zich vaak ook vereerd.' Nee zeggen mag, ook een tweede en derde keer, verzekert Donkers ons. Er is geen sociale druk – behalve de morele druk die uitgaat van het beroep dat er op je gedaan wordt. Het stichtingsbestuur kiest zijn eigen leden, waarbij naast kwaliteit ook wordt gekeken naar afspiegeling in leeftijd; in het huidige bestuur is de jongste 26 en de oudste 67 jaar. Vervolgens wordt instemming gevraagd van de 'algemene vergadering' (op de agenda heet dat zelfs 'verkiezing'). De commissies en het bestuur leggen op deze algemene vergadering verantwoording af, ook financieel, via jaarverslagen. De inspanningen zijn bijna allemaal onbetaald, daarom blijft de totale omzet van alle activiteiten samen op ongeveer 75.000 euro steken. De stichting heeft een gereserveerd eigen vermogen van anderhalve ton en is eigenaar van het steunpunt (onderdeel van het seniorencomplex) en de grond onder De Dompelaar. Vier keer per jaar is er een, voor iedereen toegankelijke, algemene vergadering.

De opkomst is altijd zo'n zestig tot tachtig mensen, zegt Penninx. Behalve die ene keer, op een druilerige novemberavond, als wij langskomen en er in de grote zaal van het buurthuis in De Dompelaar nog geen veertig dorpelingen zitten. Donkers zit voor. Hij heeft geen verklaring voor de geringe opkomst (de regen?, PSV op tv? – maar dat leidt anders ook niet tot wegblijven). Onder de wel aanwezigen niet alleen grijze koppen. Er is een handjevol twintigers, en wat dertigers en veertigers. Veel meer mannen dan vrouwen. Een verklaring voor de beperkte opkomst zou de agenda kunnen zijn, die niet heel spannend is. Het grootste deel van de avond omvat informatieoverdracht over uitstapjes, werkgroepen en denktanks; de zaal luistert geduldig en zwijgt. Pas aan het eind, over zorg, komen er interventies en reacties. Na afloop is het antwoord op de vraag waarom men komt dat van de kerkganger: omdat er een bijeenkomst is. Vier jongelui van de Katholieke Plattelandsjongeren (KPJ) geven grif toe dat het niet spannend was, en heel leerzaam ook niet. Luuk en Roy, beiden 23 jaar, hebben het hoogste woord. Zij zouden zo'n avond anders opzetten. Dit is eenrichtingsverkeer; ze willen uitwisseling, en dan de diepte in met een thema. Om middernacht is nog bijna niemand naar huis.

De Dompelaar

Tien jaar geleden viel het besluit over de bouw van De Dompelaar. Zowel de school als het buurthuis van het Dorpsoverleg verkeerde in slechte staat. Er was ongemak over de inefficiënte versnippering over twee gebouwen. De school en het Dorpsoverleg lieten een architect een schets maken van een gecombineerd gebouw. De gemeente Gemert-Bakel omarmde het initiatief enthousiast en financierde de bouw. Een beheerstichting van school en Dorpsoverleg heeft De Dompelaar in gebruik, ze betaalt geen huur, ze doet wel het kleine onderhoud. De school en het Dorpsoverleg huren elk hun deel van deze beheerstichting.

Het Dorpsoverleg betaalt voor het buurthuisdeel 20.000 euro per jaar en heeft daarvoor een grote en een kleine zaal, een café met bar, plus medegebruik van de gymzaal. De Elsendorpse verenigingen kunnen hier gratis gebruik van maken; iedereen heeft een sleutel en de bar is zelfbediening. De kosten voor onderhoud en afschrijving bedragen ook nog eens jaarlijks 20.000 euro. Met inkomsten uit de bar van 23.000 euro en een gemeentesubsidie (pot welzijn) van 18.000 euro, draaide het buurthuis in 2013 quitte. Maar dat wordt steeds moeilijker.

Want De Dompelaar is wel erg groot. Het gebouw kostte de gemeente 3 miljoen euro, een forse investering ten behoeve van een dorp met maar 1150 inwoners, maar in de jaren nul hoefde er niet beknibbeld te worden. De provincie strooide met miljoenen voor de reconstructie van het Brabantse platteland na het drama van de varkenspest. Veel kleine kernen hebben daar grote voorzieningen aan te danken, die nu door bezuinigingen en bevolkingskrimp de draagkracht te boven gaan. Als exploitant krijgt Elsendorp de problemen op zijn bord. De school heeft een fors teruglopend aantal leerlingen – bijna gehalveerd, tot onder de honderd – en geniet daardoor minder inkomsten, en het Dorpsoverleg ziet de baromzet dalen en de subsidie afnemen. In 2013 werd er een denktank ingesteld met deskundigen uit

het dorp, waaronder een makelaar, een notaris en een bankfunctionaris. Een van de adviezen is de voetbal- en tennisvereniging in De Dompelaar onder te brengen. Tien jaar geleden was dit nog onbespreekbaar; de voetballers en tennissers zweerden bij hun eigen kantines, maar door teruglopende ledenaantallen zien zij ook de noodzaak. Combineren is voor iedereen winst.

De denktankleden doen hun onderzoekswerk vrijwillig, zegt Donkers, zoals iedereen alles op vrijwillige basis doet. Alleen degenen die structureel werk verrichten, worden betaald, 'eigenlijk alleen het poetsen van De Dompelaar en D'n Elsenhof'. 'Voor alle anderen is er eenmaal per jaar een groot feest.'

Donkers schat dat hij 8 tot 10 uur per week bezig is met het Dorpsoverleg. 'Voorzitten is ook delegeren.'

Zorg met een dorpsondersteuner

Verzakelijking en anonimisering van de zorg aan huis was in 2007 de reden om voor het dorp een zorgteam op te richten met zes thuiszorgers die de zorgvraag in het dorp kunnen bedienen. De zieke Elsendorpers weten van wie zij thuis hulp krijgen. De verantwoordelijkheid en de beleidskeuzes zijn in handen van

De Dompelaar, kloppend hart van Elsendorp met: basisschool, buurthuis, bibliotheek, jeugdhonk, peuterspeelzaal en gymzaal tevens te gebruiken als theaterzaal en voor evenementen. Achter het gebouw liggen de voetbal- en tennisvelden.

de commissie Zorg op Maat (met een varkensboer als voorzitter), die hieraan de handen meer dan vol heeft door de inwikkeld en steeds veranderende wet- en regelgeving. Een paar jaar later, met de komst van de Wmo, is de functie van dorpsondersteuner bedacht, die de informele zorg organiseert. De derde poot is D'n Elsenhof, een complex van twaalf ouderenwoningen met een steunpunt, zijnde een gezamenlijke huiskamer en ruimtes die verhuurd worden aan zorgverleners, waaronder een fysiotherapeut. De woningen zijn van de woningbouwvereniging, het steunpunt is eigendom van het Dorpsoverleg. In de huiskamer worden activiteiten georganiseerd door vrijwilligers uit het dorp en één keer per week wordt er een maaltijd geserveerd. D'n Elsenhof helpt ouderen om zo lang mogelijk in het dorp te blijven wonen.

In het volgende hoofdstuk over zorg meer over de vormgeving van en de haken en ogen aan deze zorgvoorzieningen.

Wonen en zelfbouw

De nieuwbouwwijk van Elsendorp, Plan Noord, met 53 woningen, is grotendeels het werk van het Dorpsoverleg. Rond de eeuwwisseling liet de provincie de teugels vieren en kregen gemeenten meer ruimte voor eigen plannen. De gemeente liet Elsendorp weten dat ze mochten bouwen naar behoefte. Donkers: 'Daar zijn we gretig op ingesprongen.' Het dorp wilde groeien om voorzieningen overeind te houden.

Het Dorpsoverleg formeerde de commissie '1500' – naar de toekomstdroom van 1500 inwoners – die het hele proces in handen nam: van de behoeftepeiling, de keuze voor 53 woningen, daarna planvorming, locatiekeuze, inrichting en kaveluitgifte. Steeds in afstemming met de achterban. De grondaankoop was voor de gemeente, maar die had er verder nauwelijks omkijken naar.

Jaarlijks worden vijf kavels op de markt gebracht, die per stuk verkocht worden aan woningzoekenden. Zelfbouw of particulier opdrachtgeverschap is in de regio de norm. Donkers: 'Mensen kopen grond, kiezen een architect en bouwen zelf of nemen een aannemer. Zo gaat dat hier.' Het dorp had dus het initiatief, maar zonder financiële betrokkenheid. Als het eigenaar van de grond was geweest, zou het dorp nog meer kunnen sturen, maar daar voelt Donkers niets voor: 'En dan zeker een hek eromheen, met een bord "Hier kom je in de vrije heerlijkheid Elsendorp"'. Dat willen we niet.'

De crisis heeft de bouw vertraagd. Er zijn nog zo'n vijftientig kavels te vergeven.

Belangenconflicten

Tijdens het bouwproject ontstond bij de locatiekeuze een klassieke botsing van eigen en algemeen belang. Het favoriete plan van het dorp was Plan Noord, aan de rand van het dorp. Maar dat nam een reep gemeentegrond mee die door de bewoners daar ooit 'gekraakt' was en in gebruik was genomen als eigen tuin. Die zouden dat moeten teruggeven, waardoor zij zich gedupeerd voelden. Van hen kwam verzet. Penninx: 'Wij zijn zelf in gesprek gegaan en hebben ze overtuigd. Als

de gemeente dat had gedaan, hadden die bewoners waarschijnlijk de hakken in het zand gezet. Met een beroep op gewoonterecht had dat een lange en kostbare procedure kunnen worden.'

Hoe gaat dat overtuigen? Penninx: 'Wij hebben bedacht wie die boodschap het beste kon brengen. Dat was onze toenmalige voorzitter. En je bedenkt bij wie je begint, want als er één schaap over de dam is...' Donkers, praktisch: 'Daar komt natuurlijk enige sociale druk bij. En de goede snaar raken. Inzicht geven in het probleem, zodat ze weten dat als ze gaan dwarsliggen het pas mogelijk is over twee of drie jaar te beginnen met bouwen. Plus een tegemoetkoming; je moet niet alleen halen, maar ook iets brengen. Sommigen kregen een kleine financiële tegemoetkoming, anderen hebben planten gekregen voor de nieuwe tuin. Verschillen, ja! Aan gelijkheid zijn we kapotgegaan.' Niks daarvan is verborgen gehouden, verzekert Donkers ons: 'Alles doen we in het openbaar, daar houden we hier van. Met een bijeenkomst waar iedereen welkom was.'

Dat mensen het oneens zijn, is onvermijdelijk, aldus de voorzitter. 'Ik probeer het voor 60 tot 70 procent van de mensen goed te doen. Dan ben je al een hele piet.'

Basisschool in De Dompelaar

Maar Donkers zegt ook: 'Wij stemmen zelden.' Ook niet rond de nieuwbouw. 'Het kan best weleens heet worden', volgens hem. 'Dan laten we het onderwerp even rusten en pakken we het later weer op.' Het instellen van een tijdelijke werkgroep is een beproefd recept.

Botsende dorpsbelangen

Belangentegenstellingen zijn er ook tussen dorpen. Alle kernen willen nieuwbouw; gezien de bevolkingskrimp in deze regio is dat bouwen voor leegstand. Donkers, tevens vice-voorzitter van de Vereniging Kleine Kernen Noord-Brabant, noemt de onderlinge competitie tussen dorpen een uitdaging, en dat bedoelt hij niet als dooddoener. Dat de gemeente of provincie als hogere instantie nodig is om dit soort belangenconflicten te beslechten, bijvoorbeeld over de verdeling van nieuwbouw, verwerpt hij. 'Dat is het oude denken. We kunnen er onderling ook uit komen.'

De bewonersraden van de Midden-Peel-dorpen komen nu bij elkaar en stellen samen de vraag: Waar gaat dit naartoe? Wat hebben we nodig? Daar komen praktische oplossingen uit, zoals anders bouwen. Niet per se huizen van nieuwe materialen die vijftig jaar moeten staan, maar prefab, vanuit het idee dat een huis tijdelijk is. 'De huidige bouw is te luxe, die tijd is voorbij. Het moet duurzamer, recyclebaar, goedkoper.'

Praktisch denken overheerst ook als het gaat om de school, de zorg, de sportaccommodatie. Donkers: 'Dorpen moeten samenwerken en delen: jij doet dit en wij doen dat. We bouwen hier een nieuwe huisartsenpraktijk voor 3300 patiënten, die komen dus ook uit de andere dorpen.' We hebben Donkers niet horen spreken over wat Elsendorp zou willen opgeven.

Insluiting

Elsendorp kent naast het Dorpsoverleg met zijn commissies, werkgroepen en activiteiten ook nog negen buurtcomités, zo'n twintig sport- en gezelligheidsverenigingen (met opgeteld tweeduizend leden) en een dorpskrant. De Elsendorpers zelf zeggen dat 95 procent van de bewoners 'meedoet'. Een onderzoeker schatte dat 60 tot 70 procent wel ergens vrijwilliger is. Een oud-wethouder uit Gemert spreekt van een 'eensgezinde gemeenschap, maar niet gesloten voor nieuwkomers'.

Nieuwe inwoners krijgen meteen huisbezoek. Vroeger kwam er iemand van de pr-commissie langs, vertelt Penninx. Nu wordt dat overgelaten aan de buurtcomités. 'Dat is beter voor de binding.'

Ook voor nieuwkomers van verder weg staat het dorp open, verzekert iedereen ons. Al zijn dat er niet veel. In een pension zit een twintigtal Poolse seizoenarbeiders, maar dat zijn passanten. Enkele jonge Poolse gezinnen die huizen hebben gekocht en kinderen op school hebben, doen gewoon mee. De Portugese familie is niet heel actief, maar met hen hebben ze gewoon een buurpraatje. De Vietnamezen van de cafetaria houden zich afzijdig. Een tijdje terug woonden er even een paar Somaliërs. Dat was het. In Elsendorp komen de nieuwkomers merendeels uit de

buurt, ze vallen op als ze een Limburgs of Hollands accent hebben.

De kavels voor de nieuwbouw worden uitgegeven door de commissie 1500, die daarmee de toegang tot het dorp bepaalt. Penninx beweert stellig dat dit gebeurt volgens de spelregels van de gemeente, met als belangrijkste criterium dat de nieuwkomer binding heeft met het dorp. Daarbinnen zijn er keuzes. De commissie kijkt eerst in het dorp wie belangstelling heeft, pas daarna daarbuiten. Penninx: 'De vraag is tot nu toe niet groter dan het aanbod, dus is er niet geselecteerd.' Donkers: 'Als Turkse Nederlanders belangstelling hadden gehad, zou dat geen enkel probleem zijn.'

Een gemeenschap die veel deelt, zal toch de wens hebben te willen bepalen wie erbij komt? Donkers is zeer beslist: 'Daarover willen we niets te zeggen hebben.' Dat geldt ook voor hoe iemand wil leven. 'Op zijn eigen perceel en in zijn eigen huis mag iedereen doen wat hij wil. Het is wel zo dat als er in de voortuin rotzooi ligt, we weleens contact opnemen.' Maar dat is meer iets voor de buurtcomités. 'Het gaat het Dorpsoverleg om het algemeen dorpsbelang, niet om privé zaken.'

Bewondering van de gemeente

De lijnen met de gemeente zijn kort. Donkers belt zo nodig met de burgemeester of de wethouder. Er is een vaste ambtenaar voor het dorp, die vaak aanschuift bij bestuursvergaderingen. Eén keer per jaar komt het hele college langs. Op de algemene dorpsvergadering is regelmatig een wethouder, de wijkagent of iemand anders van de gemeente aanwezig. De commissies onderhouden contact met ambtenaren. Op veel dossiers laat de gemeente in alle vertrouwen keuzes en uitvoering over aan het Dorpsoverleg – liever kwijt dan rijk, zo lijkt het soms. Door de subsidie voor het buurthuis wordt het dorp niet afhankelijk, zo wordt het gezien, omdat de gemeente niet allerlei eisen erbij stelt.

‘Wij hebben hier meer legitimatie dan de gekozen bestuurders en politici’

Op de algemene vergadering van november komt wethouder Anke van Extel-van Katwijk binnenstuiven. Ze heeft grote bewondering voor Elsendorp en het Dorpsoverleg, vertelt ze na afloop. 'Zij komen met plannen waar wij ons als gemeente bij kunnen aansluiten, in plaats van andersom.' Over de representativiteit maakt ze zich totaal geen zorgen. De algemene vergaderingen worden bezocht door een beperkt clubje mensen, maar door de

aanpak met werkgroepen kan je ervan op aan dat de verschillende belangen en meningen aan bod zijn geweest. 'Als college kunnen we ons daar zo achter scharen. En de gemeenteraad ook.' Dat het Dorpsoverleg geen formele legitimatie of mandaat heeft, vindt ze veel te formeel, gedacht vanuit procedures. 'Misschien is hun legitimatie wel groter dan die van de raad.'

Legitimatie? Donkers kijkt verbaasd. 'Die veroveren we door wat we doen, al 37

jaar.' Hij was zelf een aantal jaren gemeenteraadslid in Gemert-Bakel, voor het CDA, maar dat was een strategische keuze. 'Ik zat in de raad voor Elsendorp en het CDA was de juiste kruiwagen.' Hij heeft er geen heel mooie herinneringen aan. 'In de ogen van bestuurders en ambtenaren waren wij het gepeupel, de overheid bepaalde wel wat goed was voor ons. Nou nee, wij weten het beter. En wij hebben hier meer legitimatie dan de gekozen bestuurders en politici.'

Ambities

In 2011 heeft het dorp in vijf avonden, waaraan in totaal 250 mensen meededen, een toekomstvisie voor 2025 opgesteld. Wonen en zorg springen daaruit. Zorg is de urgentie van ouderen, wonen die van jongeren.

De KPJ-jongeren zijn alle vier geboren en getogen Elsendorpers. Alle vier roemen ze de gemeenschapsgeest van het dorp. Op de vraag of ze hier willen blijven, zeggen er twee 'ja', één zegt 'nee' en één twijfelt. Het wonen is een struikelblok. Allereerst het gebrek aan betaalbare woningen voor starters; Plan Noord is te duur. Bovendien is kopen in Elsendorp een financieel riskante gok, want bij krimp zullen de huizenprijzen dalen. In de workshop 'wonen' op het symposium heerst echter geen enkel fatalisme, jong en oud denkt mee en het ene na het andere praktische en originele voorstel komt voorbij. Steun wordt gevraagd bij investeringen, van met name corporaties, en van overheden wil men regelruimte.

Het Dorpsoverleg wil in die woon- en zorgvernieuwing een rol spelen. Het heeft ook grote ambities met duurzame energie. Projecten met gezamenlijke woningisolatie en plaatsing van zonnepanelen zijn al uitgevoerd. Nu ligt er een plan, uitgewerkt door de Wageningen Universiteit, om zelfvoorzienend te worden in stroom en (bio)gas.

Deze ambities vragen om eigen investeringen, die tot op heden minimaal zijn.

De stichtingsvorm past daar slecht bij. Het Dorpsoverleg overweegt de overstap te maken naar de coöperatievorm. Met nadruk op 'overweegt', gezien de haken en ogen, bijvoorbeeld als het gaat om uitsluiting.

Een stichting is niet democratisch. Ze heeft geen leden en vraagt ook geen (financiële) contributie, en in de Elsendorpse invulling is ze er voor iedereen. Met een coöperatie is er een scherpe lijn, je zit er wel of niet in. Donkers: 'Het zal lastig worden om niet mee te doen, omdat de voordelen van gezamenlijkheid groot zijn. Door collectieve inkoop kun je je kosten drukken, van verzekeringen tot energie.' Straks woon je niet in Elsendorp, maar ben je lid van Elsendorp. Wat betekent dat voor nieuwkomers en voor toelating? Het is niet onwaarschijnlijk dat er eerst nog eens een werkgroep overheen zal gaan.

Opgewekt

Na elk bezoek aan Elsendorp moeten we een beetje op adem komen. Het optimisme van de Elsendorpers spat ervan af, en het is zeker geen pose. Opgewekt stroppen ze de mouwen op en pakken ze elk nieuw probleem aan, als de zingende dwergen van Sneeuwwitje. Opvallend is dat de besluitvorming zo geheel gedepoliteerd

is, meningsverschillen worden niet aangescherpt tot botsende principes maar heel praktisch vanuit oplossingen overbrugd. Met oog voor insluiting. Zonder dat dat in formele procedures is vastgelegd. De intenties zijn oprecht; een oordeel of het werkt, vereist langduriger aanwezigheid.

Elsendorp springt er vooral uit door de enorme mobilisatie van dorpingen, waardoor ze zo veel voor elkaar kunnen krijgen. Kunnen andere dorpen wat Elsendorp kan? In de omliggende Brabantse kernen gebeurt ook veel, vooral op het gebied van zorg. Aan de andere kant van Nederland ligt een dorp dat echt dicht in de buurt komt van Elsendorp. Met frappante overeenkomsten én verschillen.

Oostwold

Oostwold is een plattelandsdorp, 10 kilometer ten westen van Groningen, maar behorende bij de gemeente Leek. De huizen van de 660 inwoners staan zo ver uit elkaar dat de bus er drie keer stopt. Onlangs werd het 700-jarig bestaan gevierd, maar naar harde bewijzen van deze historische oorsprong wordt nog gegraven. Het oudste element is het riviertje de Gave, ooit bevaren door de trekschuit, nu een veredelde sloot, maar wel de naamgever van veel van wat Oostwold biedt. Een echt centrum heeft het dorp niet, of het moet de T-splitsing zijn met het kerkje uit 1908 en daartegenover de oude pastorie. Het sociale hart van het dorp is 'multifunctioneel centrum' de Gaveborg, dat enigszins verloren in de weilanden aan de buitenrand ligt. Een grote doos, opgetrokken uit gele en rode bakstenen met een metalen dak. Voor de deur een parkeervlakte, links sportvelden en rechts een schoolplein, omheind door een stevig hek – zodat geen kind kan ontsnappen.

De Gaveborg huisvest een basisschool, een peuterspeelzaal, een kinder- en naschoolse opvang, een sportcafé tevens dorps huis, kleedkamers, vergaderzalen, een fitnessruimte en een sportzaal tevens feestzaal. En als kers op de taart een coöperatieve supermarkt. De Gaveborg is er gekomen op initiatief van het dorp, is deels bezit van het dorp en wordt geëxploiteerd door het dorp.

We treffen Evert van Vliet in het kantoortje van Stichting Dorps huis in de Gaveborg, direct bij de ingang, met goed zicht op wie er binnenkomt. Van Vliet (62) is secretaris en woordvoerder van de stichting en trekker van het initiatief vanaf het eerste uur; een kleine, stevige man in blauwe sweater. Hij neemt ons mee naar het café, thuishonk van voetbalclub Pelikaan S (het eerste van de mannen staat fier op kop) en korfbalclub OWK, en in gebruik bij de biljarters, darters, kaarters en alle andere dorpsverenigingen. Van Vliet zet ons aan een tafeltje bij het raam: 'Het mooiste uitzicht over het korfbal- en voetbalveld; hier ga ik altijd zitten voor dit soort gesprekken.' Die heeft hij met regelmaat. Hij selecteert, maar als hij zou willen, had hij elke week bezoek of verzorgde hij een optreden ergens in het land, gezien de naar het succesverhaal nieuwsgierige dorpsbewoners, ambtenaren en bestuurders. Van Vliet is een strateeg; hij laat niet altijd het achterste van zijn tong

zien. Aan het eind van ons bezoek, als het gaat over tips voor andere burgerinitiatieven, zegt hij: ‘Zorg voor positieve publiciteit. Journalisten zoeken naar ruzie en conflicten. Wij niet.’

Geschiedenis

Het begin ligt in 2003, toen de gemeente Leek het dorp liet weten dat ze de openbare en de christelijke school in één nieuwe locatie wilde onderbrengen vanwege de slechte staat van beide schoolgebouwen. Daarvoor zou het oude dorpshuis moeten wijken. Dit dorpshuis was in de jaren zestig door de dorpsbewoners zelf gebouwd en was eigendom van Stichting Dorpshuis Oostwold. Het is de pleisterplaats van 26 verenigingen. Dus gingen op de inderhaast bijeengeroepen dorpsvergadering de hakken in het zand. Maar Evert van Vliet zag een kans. Van Vliet, een ‘stadjer’ die in 1985 in Oostwold kwam wonen, is zelfstandig ondernemer in duurzame energie. In 2003 was hij bestuurslid van Dorpsbelangen, een belangenbehartiger richting gemeente. Hij legde het dorp voor dat dit een goed moment was om over de toekomst na te denken. Krimp was nog geen groot thema, maar wel verdwenen er voorzieningen uit de dorpen. Als ze niet oppast, zou Oostwold een slaapdorp worden. Het dorpshuis was afgeschreven en bevond zich in slechte staat. En dat gold ook voor de kleedkamers en kantines van de Oostwoldse korfbal- en voetbalclub. Ieder voor zich had niemand genoeg geld voor nieuwbouw. Ze konden nee zeggen tegen de gemeente, maar ze konden ook op zoek gaan naar mogelijkheden.

In de weken daarna werd het plan gesmeed het voorstel van de gemeente te omarmen en om te vormen tot een multifunctioneel gebouw waarin de scholen gecombineerd werden met de sportvoorzieningen en de dorpshuisfunctie. De gemeente was afhoudend, vond het plan te groot en te ambitieus, maar wilde toch praten. Dat kwam door de uitgangspunten die het dorp van aanvang af had. Ten eerste dat het dorp wilde meefinancieren en dus mede-eigenaar wilde worden – anders dan in Elsendorp. Ten tweede dat het dorp beheer en exploitatie wilde doen, en dat zónder exploitatiesubsidie van de gemeente – ook dat is anders dan bij de Brabanders. Dat vereiste kostendekkende voorzieningen.

Onder alle Oostwoldse huishoudens (280) werd een enquête gehouden waarin ze wensen en ideeën naar voren konden brengen. Doel was het draagvlak te achterhalen en te vergroten. Van Vliet: ‘We kregen maar liefst driekwart terug, met een algemeen instemmen met het combineren.’ Uit de enquête bleek een grote behoefte het centrum te combineren met een buurtsuper. De laatste kruidenier was tien jaar daarvoor verdwenen en werd zeer gemist. Verder was er veel vraag naar een grote feestzaal. En de hele range van kinderopvang, dus inclusief peuterspeelzaal en na- en voorschoolse opvang. Van Vliet: ‘Veel mensen drongen aan op een fusie van de beide scholen. De andere suggesties hebben we overgenomen, deze niet, dat was niet aan ons.’ De scholenfusie kwam er, maar pas in 2012, een jaar na ingebruikname van de Gaveborg. ‘Sommige processen hebben tijd nodig.’

Een groeiend wij-gevoel

Ondanks het gedeelde en ooit zelfgebouwde dorpshuis was het dorp toen het hier aan begon niet een bijzonder hechte gemeenschap, vertelt Van Vliet, en volgens hem is dat ook geen vereiste. Het kan gaandeweg ontstaan. Van Vliet: 'Mensen zijn geneigd te kijken naar het eigen belang. De sjoelclub, de voetbalclub – niemand wil tekortgedaan worden. Er was veel aandacht nodig om clubs te doordringen van het gezamenlijke belang.'

Delen moest. 'Alle wensen opgeteld, zou het centrum 4500 vierkante meter worden, dat was veel te veel. Ruimtes moesten in elkaar geschoven worden. De gymzaal moest ook een feestzaal worden, het café ook vergaderruimte. Uiteindelijk is het 3000 vierkante meter geworden.' Daarvan is ongeveer 1000 vierkante meter voor de school, ruim 500 voor het café/dorpshuis, een kleine 400 voor de supermarkt, 300 voor de peuterspeelzaal en de kinderopvang. 'Een project als dit staat of valt met elkaar dingen gunnen. De ene keer krijg jij iets en de volgende keer krijgt hij iets.' Het project werd een vliegwiel voor het laten groeien van een wij-gevoel, en inmiddels ook trots en identiteit, zo kan Van Vliet nu constateren.

Een klein team trok de kar, onder de naam werkgroep Multicultureel Centrum

De Gaveborg in Oostwold waarin is gehuisvest: een basisschool, peuterspeelzaal, kinder- en naschoolse opvang, sportcafé, tevens dorpshuis, kleedkamers, vergaderzalen, een fitnessruimte en een sportzaal tevens feestzaal

Oostwold, met drie tot vijf leden, door henzelf benoemd maar met instemming van het bestuur van de Stichting Dorpshuis. De samenstelling daarvan wisselde, met als constante factoren Evert van Vliet, Frans Traa en Derk Feenstra, allen (ex-) ondernemers. De laatste is ‘onbeëdigd burgemeester van Oostwold’, aldus Van Vliet, en actief in vele verenigingen en organisator van dorpsfeesten. ‘Derk’s rol was de verbinding met het dorp. Hij kent iedereen hier, komt ze tegen en spreekt ze aan: “Jij komt toch ook, hè?”’

Het team had een informeel mandaat de plannen uit te werken, in overleg te gaan met de gemeente, knopen door te hakken zonder al te strikte last en ruggespraak met het bestuur. Tweemaal per jaar was er een informatieavond voor het dorp. Daar kwamen altijd zo’n zestig tot tachtig bewoners op af. Van Vliet: ‘We kregen veel vertrouwen. De enquête had daarvoor de basis gelegd. Wij voerden de uitkomsten daarvan uit, zoals de buurtsuper.’

Bewoners werden in combinaties van drie tot vijf personen ingeschakeld door hen praktische kwesties te laten oplossen. Bijvoorbeeld: Hoe combineer je een gymzaal met een feestzaal? Hoe moeten de sportvoorzieningen eruitzien? Wat voor prijsbeleid kan je voeren in je horeca? ‘Zo hebben we tientallen werkgroepjes gehad met deskundige dorpelingen. Zij werkten een plan uit en wij namen dat over.’

Om de betrokkenheid te versterken, werden er certificaten verkocht. Voor 120 euro kon elk huishouden er een kopen, en zo’n honderd zestig hebben dat ook gedaan. ‘Opgeteld een relatief klein bedrag, maar het maakte het draagvlak concreet.’ Het certificaat is geen formeel waardepapier en ook geen juridisch eigenaarsaandeel: ‘Het zorgt voor binding.’

Financiering door het dorp

De totale kosten van het centrum plus sportvelden bedroegen 5,2 miljoen euro, waarvan 1,6 miljoen voor rekening van het dorp kwam. Heel veel geld voor een dorp zo klein als Oostwold. De lange aanloop naar de eerste paal was nodig om een goed plan, een rendabele exploitatie en de sluitende financiering rond te krijgen. Van Vliet telt op hoe het bedrag is verkregen. Allereerst eigen vermogen (400.000, met name eigen spaargeld), geld uit de verkoop van de grond van het oude dorpshuis, geld verdiend door de oude school en het oude dorpshuis zelf te slopen, en de uitgifte van certificaten (20.000). Daarnaast subsidies van de gemeente (bijna 2 ton, als bijdrage aan het dorpshuis), de provincie (125.000, als bijdrage aan een leefbaar platteland) en de EU (250.000). De woningbouwvereniging droeg bij aan de coöperatieve buurtwinkel, omdat zij dit een goed initiatief vond in een dorp waar zij huurwoningen heeft. Vervolgens zijn ze naar fondsen gestapt. ‘Als je daar kan zeggen: dit brengen we zelf in, dit komt van derden, en nu hebben we nog een beetje van jullie nodig, sta je veel sterker.’ Het dorp kreeg van het VSBfonds en het Oranje Fonds elk 50.000 euro. Ten slotte kwam er geld van de kinderopvanginstelling die een huurcontract afsloot voor twintig jaar en die de helft van de huur vooruitbetaalde. Uiteindelijk bleef er een gat van 3,5 ton over, waarvoor ze een hypotheek konden krijgen.

Gemeente en de cultuur van niet kunnen loslaten

De hele voorbereiding neemt zeven jaar in beslag. In 2010 gaat de eerste paal de grond in. Begin 2011 wordt de Gaveborg in gebruik genomen. De gemeente was formeel de opdrachtgever, maar bij het plannen maken, tekenen en bouwen was het dorp door zijn positie als mede-eigenaar volwaardig partner. Er waren veel onderhandelingen nodig. 'De ambtenaren zijn niet gewend om zo te werken. Het dwong ons flexibel en geduldig te zijn', meent Van Vliet.

Bijvoorbeeld de gymzaal, het dorp wilde dat die iets groter werd dan standaard en met een aangepaste inrichting, zodat de ruimte ook te gebruiken was als feestzaal. Dat ging om de vloer, akoestiek, veiligheid. Ze haalden de brandweer erbij, lieten zich voorlichten. 'Met een uitgewerkt plan gingen we naar de gemeente. Die ging er heel lang over nadenken, stelde een interim-manager aan en vervolgens komt ze met een eigen plan dat minder goed in elkaar zit.'

Hij wijdt het aan de cultuur. 'Ambtenaren hebben er moeite mee met inwoners om te gaan die het zelf willen gaan doen, want daar zijn zij voor aangenomen. Maar burgers hebben óók professionele deskundigheid, zitten dicht op de praktijk, hebben meer zicht op de consequenties van keuzes.'

Wetten en regels waren niet het probleem: 'Die ken je, je weet waaraan je je moet houden. De opstelling van ambtenaren is lastiger. Belangrijk voor ambtenaren is de vraag: wat kost het? Onze vraag was: wat betekent het voor de exploitatie? Isolatie was voor ambtenaren een extra kostenpost, voor ons is het een rendabele investering om de jaarlijkse energielasten omlaag te krijgen.' Hoe dat dan afloopt? 'Soms moet je je verlies incasseren', zegt hij laconiek, waarmee hij eraan voorbijgaat dat de Gaveborg vol zit met de nieuwste technologie in energiebesparing – zijn eigen expertise – en duurzaam waterbeheer. Maar wat hij duidelijk wil maken, is dat er bij de overheid op dit punt iets te verbeteren valt om burgerinitiatieven succesvol te maken: meedenken met het dragen van de exploitatie.

Daarom is eigenaarschap belangrijk – hij zegt het nog maar eens. 'Daarmee verwerf je positie in de onderhandelingen. Daarmee onderscheidt ons project zich ook van andere dorpen.' Zoals dat van Elsendorp, waar het financieel eigenaarschap van De Dompelaar geheel bij de gemeente ligt. Het verschil is dat de Elsendorpers dat eigenaarschap niet nodig hadden om volwaardig onderhandelingspartner te zijn voor de gemeente.

De door Oostwold gekozen strategie was om al in een vroeg stadium de raadsleden uit te nodigen om tekst en uitleg te geven over de plannen. 'Laten zien hoe professioneel wij bezig waren. Ze raakten overtuigd.' Dat betaalde zich later uit. 'De raad heeft op een gegeven moment het college onder druk gezet om akkoord te gaan met onze plannen.'

Hij praat liever niet over de conflicten die er geweest zijn. Dat kan verkeerd vallen en ze moeten nog zaken doen met de gemeente. Maar hij geeft dan toch nog één voorbeeld van ongemak en wrijving: de scheefheid in informatie. 'Wij moesten exploitatieramingen laten zien, heel uitgebreid. Terwijl de gemeente van haar kant heel weinig inzicht geeft. Zo ga je niet met burgers om. Ze moet bijvoorbeeld open

zijn over budgetten die ze krijgt van het Rijk. Wij horen alleen: “We moeten bezuinigen.” Liever zouden we weten hoeveel geld er is. Wij voeren voor de gemeente taken uit – beheer, welzijn, sport – en zij zitten daarbij voor een dubbeltje op de eerste rang.’

Quitte draaien dankzij vrijwilligers

In 2011 gaat de Gaveborg met veel feestgedruis open. De pijntjes zijn even vergeten, de wethouder spreekt lovende woorden over inzet en gedrevenheid van de ‘Oostwolmers’, zoals de dorpelingen zichzelf noemen.

De gemeente Leek en de Stichting Dorpshuis zitten samen in een vereniging van eigenaren, waarbij de gemeente net iets meer dan de helft bezit. Grofweg zijn de school en de gymzaal met kleedkamers van de gemeente, en is de rest van de stichting. De twee nieuw aangelegde kunstgrassportvelden zijn ook van de gemeente. De stichting exploiteert haar deel van de Gaveborg en beheert het volledige gebouw, ook de school en de sportvelden. Nu draaien ze quitte, zonder exploitatiesubsidie, dankzij de onbetaalde inzet van dorpsbewoners. De schoonmaak gebeurt door twintig vrijwilligers, het sportcafé wordt draaiende gehouden door

‘Wij voeren voor de gemeente taken uit – beheer, welzijn, sport – en zij zitten daarbij voor een dubbeltje op de eerste rang’

zo’n veertig vrijwilligers, twintig bewoners zijn er voor de kassa in de winkel. Er is een klussteam voor het onderhoud binnen en buiten. In totaal zijn er ongeveer honderd vrijwilligers. Voor de coördinatie is er een betaalde beheerder, of eigenlijk twee: moeder Yvonne en dochter Henriëtte Veldsema, samen goed voor 1,5 fte. Belangrijke inkomstenbronnen zijn het sportcafé (bar en verhuur), de verhuur van zaaltjes en de verhuur aan de kinderopvanginstelling. De dorpsverenigingen, kaartclubs, sjoelers, biljarters et cetera betalen 5

tot 8 euro per uur voor gebruik van (een deel van) het sportcafé, de volleyballers huren de sportzaal, en de voetballers en korfballers betalen voor het gebruik van de kleedkamers.

Een stevige pijler onder de exploitatie is de beheervergoeding van de school (de Gavelander) en van de gemeente voor de gymzaal, voor het beheer dat de dorpsbewoners uitvoeren. Van Vliet: ‘Scholen krijgen lumpsumfinanciering, wij krijgen het deel voor schoonmaak en onderhoud.’ Dat bedrag is afgestemd op het aantal leerlingen; als dat afneemt, is er minder geld. Dat betekent dat het dorp een financieel belang heeft bij het welzijn van de school. Van Vliet: ‘Een grote klap voor Stichting Dorpshuis was de fusie van de scholen. De vergoeding ging met een derde omlaag, want één grotere school krijgt minder dan twee kleine.’ De daling van het leerlingenaantal valt tot nu toe mee, dat aantal ligt al enkele jaren rond de 110.

Concurrentie met andere dorpen

De 110 leerlingen op de Gavelander komen niet alleen uit Oostwold, maar ook uit Lettelbert, De Poffert, Enumatil en Den Horn, met in totaal zo'n 1500 inwoners. De basisscholen in de laatste twee dorpen gingen twee jaar geleden dicht. Dat was twee jaar na de opening van het nieuwe schoolgebouw in Oostwold. Van Vliet ontkent dat er concurrentie is tussen de dorpen. 'Die scholen hadden al weinig leerlingen, die zouden anders ook zijn gesloten.' Er is toch al een trek naar Oostwold, onder meer van kinderen voor de sportverenigingen. Dat de Gaveborg de andere dorpen leegzuigt, daarvan wil hij niet weten. Elk dorp heeft zijn eigen huiskamer, en scheve ogen vanwege de Gaveborg zijn er niet, verzekert Van Vliet ons. 'Ze profiteren ervan. We doen niks achter elkaars rug om, we informeren elkaar.' Niet via een structureel overleg tussen de dorpen, maar informeel.

De omzet van de Gaveborg bedraagt ongeveer 280.000 euro, zegt Van Vliet na enig aarzelen. 'We presenteren de cijfers aan het dorp, niet op schrift maar mondeling en op de beamer. Wie wil, kan langskomen op kantoor en de cijfers inzien. Maar we geven niets mee op papier, we willen niet dat de cijfers op straat komen te liggen. Dan gaan ze een eigen leven leiden. Voor je het weet, interpreteren ze bijvoorbeeld de baropbrengst verkeerd – "Zie wat ze verdienen" – en gaan ze iets roepen over de

De coöperatieve buurtwinkel in De Gaveborg met links Evert van Vliet, secretaris van Stichting Dorpshuis Oostwold

bierprijzen. Het is een gebrek in deze maatschappij, maar mensen kunnen geen bedrijfseconomische cijfers lezen.'

Verantwoording is er tweemaal per jaar op een alv. De stichting heeft een verenigingsstructuur met de 26 verenigingen van het dorp als leden. 'Een vreemde constructie, ooit door een notaris zo in elkaar gestoken bij de bouw van het oude dorps huis.' Aanpassing is gewenst, maar dat ligt gevoelig. 'Dat oude dorps huis draaiende houden, kon op de achterkant van een sigarendoos. De Gaveborg is een bedrijf, en dat vraagt om bestuursleden met andere kwaliteiten.' Maar de bestuurders van de clubs geven de zeggenschap niet zomaar uit handen. Uiteindelijk is er een oplossing gevonden met een algemeen bestuur van vertegenwoordigers van de 26 verenigingen en een dagelijks bestuur dat gekozen wordt op deskundigheid. Deze db'ers hoeven geen leden van de verenigingen te zijn, ze hoeven zelfs niet in het dorp te wonen. De statutenwijziging heeft zeker een halfjaar gekost. 'Dit ligt emotioneel en vereiste veel tactisch manoeuvreren. Als er verzet is, dan stel je het uit en praat je er later nog eens over. Ze zijn ook niet echt tegen, ze moeten gewoon wennen aan de verandering. Die tijd moet je hun gunnen.'

Wat Van Vliet betreft is dit een tussenoplossing. Hij wil naar een dorpscoöperatie. 'Dan kan je geld verdienen en het is democratisch omdat de bewoners lid kunnen worden.'

Het dagelijks bestuur bestaat uit zeven leden. De voorzitter is een manager van een groot bedrijf. De penningmeester heeft een eigen bedrijf, net als secretaris Van Vliet. 'Voor het besturen van dit project heb je ook ondernemerskwaliteiten nodig. Alle functies in het bestuur zijn dubbel bezet, waarmee we continuïteit proberen te verzekeren.' Alles vrijwillig. 'Dat is het model.'

De winkel is een coöperatie

Het plan voor de buurtwinkel kreeg de kritiek dat zoiets uit de tijd was. Het antwoord daarop is gezocht in binding. De winkel is een coöperatie met de dorpsbewoners als leden. Bovendien konden bewoners een aandeel kopen voor 99 euro, wat honderdnegentig huishoudens hebben gedaan, ongeveer twee derde van het totaal. Die zijn daarmee mede-eigenaar. De bedrijfsleider is betaald, in deeltijd. Achter de kassa zitten vrijwilligers uit het dorp. Van Vliet: 'Een bewoonster vertelde me dat ze voorheen niet veel contacten had in het dorp, en nu ze meewerkt in de winkel heeft ze contact met iedereen. Ze is gelukkiger dan ooit.' Overige werkzaamheden, zoals het vakken vullen, gebeurt door licht verstandelijk gehandicapten, cliënten van zorginstelling De Zijlen.

De winkel – Attent, een keten van de Spar – is een volwaardige supermarkt met versafdelingen inclusief afgebakken croissants. En een bezorgdienst. Van Vliet vertelt dat ze een onderzoek laten uitvoeren naar de omvang van de markt die voor een winkel als deze nodig is om rendabel te draaien. Nu bedienen ze 1500 inwoners; als dat niet genoeg is, moeten ze op zoek naar aanvullende dienstverlening. Vanuit de winkel maken ze nu al tweeduizend kerstpakketten met De Zijlen-clieñten.

De Gaveborg heeft, zoals dat heet, een formule. Van Vliet: 'We bieden een samenhangend aanbod van voorzieningen om het voor verzorgenden mogelijk te maken zorgtaken en werk te combineren.' Hij lacht – bij uitzondering – vanwege deze volzin. 'Op z'n boeren-Nederlands: crèche, school, winkel, sport bijeen omdat dat makkelijk is voor ouders.' In de aanloop waren er ook plannen om voorzieningen als de bibliotheek en ouderenzorg mee te nemen, maar de gemeente wimpelde dat af: die wilde niet praten over het uit handen geven van publieke taken. Van Vliet: 'Nu spreken Rijk en gemeente over burgerparticipatie alsof ze die van bovenaf kunnen opleggen. Dwaas – participatie moet van mensen zelf komen. Dit gebouw is daar een voorbeeld van. De overheid kan daarin participeren, niet andersom.' Over zorg aan ouderen en beheer van groen wil Van Vliet best praten. 'Maar als wij taken overnemen dan horen daar wel de budgetten bij.'

De stichting onderzoekt de mogelijkheden voor een duurzame energievoorziening voor het dorp. Ook zijn er plannen voor de bouw van twaalf woningen tegenover de Gaveborg in collectief particulier opdrachtgeverschap. Beide plannen vereisen investeringen, en dat vraagt om een coöperatievorm.

Het belang van het verleden

Zo veel inzet en zo veel resultaat; in dorpen als Oostwold en Elsendorp wil je wonen – als je van gemeenschap houdt. De dorpsinitiatieven zijn heel breed gedragen, is het toeval dat beide voortbouwen op een traditie van samenwerking in een eigen dorpshuis? Elsendorp heeft meer verleden, is meer geworteld, heeft zelfs een historische pioniersidentiteit van 'zelf doen', en kent een breed gedeeld leiderschap – allemaal gunstige voorwaarden voor continuïteit. In Oostwold lijkt het initiatief meer afhankelijk van drie inspirerende trekkers, maar met zo veel vrijwilligers en een succesvol gebouw is er kans op zo'n manier wortel te schieten.

De initiatieven van Elsendorp en Oostwold zijn in omvang waarschijnlijk uniek, maar er zijn meer dorpen met breed gedragen inspanningen voor het nut van het algemeen. Dorpen met energiecoöperaties bijvoorbeeld, of dorpen met een zwembad in eigen beheer. Zoals Den Ham, in Overijssel, waar de bewoners het plaatselijke zwembad in 2013 redden van de sloop. Net als in de andere dorpen spelen historische gebeurtenissen hier een bindende rol.

Den Ham

Openluchtwembad De Groene Jager ligt een kleine 2 kilometer buiten Den Ham, aan de provinciale weg, verscholen achter een monumentale boerderij. We zijn vroeg en besluiten een kijkje te gaan nemen, ook al weten we dat het zwembad in de winter in rust is. Bij de ingang maken enkele lage gebouwtjes het onmogelijk een blik naar binnen te werpen, maar bij een rondje langs de omheining vinden we een gat in het hek. De dapperste en lenigste van ons tweeën aarzelt geen moment. Eerst

gaat de jas uit, die netjes opgehangen wordt aan een scherp puntje van het hek. Daarna gaat de sjaal af. Dan zakt onze verslaggever door de knieën, duikt op zijn buik en tigt hij als een marinier door het gat in het hek. Zonder vrees begint hij zijn inspectie van De Groene Jager.

Tien minuten later is hij terug en doet hij opgewonden verslag: 'Het is net als vroeger man, van die stenen kleedhokjes met een slalomingang zonder deur.' Het zwembad heeft drie niet al te grote baden, met in het midden een verhoogd uitkijkpunt voor de badmeester en is geheel omzoomd door ligweides. Een enorme waterglijbaan springt in het oog. De gebouwen aan de entreekant zijn de kleedhokken, een winkeltje en de kassa, en in de gebouwen zonder ramen staan de zwemwaterinstallaties. Als we later aan het bestuur vertellen over het gat in het hek en de insluiting, vertrekken de heren geen spier.

Het bestuur

We hebben met het bestuur afgesproken in het negentiende-eeuwse Middendorpshuis, net voorbij de Brink met houten muziekkoepeel. Het Middendorpshuis was ooit een herberg, lange tijd dependance van het gemeentehuis, nu zetel van de VVV en de Oudheidkamer. We worden ontvangen door Hans van Ronkel, voorzitter van de VVV en secretaris van Stichting Zwembad De Groene Jager. Een keurige, misschien wel deftige meneer, met strop en grijze snor. Streng maar met een lichte twinkeling in de ogen. Hij werkte lange tijd bij Nationale Nederlanden/ING Groep als directeur Corporate Communicatie, daarna begon hij een eigen adviesbureau voor bedrijven. Van Ronkel (70) kwam vier jaar geleden in Den Ham wonen, waar hij binnen de kortste keren in diverse besturen zat.

Even later komt Henk Jansen (64) binnenstappen. In trui en met een kortgeknipte baard, zonder snor. Jansen is voorzitter van de stichting. Hij is geboren en getogen Hammenaar, zijn zwaar lokale accent verradt dat onmiddellijk. In het dorp heet hij Henk van de Centra, naar de winkel die zijn vader had en die hij overnam. Die winkel is inmiddels verkocht aan Jumbo en nu heeft hij een kleine supermarkt op camping Landdal.

De derde man is Henk Kottier. Ook een echte Hammenaar. Kottier (70) is gepensioneerd, zat in de accountancy, en is penningmeester van de stichting. Hij laat het grootste deel van de tijd het woord aan zijn collega-bestuursleden.

Vier van de overige bestuursleden zijn veertigers en één is begin vijftig, zegt Van Ronkel er maar even bij, om misverstanden over een bejaardenbestuur te voorkomen.

De geschiedenis: met schop en blote handen gegraven

Het verleden van het zwembad speelt een cruciale rol in de overname door de bewoners. De Groene Jager is ooit zelf aangelegd door het dorp. 'Mijn vader heeft daar met schop en blote handen staan graven', begint Jansen met smaak te vertellen. Het begin ligt in een vete met buurdorp Vroomshoop. Beide dorpen vormden tot 2001 één gemeente. Vroomshoop is iets groter en heeft nu 10.000 inwoners tegen Den Ham met 6000, Den Ham is rijker. Door het getalsmatige overwicht hadden de

Vroomshoopers een machtspositie in de gemeenteraad. Toen de raad begin jaren zestig besloot dat er een zwembad moest komen en hiervoor een plek koos dichterbij Vroomshoop dan bij Den Ham, zagen de Hammenaren dat als een oorlogsverklaring. Ze groeven met eigen middelen zelf een bad en exploiteerden dat. Tien jaar later nam de gemeente het beheer alsnog over. Maar gevoelsmatig bleef het zwembad bezit van het dorp, zo bleek een paar jaar geleden. In 2011 besloot de gemeente, inmiddels met andere dorpen gefuseerd tot Twenterand, dat vier zwembaden een beetje te veel, vooral te duur, was. Een raadswerkgroep van fractievoorzitters en ambtenaren kwam na ampel beraad met het voorstel de openluchtbaden van Den Ham en Westerhaar te laten wijken, die van Vroomshoop en Vriezenveen, de grote kern waar het gemeentehuis staat, mochten blijven.

'In Den Ham leidde dit tot een enorme eruptie van gevoelens', formuleert Van Ronkel chic. Men ging op de barricade, maar deed ook aan gecoördineerde actie. Overname was al snel het plan. Vier families staken de koppen bij elkaar; de een verdiepte zich financieel, de ander ging op zoek naar exploitatiecijfers, de derde mobiliseerde technische kennis. Dit laatste was nodig om de stand van het

Zwembad De Groene Jager in Den Ham

(achterstallig) onderhoud op te maken. Van Ronkel, trots: 'We hadden aan technische en financiële kennis meer deskundigheid bij elkaar dan de gemeente. En allemaal van eigen mensen uit Den Ham. Daarmee waren we een geduchte tegenstander voor de gemeente.' Hij gebruikt het woord 'tegenstander'. Van Ronkel: 'Zo zeg ik het, want er was hier sprake van een diepe emotie.' Van beide kanten, want ook de gemeente had zich ingegraven. 'Als er eenmaal een richting is gekozen, dan is het lastig om daarop terug te komen. Zeker als ze tegenover "lastpakken" uit Den Ham staan. Want zo worden de Hammenaren altijd al gezien.'

De vier families organiseerden zich in de werkgroep Ons Den Ham, met een website en een Facebook-pagina waarop veel verslag werd gedaan van de ontwikkelingen. De achterban was groot. Een vergadering in zaal Harwig bracht ruim driehonderd Hammenaren op de been. Jansen: 'Toen hebben we Hans [van Ronkel] gevraagd om voor ons het gesprek te voeren met de gemeente.' Dat Van Ronkel import was en eigenlijk nog maar net in het dorp woonde, was geen punt. Hij was bekend van de tennisvereniging. Jansen: 'Hij heeft kennis van de politiek en weet hoe de hazen lopen.' Die kennis kwam van pas.

Op een gegeven moment leek het over en uit. Op een maandag waren de gesprekken doodgelopen. De initiatiefnemers besloten 's avonds een ultieme poging te wagen. Van Ronkel werd op pad gestuurd, met ruim mandaat. Op dinsdag ging hij nog een keer met de verantwoordelijk wethouder onderhandelen. Het college had het sloopbesluit al onder embargo naar de raad gestuurd en de persconferentie stond al gepland voor woensdag. Maar die dinsdag kwam er alsnog een akkoord, met name doordat de gemeente de bruidsschat voor achterstallig onderhoud aanzienlijk verhoogde. De persconferentie kreeg een andere inhoud: privatisering van het zwembad De Groene Jager. Jansen: 'Ik kan gerust zeggen dat er zonder Hans geen zwembad meer zou zijn in Den Ham. Hij heeft ervaring. Hij heeft charisma.' Van Ronkel laat zich de heldenrol glimlachend aanleunen. Mei 2013 was er een akkoord, net op tijd om in de zomer van dat jaar het bad te openen.

Het contract, eenmalig 180.000 euro

In het akkoord is vastgelegd dat de gemeente eenmalig een bedrag meegeeft van 180.000 euro, daarna is het aan het stichtingsbestuur en daarmee aan de Hammenaren zelf. Het zwembad wordt eigendom van de stichting inclusief opstallen, machines et cetera. De gemeente blijft eigenaar van de grond, maar vraagt daarvoor geen pacht. Het stichtingsbestuur moest vooraf een gezonde exploitatiebegroting laten zien over zes jaren.

De kosten voor verwijdering van asbest en verlegging van gasleidingen waren voor de gemeente. Voor overname zijn metingen gedaan naar mogelijke milieuverontreiniging, zodat bij een eventuele teruggave van het bad aan de gemeente in de toekomst er geen discussie is over aansprakelijkheden. Allemaal heel professioneel. Voor zover bij Van Ronkel en strijdmakers de ervaring ontbrak, is gebruikgemaakt van specialistische kennis in de eigen netwerken.

Waarom die weerstand bij de gemeente?

Een verklaring voor de aanvankelijke weerstand bij de gemeente over de overnamevoorstellen van Den Ham hebben ze niet – afgezien van het eerdergenoemde ‘vasthouden aan de ingeslagen weg’. Sluiten is niet per se goedkoper. Hoeveel de privatisering de gemeente in totaal kost, weten ze niet exact. Van Ronkel heeft in de beschikbare cijfers van de gemeente gezocht en komt dan inclusief asbestverwijdering, gasleiding verleggen en afschrijving van het zwembad op ongeveer een miljoen euro. Allemaal kosten die bij sloop ook gemaakt zouden worden.

Jansen legt de vinger op de bestuurscultuur: ‘De politiek wordt hier geregeerd door de ambtenaren. Zij wilden sluiting, einde aan het gezeur.’ Daarin spelen de historische dorpsstemmingen zeker een rol. ‘Ooit was Vroomshoop onze grote vijand, na de herindeling is het samen tegen het grote Vriezenveen. Bij hen is het: “Effe dimmen.”’

Ze hebben bij de overdracht en in het eerste jaar weinig hulp gehad van de oude gemeentebeheerders. En helemaal goed zijn de verhoudingen nog steeds niet. Op de gemeentewebsite staan de twee gemeentezwembaden uitgebreid genoemd, met onder aan de pagina een kleine regel over De Groene Jager. Van Ronkel lacht. ‘Die regel ontbrak zelfs. Die is er pas gekomen toen wij weigerden op onze website naar de gemeentebaden te verwijzen.’

Het zwembad draait op de inzet van ongeveer 165 vrijwilligers. Niemand krijgt

Vier à vijf mensen runnen het zwembad als het open is

een vergoeding. Maar iedereen wordt twee keer per jaar verwend, verzekert Jansen ons. Het seizoen opent met een informatieavond met hapjes en drankjes, en als seizoensafsluiting is er een barbecue. In 2014 kreeg iedereen ook een cadeautje: een handdoek. Van Ronkel corrigeert: 'Een badlaken.' Jansen: 'Met het logo van De Groene Jager. Dat is straks een *collector's item*.'

De grote inzet van vrijwilligers is niet zo vreemd, legt Jansen uit, want saamhorigheid zit de Hammenaren in de genen. En in dit geval wordt ze gevoed door de verhalen. 'Ik weet het nog heel goed, elke dag achterop bij mijn vader op de fiets, met de schop onder de arm, om even een paar uur te graven. Bijna alle Hammenaren deden daaraan mee. Ze zeggen hier: "Kom ons niet aan ons water." Even later: 'In Den Ham ben je eerder af van de kerk dan van het zwembad.' Dat geldt ook voor Jansen: 'Ik heb niet eens een zwemdiploma, ik heb niets met water, maar wel met De Groene Jager.'

Als het zwembad open is, zijn er vier of vijf mensen doende; als het druk is, zijn het er meer. Iemand voor de kassa, het winkeltje, de schoonmaak, en een of twee toezichthouders. Die laatste dragen een shirt en een fluit. Er moet altijd iemand met een EHBO-diploma zijn. De toezichthouders zijn gecertificeerd en volgen daarvoor jaarlijks een cursus op kosten van de stichting.

De openingstijden zijn aangepast aan de beschikbaarheid van vrijwilligers: niet

'Een overdekt zwembad dat het hele jaar open is, kan je niet runnen met alleen vrijwilligers'

alle uren van de dag (niet heel vroeg, niet tussen de middag). Op zondag vanaf 13.00 uur, uit respect voor de kerkgangers. De tijden zijn bovendien flexibel. 'Als het weer slecht is, bellen we elkaar en doen we het zwembad eventueel dicht en melden we dat op Facebook, de website en via Twitter.' Voorafgaand aan het seizoen, dat loopt van begin mei tot begin september, wordt een rooster van werkzaamheden gemaakt voor het hele periode en daar tekenen mensen

op in. Dan weet iedereen waar hij of zij aan toe is. Veel mensen zijn ook vrijwilliger bij de voetbalclub, en die seizoenen sluiten mooi op elkaar aan. Van Ronkel: 'Een overdekt zwembad dat het hele jaar open is, kan je niet runnen met alleen vrijwilligers.'

Ook jongeren doen mee. Zeker bij de techniek, maar ook bij het winkeltje en de schoonmaak. Voor onaangename klussen als schoonmaken vinden ze tot nu toe zonder moeite mensen. Jansen: 'Vroeger veegden we allemaal het straatje. Dat zit er nog steeds in.' Van Ronkel: 'We hebben een eervolle vermelding gekregen als schoonste zwembad. Daar zijn we trots op.'

Buiten het seizoen werken er vrijwilligers aan groot onderhoud. De kantine krijgt een nieuwe vloer, het gras is geheel nieuw ingezaaid, er is onderhoud aan de machines, en elk jaar wordt een van de drie baden gerenoveerd en opnieuw met folie bekleed.

Van Ronkel: 'Watercontrole doen we zelf driemaal per dag, en eenmaal per week op legionella. Maandelijks komt een extern bureau de waterkwaliteit keuren. Dat gaat allemaal naar de provincie. Die komt op een jaarlijkse inspectie en dan kijken ze ook naar de veiligheid van bankjes, glijbanen, trappen enzovoort. Een nieuwe regel is dat de zwembadtrappen ongelijke leuning moeten hebben om te voorkomen dat kinderen gaan zwieren.'

In de aanloop is een professioneel zwembadbedrijf ingeschakeld voor onderhoud en advies, met de afspraak dat de stichting zo veel mogelijk zelf doet. Van Ronkel steekt de loftrumpet over de kunde van de Hammenaren die het zwembad in orde houden: 'Dat zijn vaklui.'

Exploitatie en prijzen

Het eerste jaar, zomer 2013, was door de late opening een kort seizoen. Het liep boven verwachting goed, met bijna 23.000 bezoekers. In 2014 was augustus een regenachtige maand en daardoor waren er met bijna 22.000 iets minder bezoekers. Door de langere openingsperiode waren er ook meer kosten. Toch was er dat jaar een positief saldo van 20.000 euro, dat gereserveerd wordt voor onderhoud.

Naast de entreegelden (40.000 euro in 2014) zijn er inkomsten van het winkeltje (3.000), via sponsoring (13.000) en van donateurs (6.000). Voor volwassenen kost een dagkaart 4 euro, voor kinderen (tot 18 jaar) en 65-plussers is het 1 euro goedkoper. Populairder zijn het jaarabonnement en de tienbadenkaart. Ook de vrijwilligers betalen gewoon entree.

Op de website staat een heel lange lijst van bedrijven die sponsoren. Jansen: 'Inderdaad, dat zijn bijna alle bedrijven van Den Ham.' Kan je weigeren? Jansen: 'Ach, noem het sociale druk. Maar iedereen heeft hier een warm hart voor het zwembad. En een eigenbelang, want anders moeten ze met zoon of dochter naar Vroomshoop om te zwemmen.'

De 180.000 euro die van de gemeente is meegekregen voor groot onderhoud wordt langzaam ingezet voor grote investeringen, zoals vervanging van de pompen en renovatie van de twee kleine baden (per stuk 15.000 euro).

Een stichting zonder machtsstrijdjes

Bij de overname van het zwembad moest voor een juridische vorm gekozen worden. De overwegingen waren praktisch. Van Ronkel: 'Een vereniging heeft leden, dat zorgt voor een aantal verplichtingen. Een stichting is eenvoudiger en soms noodzakelijk om subsidies te ontvangen.'

Het bestuur is vervolgens op informele wijze bijeengezocht, met het oog op een mix van kwaliteiten.

Grote financiële beslissingen neemt het bestuur na advies van de werkgroepen. Die zijn er, vergelijkbaar met Elsendorp, voor alle werkzaamheden: techniek, onderhoud, kassa, sponsoring, publiciteit et cetera. Ze hebben nog geen conflicten of machtsstrijdjes meegemaakt in de twee jaar van hun bestaan. Van Ronkel: 'Je moet elkaar succes gunnen.'

Het stichtingsbestuur legt geen verantwoording af aan een dorpsvergadering, wel wordt bij de seizoensopening met de vrijwilligers verslag gedaan van het reilen en zeilen. Er zijn geen signalen in het dorp dat er behoefte is aan meer. Jansen: 'Men vindt het goed gaan.' Uiteraard is er wel een onafhankelijke kascontrole.

De vaststelling van de entreprijzen is een bestuursbeslissing. Ook daarover komen geen vragen of kritische opmerkingen. Van Ronkel: 'Je moet er verantwoord maar ook slim mee omgaan. We hebben in 2014 de entreprijs niet verhoogd, daarmee zaten we net onder het gemeentetarief. Nu gaan de gemeentetarieven verder omhoog, terwijl wij ook in 2015 gelijk kunnen blijven. Dat is een vorm van marketing.'

Het zwembad is er in de eerste plaats voor Den Ham en omgeving, zegt Van Ronkel, maar iedereen is welkom. In de vakantieweken trekt het bad ook toeristen van campings en vakantiehuizen in de buurt. Dat levert geen spanningen op. 'We lopen door onze openingstijden wel bezoekers mis. Ze moeten zich een beetje aan onze beperkingen aanpassen vanwege de beschikbaarheid van vrijwilligers.'

Niet mekkeren over regels

Wetten en regels zijn geen probleem, zegt Van Ronkel. 'Als je er zelf niet uitkomt, zijn er altijd organisaties of bedrijven die je daarin kunnen adviseren. Wij hebben in de aanloop advies ingewonnen over de regels waaraan we ons als zwembad-exploitant moesten houden, de controles en inspecties en toezichthouders. Daarvoor kregen we subsidie van de gemeente: 2.500 euro. Dat dekte een belangrijk deel van de kosten.'

Natuurlijk zorgen die regels en de controle voor gedoe, maar daarover moet je niet mekkeren, vindt Van Ronkel: 'We hebben wetgeving, daar moet je je gewoon aan houden.' Het belangrijkste probleem was het gediplomeerde toezicht. Daarvoor werd de Wierdense Reddingsbrigade ingehuurd, die cursussen geeft en certificaten kan afgeven.' In de loop van 2015 komt er nieuwe wetgeving. 'Dat betekent dat we ons er opnieuw in moeten verdiepen.'

Uiteindelijk blijven er risico's. Voor de aansprakelijkheid van de vrijwilligers zijn verzekeringen afgesloten. Van Ronkel: 'Als er iets misgaat, en dat kan altijd, krijgen we terecht het dorp op onze nek.' En dan zal het dorp alsnog verantwoording eisen.

Slot: Ondernemende dorpingen

Ondernemers, het zijn allemaal ondernemers. Als we na een korte sprint in de bus naar Ommen zijn neergeplofd, zien we een grote gemene deler tussen de drie dorpen. De initiatieven worden gerund als ondernemingen. Niet gericht op winst, maar op het dienen van een publiek belang. Volgens de leerboekjes kan dat niet - een ondernemer gaat voor zijn eigen belang, en dat botst maar al te snel met het algemeen belang. Daarom hebben we ooit de overheid uitgevonden, om het beheer

van het algemeen belang aan uit te besteden, omkleed met regels, wetten en procedures. Maar in Elsendorp, Oostwold en Den Ham doen ze dat zonder die regels en procedures. Waarom lukt dat daar? Wat is het geheim dat zij delen?

Terwijl het Overijsselse landschap aan ons voorbyschiet, lopen we de overeenkomsten tussen de dorpen langs. Ze bouwen op een traditie van enige gemeenschappelijkheid, die door een oud verhaal en door nieuw succes versterkt wordt. In de samenwerking ligt erg de nadruk op wat bindt en niet op wat scheidt – in alle drie dorpen hoorden we die ene zin: ‘Je moet elkaar successen gunnen.’ Het zijn kleine, uniforme gemeenschappen, met één soort mensen, al hoeven verschillen niet groot te zijn om tot conflict te leiden.

De dorpen sluiten bewoners in door ze via werkgroepen en commissies werkelijk te betrekken bij de uitvoering, wat het gevoel van eigenaarschap zal vergroten. De drie dorpen delen een cultuur van zoeken naar breed draagvlak voor besluiten door praten, uitstellen, elkaar de tijd gunnen, overtuigen, iets halen en iets brengen, en een tijdelijke commissie om een uitweg te vinden. Het lijkt Den Haag wel; op dorpsniveau zijn ze hier de democratische politiek aan het heruitvinden, maar dan op informele wijze. Dus heel flexibel maar niet controleerbaar. Komen werkelijk alle belangen aan bod? Wij hebben geen gemopper gehoord in het dorp, maar de purist zal wantrouwend blijven. Want inderdaad: wat als het misgaat, hoe gaat het dorp verhaal halen? Des te meer geldt dit naarmate de dorpen meer publieke taken naar zich toe trekken, en daar juridische vormen bij kiezen die de insluiting ingewikkeld gaan maken. Denk aan zorgcoöperaties, met alleen zorg voor leden – waarover meer in het volgende hoofdstuk.

Spannend wordt het ook als dorpen met elkaar gaan concurreren. Gaat er dan op regionaal niveau eenzelfde min of meer informele structuur ontstaan, op zoek naar gezamenlijk belang? In Brabant lijkt het die kant op te gaan.

Deze dorpen hebben voorlopig succes, maar het gaat vanzelfsprekend niet overal goed. Zo werd ons de toegang ontzegd door een Drentse dorpscoöperatie die geen behoefte had aan pottenkijkers omdat ze de handen vol had aan een conflict met bewoners over de bestemming van een stuk grond (zie ook *Vrij Nederland* 27-11-2014).

Wat we ook niet weten, is waarom die ondernemende initiatieven in het ene dorp wel ontstaan en in het andere niet. Er zijn meer kleine kernen met gemeenschapszin en ondernemers en een sterke gun-factor, en daar gebeurt niets. Volgens de initiatiefnemers in onze drie dorpen kan je zoiets niet van bovenaf opleggen, het moet ontstaan.

De houding van de gemeente lijkt er niet toe te doen. Elsendorp heeft een meewerkende gemeente, maar Oostwold en Den Ham moesten hun zaak bevechten. Misschien is dat wel een positieve factor: de bemoeizuchtige overheid als de externe vijand – met ‘de ambtenaar’ als de verpersoonlijking daarvan – die helpt de rijen in het dorp te sluiten en de motivatie te vergroten. Ook goed voor verhalen, over strijd en zoete overwinning.

ZELF ZORGEN

De zorgcoöperatie in Voorschoten, thuiszorg in Elsendorp en daklozen die het zelf doen in Nijmegen

Zowel in steden als op het platteland ontstaan collectieven van bewoners die zelf hun thuiszorg organiseren. Vaak in een combinatie van vrijwillige en betaalde zorg. We nemen een kijkje in Voorschoten en we keren terug naar Elsendorp in Oost-Brabant, een regio met veel zorgcoöperaties. Daarna reizen we af naar Nijmegen voor het summum van zelfzorg: daklozen die hun eigen nachtopvang beheren.

Zorgcoöperatie De Grote Akker

Zorgcoöperatie De Grote Akker in Voorschoten heeft honderdtachtig leden, een wijkverpleegkundige en twaalf thuiszorgers, maar beschikt niet over een eigen pand, en daarom ontvangt voorzitter Hans Borgsteede ons aan huis. Zijn jaren-dertigdoorzonwoning, met afgeladen boekenkasten, kijkt uit over een park. Op een steenworp afstand is het centrum met winkelstraat en oude kerk. Voorschoten, ingeklemd tussen Leiden, Wassenaar en Leidschendam, is met 25.000 inwoners een kleine stad met de uitstraling van een dorp.

De aanloop

Hugo van Someren (58) is de penningmeester en een van de initiatiefnemers. Aan de eettafel bij Borgsteede, die in de weer is met koffie en thee, vertelt Van Someren dat voor hem en de andere initiatiefnemers het begin van de zorgcoöperatie bij een persoonlijke ervaring ligt. Van Someren is mantelzorger voor zijn vrouw, die reuma heeft. Ze zochten iemand voor de achtervang, geen wisselende thuiszorg maar een vaste persoon. Dat bleek via de gevestigde instellingen niet mogelijk, die zijn daarvoor te grootschalig. Zoekend op internet ontdekte Van Someren dat in het Brabantse Laarbeek burgers zelf de zorg georganiseerd hadden: lokaal, kleinschalig en met vaste hulpverleners. En – oh toeval – iemand uit Laarbeek zou een paar weken later in Voorschoten een presentatie geven. De zaal zat vol. Na afloop sprak Van Someren de Voorschotenaar aan die de lezing georganiseerd had. Dat was Jaap ten Broek (65) en die vertelde dat hij in drie maanden tijd veertig verschillende verzorgers aan het ziekbed had gehad van iemand waar hij de mantelzorg voor had. Samen met enkele enthousiaste kennissen met veel expertise in de zorg, gingen ze om de tafel zitten. Drie maanden later was Zorgcoöperatie De Grote Akker geboren, met een organisatie, statuten, een projectplan met begroting en een wijkverpleegkundige. Dat was zomer 2013. De leden meldden zich onmiddellijk, eerst uit eigen kring, daarna werden de cirkels steeds groter.

Het kon zo snel omdat ze bijna alles hebben gekopieerd van Laarbeek. Van Someren: 'Ik ben daar naartoe gegaan, heb in hun kast gekeken, in hun ordners, de incasso's, pgb's, en hun verhalen aangehoord. Zo moest het.'

Gezien zijn achtergrond als interim-manager financiën was het logisch dat Van Someren penningmeester werd. Hij is zelfstandige en heeft tijd beschikbaar. Uit plichtsbesef werd aanstichter Jaap ten Broek voorzitter, maar hij liet zich in 2014 graag vervangen door Hans Borgsteede.

Borgsteede (65), een bekende van Van Someren, is gepensioneerd directeur van een grote revalidatie-instelling en is nog actief als zelfstandig adviseur. Hij noemt de zorgcoöperatie 'een boeiend initiatief', en als zoiets in je eigen dorp ontstaat dan doe je mee. Op de vraag of hun initiatief begint bij frustratie of bij een ideaal, kiezen ze zonder meer voor het tweede. 'Dit is een kleinschalig antwoord op de vraag: hoe kan je langer zelfstandig thuis wonen?' zegt Borgsteede.

De organisatie en de financiering

Anders dan in Laarbeek kozen ze als organisatievorm voor een vereniging en niet voor een coöperatie, al doet de naam dat wel vermoeden. Een coöperatie is gericht op winst, en dan moet je belasting betalen, verklaart Van Someren, een vereniging is administratief eenvoudiger. De term 'Zorgcoöperatie' staat in de naam, want dat 'bekt commercieel goed'. 'De Grote Akker' komt uit een vers van de negentiende-eeuwse dichter De Génestet.

De zorgcoöperatie koppelt de zorgvragen van haar leden aan 'eigen' zorgverleners die ook lid zijn. Spin in het web is de wijkverpleegkundige. Bij haar komt de zorgvraag binnen, zij gaat eropaf, stelt de indicatie en koppelt de zorgvrager aan een zorgverlener uit een kleine, vaste *pool* thuiszorgers, allemaal zzp'ers. De zorgvrager betaalt zelf de zorgverlener, uit een pgb of uit eigen zak, en kan desgewenst om een andere zorgverlener vragen. Van Someren: 'Technisch gezien zijn we alleen bemiddelaar, we koppelen vraag en aanbod, maar factureren niet.' Aanvullend bemiddelt de zorgcoöperatie vrijwilligers voor kleine diensten als boodschappen doen, de hond uitlaten, een praatje maken of een huiselijke klus. Het werkgebied is Voorschoten, de slogan luidt: *local for local*.

De zorgverleners betalen een afdracht aan de vereniging. Dat is een vast bedrag per uur, afhankelijk van het soort zorg (huishoudelijke, persoonlijke en verpleegkundige zorg: respectievelijk 1,75 euro, 2,50 euro en 3,50 euro per uur). Van Someren: 'Uit deze afdrachten betalen we de kosten van de wijkverpleegkundige.' De leden betalen 20 euro (echtparen 30 euro) entree, en 5 euro (echtparen 7,50 euro) contributie per kwartaal. Deze inkomsten moeten de organisatiekosten van de vereniging dekken, die nooit meer zijn dan 4.000 euro per jaar.

De leden betalen verplicht bij machtiging, om incasso-gedoe te voorkomen. Het handwerk is uitbesteed aan een administratiebureau. Van Someren: 'Die doen in een halfuur waar ik een halve dag mee bezig ben.'

Startkapitaal

De zorgcoöperatie kreeg in totaal een kleine 20.000 euro van drie fondsen: van Fonds 1818 5.000 euro, van Rabo Stimuleringsfonds 6.500 euro en van een lokaal fonds het restant. Zonder een dergelijk startkapitaal kan het niet, verzekert Van Someren ons. 'Je maakt meteen kosten. Zoals de uren van de wijkverpleegkundige, die in de aanloop veel werk moest verzetten: het aannemen van zzp'ers, de organisatie op orde krijgen, het inwerken in de zorg- en pgb-wetgeving.' Verder zijn er startkosten als de notaris, de website, flyers, de eerste ledenvergaderingen. Een commerciële onderneming leent bij een bank, dat is hier onmogelijk. Bij gebrek aan een businessmodel stapt geen bank daarin.

De gemeente spreekt mooie woorden over dit initiatief, aldus Borgsteede, maar geeft niet thuis als het over euro's gaat. Van Someren voegt er meteen aan toe dat ze ook geen geld van de gemeente willen, om niet afhankelijk te zijn. 'Liever hulp door aanpassing van de regels.'

Het aantrekken van een wijkverpleegkundige was een belangrijke stap. Van Someren: 'Iemand die zich verantwoordelijk zou voelen, die enthousiast is, warm ook, met de houding: ik ga ervoor. Zij of hij is het gezicht van de vereniging.' Het werd een zij.

De wijkverpleegkundige wordt betaald door de vereniging op basis van een overeenkomst van dienstverlening zonder vast aantal uren, en maakt in de praktijk zo'n 4 tot 8 uur per week. In de opstartfase was dat meer. Onder andere omdat zij de sollicitatiegesprekken voerde met de zorg-zzp'ers voor een team zorgverleners. Op dit moment zijn er twaalf zzp'ers.

De zorgvrager en zorgverlener maken onderling een afspraak over de hoogte van de beloning. De vereniging geeft adviestarieven, gezien de markt een middenprijs: voor ongeschoold huishoudelijk werk 16 euro en voor geschoold huishoudelijk werk 18,50 euro. Bij reguliere instellingen komt voor elke categorie zorg een andere thuiszorger over de vloer, bij de coöperatie neemt de geschooldezorger het ongeschoolde werk zo veel mogelijk mee. Daarvoor geldt een gecombineerd tarief.

Naast de vereiste diploma's en registratie heeft de wijkverpleegkundige van de vereniging geen scherpe criteria meegekregen voor de selectie van zzp'ers. Borgsteede: 'De attitude is heel belangrijk. De klanten moeten tevreden zijn. Daar zicht op houden, is het werk van de wijkverpleegkundige. Goed of niet goed, dat bepaalt de klant.'

Reclame maken

In Laarbeek begonnen ze heel klein en kwam er later een organisatie. Van Someren: 'Wij begonnen juist met een organisatie en zeiden: meteen gas geven.' Er meldden zich gemiddeld tien leden per maand. Driekwart van de leden is ouder dan 65 jaar. Op dit moment lopen er zes zorgtrajecten. In totaal hebben er tien zorgtrajecten gelopen, sommige kort, andere lang en intensief, waaronder die van stervenden. De helft van de trajecten is pgb-gefinancierd, in aantal uren is dat wel 70 procent.

Het eerste doel is tweehonderdvijftig leden. Dat aantal is nodig om in ieder geval de organisatiekosten te dekken. Vandaar dat ze de boer op gaan en reclame maken.

De bestuursleden en sympathisanten gooien in heel Voorschoten flyers door de brievenbus. Dat gebeurt in zes rondes, van een paar duizend adressen per keer, en na elke ronde wordt in die buurt een informatiebijeenkomst gehouden. Ze trekken daar een jaar voor uit.

Heel groot hoeven ze van Van Someren niet te worden: 'We zijn vrijwilligers. Wat moet je met duizend leden? Dan moet je je misschien opsplitsen.' De voorzitter gaat er niet meteen van uit dat duizend te groot is: 'Je moet je aanpassen aan je schaal.' De zorgcoöperatie heeft een overzichtelijke en complete website. Met heldere teksten over de opzet, de kosten en wat je daarvoor terugkrijgt, en verder nuttige informatie over de bestuursleden, de statuten, de notulen van de algemene ledenvergadering en het jaarverslag.

De toegang

De zorgcoöperatie is voor zorgvragers 24 uur per dag, 7 dagen per week bereikbaar. De intake van een zorgvraag doet de wijkverpleegkundige, zij gaat langs, en meestal moet ze nog een tweede of derde keer op bezoek voor formaliteiten als indicatiestelling en hulp bij aanvraag van de pgb's. Dat is bij elkaar snel een paar uur. Dat alles geldt voor de leden.

Wat doe je met niet-leden? Van Someren vertelt dat de wijkverpleegkundige hoorde dat iemand bij haar in de straat hulp nodig had. 'Die buur was geen lid, maar ze gaat er wel heen.' Borgsteede: 'Zij ziet een hulpbehoevende, ze heeft een warm hart, dus gaat ze eropaf.' Van Someren: 'Maar de penningmeester denkt: hoeveel uren mag ze daarin steken voordat iemand lid wordt? Anders draaien de leden daarvoor op.' 'Wij zijn als de Wegenwacht', zegt Borgsteede. 'Als je langs de weg staat met pech kan je alsnog lid worden.'

Zeker is dat de vereniging niet kan bestaan als iedereen pas lid wordt bij een zorgvraag. 'Dan zouden we nu maar tien leden hebben.' Sommige zorgcoöperaties

**'Wij zijn als de
Wegenwacht, als je
langs de weg staat
met pech kan je
alsnog lid worden'**

hanteren daarom een wachttijd, dan mag iemand pas na bijvoorbeeld zes maanden lidmaatschap een zorgvraag doen. Van Someren: 'Economisch gezien is dat interessant omdat het helpt mensen over de grens te trekken nu al lid te worden.' Maar het is ook lastig als je iemand die een hulpvraag heeft in de wachtkamer moet zetten. De vereniging heeft de toegangsregels inmiddels toch aangescherpt. De intake begint pas als iemand lid is en iedereen

betaalt bij een zorgvraag 65 euro bemiddelingskosten. Zo wordt het langzaam strenger. Van Someren: 'Dat moet als je je eigen broek moet ophouden.'

In de aanloopfase kwamen de initiatiefnemers al redenerend op het idee het lidmaatschap gratis te maken zodat alle Voorschotenaren lid kunnen worden, en dan de gemeente te vragen het lidmaatschap te betalen. Dan ben je van alle *free riders* en afwentelingsproblemen af, omdat je iedereen gedwongen insluit. Dat is precies de kracht van het huidige systeem. Maar dat past niet bij het vrijemarktdenken van dit soort initiatieven.

Afhankelijk van de omzet

De zorgcoöperatie heeft nog een kwetsbaarheid: de afhankelijkheid van omzet. De eerste zorgvragen gingen vooral over huishoudelijk werk voor een korte periode, en die leveren voor de vereniging niet zo veel op aan afdrachten van zzp'ers. Pas later kwamen de wat zwaardere trajecten die meer opleveren, maar het zijn er nog niet genoeg. Van Someren: 'Het is vervelend om te zeggen, maar zwaardere zorg hebben we financieel nodig.' De honderdtachtig leden van de vereniging zijn eigenlijk te gezond of ze doen hun thuiszorg niet via de vereniging.

Borgsteede: 'Onze continuïteit hangt niet af van groei en winst. Het enige is dat we een zekere omvang moeten hebben.' Hij doet daar niet dramatisch over. 'Als we die op termijn niet halen, dan stoppen we gewoon. Dan is er geen vraag naar een zorgcoöperatie als deze.'

Arm en rijk

De hoogte van de contributie, 5 euro (echtparen 7,50 euro) per kwartaal, kan volgens Borgsteede geen drempel zijn om lid te worden. 'De prijs van een bos bloemen - waar hebben we het over?' Van Someren vermoedt dat het niet voor iedereen zo ligt, bijvoorbeeld voor AOW'ers. Maar een gedifferentieerd tarief naar inkomen zou te ingewikkeld worden. Van Someren: 'Dan moet je een inkomenstoets gaan

'Zie ons bestuur;
de kennis die
daar verzameld is,
dat krijg je in een
achterstandswijk
niet bij elkaar'

doen. Als mensen niet lid kunnen worden vanwege de kosten, dan is er wel een mouw aan te passen. Dan vinden we wel ergens een steunfonds.'

Hij is het eens met onderzoekers die zeggen dat een coöperatie als deze niet snel in een achterstandswijk zal worden opgericht.

'Dat is geen *rocket science*. Zie ons bestuur; de kennis die daar verzameld is, dat krijg je in een achterstandswijk niet bij elkaar.'

Zijn ze het dan misschien aan hun stand verplicht juist daar leden te winnen? Van Someren zegt dat ze het daar nog niet over

hebben gehad. Borgsteede kiest alvast positie: 'Onze leden zijn mensen die nadenken over hun toekomst. De onderkant is daar helaas minder mee bezig. Daar zitten onze leden niet. En wij voelen niet de opdracht om die dan binnen te halen.'

Van Someren: 'Over een jaar zal blijken of armeren minder belangstelling hebben. Dan hebben we daar gefolderd en zien we hoeveel leden dat oplevert.'

De hond uitlaten

De zorgverlening van de zorgcoöperatie is op drie punten essentieel anders dan die van de reguliere zorgaanbieders. Borgsteede: 'Wij zijn meteen ter plekke. In principe gaat onze wijkverpleegkundige per ommegaande kijken wat er aan de hand is. Vervolgens: als we hulp bieden, is dat met één hulpverlener, of in ieder geval met zo weinig mogelijk verschillende. De grote partijen kunnen dat niet.' Als derde:

'Wij hebben vrijwilligers voor de aanvullende onbetaalde zorgvraag.' Dat gaat om kleine diensten als boodschappen doen, een praatje maken, huishoudelijke klussen, het gras maaien.

Hij geeft het voorbeeld van een man die na een operatie thuis revalideert en niet naar buiten kan met zijn hond. 'Wij hebben een vrijwilliger die het leuk vindt om met die hond op stap te gaan. Iedereen blij.' Daar zit ook een preventiegedachte achter. 'Wij denken en hopen dat de onbetaalde zorg de betaalde

zorgvraag zal vertragen.' De zorgcoöperatie snijdt zich daarmee in de eigen vingers. Bemiddeling van vrijwilligers levert niets op en als dit betaalde zorg voorkomt, loopt de zorgcoöperatie zelfs inkomsten mis. Van Someren wil liever niet op die manier denken. 'De samenleving is beter af als je betaalde zorg voorkomt.' Voorlopig is dit overigens een theoretische kwestie omdat er nog weinig vraag is naar de ongeveer twaalf vrijwilligers die ze in het bestand hebben. Ze hebben geen idee wat daarvan de oorzaak is.

Regels

De zorgcoöperatie heeft het met de wereld goed voor, maar de regels helpen daar niet bij. Het leveren van vrijwillige zorg is voor iedereen beter, behalve voor de zorgcoöperatie. De gemeente zou hier via de Wmo te hulp kunnen schieten. Borgsteede en Van Someren hebben sterk de indruk dat de gemeente nog niet precies weet wat de gevolgen zijn van de sociale decentralisaties. De gemeente heeft belang bij initiatieven als de onze, zeggen de heren, maar voorlopig zijn ze nog geen gesprekspartner. Ook niet voor zorginstellingen. Borgsteede: 'Die zijn veel te groot en wij zijn veel te klein. Ze zijn zelf intern te druk bezig om met kleintjes zoals wij te praten.'

'Wij zijn meteen ter plekke. In principe gaat onze wijkverpleegkundige per ommekeer kijken wat er aan de hand is'

De regelgeving rond de thuiszorg zit de zorgcoöperatie ook dwars omdat het voor hoge kosten zorgt, onder andere door tijdverslindende intakes; kosten die niet zomaar terugverdiend zijn. De nieuwe pgb-regeling maakt het bepaald niet makkelijker, nog los van tijdelijke overgangsproblemen. Te vaak heeft de zorgcoöperatie nu al meegemaakt dat zorgvragers na een intake een zorgtraject niet starten, vertelt Van Someren, uit ongemak of onzekerheid over de precieze (financiële) consequenties. Voor wie geen pgb's gewend is, is dit geen makkelijk te verteren hap. Het afhaken zou ook shopgedrag kunnen zijn van zorgvragers, die zich laten informeren en daarna voor een andere thuiszorgoptie kiezen. De zorgvrager kan een kritische klant zijn, zo ontdekken we niet veel later.

De zorgvragers

Een week na ons gesprek heeft de zorgcoöperatie de tweede voorlichtingsbijeenkomst in haar serie van vier. Deze keer in het westen van Voorschoten. De locatie is goed gekozen, de Wagnerflat is een flat voor 50-plussers. Op de begane grond is een ontmoetingsruimte met bar. Daar staat voorzitter Hans Borgsteede de gasten op te wachten. Aan een tafeltje zit secretaris Marjolein Poorta met de inschrijfformulieren (voor aanvang heeft iemand zich al aangemeld als lid). Achter en voor de bar staan bestuursleden Willem Annevelink en Els van den Hul klaar met koffie en roomboterkoekjes. Hugo van Someren knutselt aan de laptop en beamer.

Een twintigtal mensen zit klaar, allen ouder dan 70 jaar zo te zien. De meesten alleen, evenveel mannen als vrouwen. Rok en ribbroek, hier zit de gegoede middenklasse. De lichamelijke klachten hebben zich aangediend. De mevrouw voor ons begint onmiddellijk een verhaal over de artrose aan haar knie, de mevrouw links over haar oren en dat het allemaal minder wordt.

Borgsteede en Van Someren houden een praatje, ondersteund door lichtbeelden, over het idee en de uitvoering: hulp dichtbij, kleinschalig, geen bureaucratie, een klein team hulpverleners zodat je weet wie je thuis krijgt en met behoud van eigen regie. Een sheet met een historische zwart-witfoto van een wijkzuster op een solex moet dit illustreren. De wijkverpleegkundige van de zorgcoöperatie, Esmeralda Crezee-Ostermann, vertelt over haar aanpak en zegt dat zij graag de wijkzuster op die solex wil zijn. De belangstellenden gaan al snel over tot interpellatie, eerst vooral over het geld: wie betaalt de zorg, wie krijgt het pgb en wie bepaalt het tarief? Dat de uurprijs niet vaststaat, zorgt voor veel commentaar: 'Dat is onduidelijk en er is al zo veel onduidelijk.' Een man met V-halstrui, die zich goed heeft voorbereid gezien de printjes voor zich op tafel: 'De zorgverleners zijn zzp'ers, die willen natuurlijk veel verdienen. Als je niet handig bent, betaal je een te hoog tarief.' Uitleg over het waarom – met een vast tarief wordt de zorgcoöperatie gezien als werkgever en dat zou de organisatie enorm compliceren – en de geruststelling dat de zorgverleners ook lid zijn en dat de wijkverpleegkundige kan bemiddelen, vallen in onvruchtbare bodem. 'Je bent twee keer afhankelijk, van de zorg en van het tarief', stelt de vrouw met de zere knie. 'Ouderen zijn zwakker', houdt de man met V-hals vol. Borgsteede grijpt in, hij reageert op de ondertoon van wantrouwen

in de vragen. 'Vertrouwen is voor ons een sleutelwoord. De hulpverleners die bij ons willen werken, zijn mensen die weg willen uit de controlesfeer van de grote bureaucratische instellingen. Als het toch wringt, komt Esmeralda in beeld.' Een aanwezige zzp'er van de zorgcoöperatie vertelt hoe zo'n kennismaking verloopt en dat ze zo nodig op proef begint: 'Als het klikt, is de prijs nooit een probleem.'

De bijeenkomst krijgt op momenten iets van een kruisverhoor. Of er een klachtenregeling is, wil een mevrouw in felgele trui weten. (Ja, te lezen op de website.) Is driehonderd leden niet te veel, moeten we dan niet te lang wachten op zorg? (Het aantal zorgverleners groeit mee.) Werkt u samen met maatschappelijk werk? (Ja, en er is contact met de gemeente.) Komt u nog wel aan zorg toe? Veel vragen gaan over de pgb-regeling en hebben meer te maken met de wetgeving dan met de zorgcoöperatie. De vrouw in gele trui komt tegen het einde met een verwijt in de vorm van een advies: 'U moet iemand in dienst nemen aan wie we dit soort vragen kunnen stellen.'

De man met V-hals is na afloop gereserveerd. Het coöperatie-idee vindt hij sympathiek. Een pluspunt is de kleinschaligheid. 'Maar hoe zit dat met het volgen van cursussen, bijscholing, bijleren? Gaan die zzp'ers dat doen? Bij zorginstellingen hoort dat erbij. Ik ga nog eens goed nadenken.' De vrouw met de zere knie is evenmin overtuigd, de kleinschaligheid maakt haar bezorgd over de beschikbaarheid: 'De wijkverpleegkundige kan in haar eentje niet bij iedereen tegelijk zijn.' Een man van de plaatselijke ouderenbond wordt wel lid. 'Dit is sympathiek, dit moet je steunen om het een kans te geven.'

Een kritisch publiek, zo vat Borgsteede samen. Dat was de vorige keer niet het geval. 'Hier waren mensen met kennis over de zorg die toch in twijfel zitten.' Hij legt de schuld bij de politiek. 'Hun probleem en ook ons probleem is de complexiteit van de regels, die zijn niet te begrijpen.'

Secretaris Poorta is verbaasd over het wantrouwen. 'In de pauze vroeg iemand: verdienen jullie er echt niet aan?' Ook zij wijst naar Den Haag. 'Deze mensen horen niet anders dan over bezuinigingen, strengere regels en hogere drempels. Hun argwaan zegt: waar zit de adder onder het gras?'

Terug naar Elsendorp

Zorgcoöperatie De Grote Akker is een echt burgerinitiatief, opgezet door Voorschotenaren voor stadgenoten die door lid te worden mede-eigenaar worden van het initiatief. Maar de Voorschotenaren op de voorlichtingsbijeenkomst stelden zich vooral op als kritische consumenten. Een afvinklijstje in de hand met daarop prijs, kwaliteit en beschikbaarheid, op de hoede voor valkuilen. Als het niet bevalt, shoppen ze verder. De zorgcoöperatie moet concurreren, en eigenaarschap was op deze ochtend voor de meesten geen doorslaggevende factor. Zou dat in een kleine gemeenschap, waar men elkaar beter kent, anders zijn? We keren terug naar

Elsendorp. Daar waren we het vorige hoofdstuk ook al, maar toen hebben we de zorg die zij organiseren grotendeels onbesproken gelaten.

Elsendorp is een kern van 1150 inwoners in Oost-Brabant, op een steenworp afstand van Laarbeek, de gemeente waar Voorschoten zijn wijsheid haalde. Deze Brabantse regio kent een grote hoeveelheid dorpsgebonden zorgcoöperaties. In Elsendorp is de zorg georganiseerd vanuit de Stichting Dorpsoverleg, penningmeester Hannie Penninx is er nauw bij betrokken. De drijfveren en inspiratie zijn dezelfde als in Voorschoten, maar de uitvoering verschilt. Het verhaal begint ook eerder, te weten midden vorig decennium. Door schaalvergroting kwam vanaf dat moment de thuiszorg niet langer meer uit het dorp, maar werd deze regionaal. Dat werd als een ramp ervaren. De praktijk was versnippering: voor elke categorie handelingen kwam een andere zorgverlener, en nooit dezelfde. Voor de zorgverleners leidde het tot veel bureaucratie.

'Dat moet anders, zeiden we in het dorp', vertelt Penninx. Het moest dichterbij, met een zorgteam vanuit het dorp. Maar het Dorpsoverleg wilde geen werkgever worden. Twee grote zorgaanbieders werden benaderd of zij die rol op zich wilden nemen, maar die weigerden. Penninx: 'Ze zeiden ook dat het ons nooit zou lukken.' Uiteindelijk vonden ze een Eindhovens thuiszorgbureau dat bereid was mee te werken. In 2007 gingen ze van start.

De zorg en de organisatie

In het zorgteam zitten verpleegkundigen en huishoudelijk verzorgers, allemaal uit Elsendorp, en het levert bij ongeveer twintig Elsendorpers thuiszorg. Het werkt als volgt. Als een bewoner een vraag heeft, kan die zeven dagen per week het team bellen. Een verpleegkundige gaat ernaartoe, beoordeelt de situatie en levert meteen zorg. Eventueel kan de indicatie achteraf geregeld worden via de huisarts. De formulieren gaan naar het zorgbureau; dat declareert bij de verzekeraar en betaalt daarmee de zorgverleners. Op basis van pgb's, maar inmiddels ook via zorg in natura. Anders dan in Voorschoten wordt de pgb-aanvraag de zorgvragers uit handen genomen, en daarmee ook de regie over het tarief en het aannemen van de thuiszorger. Een ander verschil is dat er geen vereniging met leden is; iedereen in Elsendorp kan een beroep doen op het zorgteam, niemand betaalt contributie. De meeste Elsendorpers komen met hun zorgvraag naar het zorgteam en gaan niet naar de reguliere zorginstellingen.

De overhead is klein; de kosten blijven beperkt tot 25 procent, als vergoeding voor het zorgbureau. Penninx: 'Inmiddels vragen we ons af of wij die rol niet moeten overnemen.'

Subsidie

De volgende stap kwam in 2009 met de komst van de Wmo, toen mensen vaker een beroep moesten gaan doen op het eigen netwerk in plaats van op betaalde thuiszorg. De commissie die door het Dorpsoverleg was belast met de zorg, voorzag dat niet iedereen dat zomaar zou lukken. Ze diende een plan in bij de gemeente voor

het aanstellen van een dorpsondersteuner als aanspreekpunt voor het bemiddelen in vraag en aanbod van informele zorg. Het dorp kreeg subsidie voor drie jaar en dat is wegens succes verlengd en uitgebreid naar alle kernen van de gemeente. Penninx is die dorpsondersteuner. Ze heeft een achtergrond in de verstandelijk gehandicaptenzorg. Haar aanstelling is voor 8 uur per week, maar ze is de hele week beschikbaar. 'Veel mensen die met een zorgvraag bellen, weten vaak zelf al wie zou kunnen helpen. Ik leg dan de verbinding.' Ze geeft een voorbeeld van een echtpaar waarvan de vrouw dementerend en soms opstandig is, de echtgenoot heeft dan iemand nodig die even langskomt en wat lucht geeft.

Ze lacht – nee, ze heeft geen kaartenbak met vrijwilligers; zo werkt het niet in de praktijk. 'Eerst moet ik goed weten wat iemand wil. Dan informeer ik naar het eigen netwerk. Ik vraag in wie ze vertrouwen hebben, vaak hebben ze al iemand in het hoofd. Dan werkt het.' Het gaat naast een praatje of een ommetje ook om praktische klussen als de vuilniscontainer buitenzetten, hulp bij tuinieren, hulp bij schuldproblemen.

Dat gaat niet altijd zonder wrijving. Penninx: 'Er zijn mensen die veel vragen en alleen maar meer vragen – de tuin, de boodschappen – en dat maakt het weleens lastig om dan voor zo iemand nog vrijwilligers te vinden, die willen tenslotte ook wel enige waardering.'

De vragen komen niet alleen van senioren, maar ook van ouders met 'rugzak-kinderen' die af en toe ontlast willen worden. Of van ouders met opvoedingsproblemen. 'De drempel is laag.'

Naar 24-uurszorg

De zorg die Elsendorp zelf organiseert, valt onder verschillende wetten en geldstromen: de Wmo, de Awbz en de Zorgverzekeringswet. Voor de ambitie die het dorp heeft – Elsendorpers zo lang mogelijk in Elsendorp houden door ze zelf te verzorgen – zijn het ingewikkelde regelingen die niet per se leiden tot de beste inzet van het geld. Penninx: 'Als wij een oudere dankzij mantelzorg en dagopvang langer thuis kunnen houden, zijn de betrokkenen gelukkig en is de samenleving goedkoper uit. Dus zeggen wij tegen de zorgverzekeraar: geef ons een zak met geld, dan leveren wij de goede zorg. Achteraf leggen wij daar dan verantwoording over af.'

Maar hier staan wetten in de weg en praktische bezwaren. De Koepel van Zorgcoöperaties Zuid Nederland (die onder andere Elsendorp en Laarbeek omvat) heeft hierover gesproken met het ministerie van VWS en de zorgverzekeraars.

Ondertussen broedt Elsendorp op plannen om het groeiend aantal dementerenden in het dorp zorg te bieden. Penninx: 'Misschien moeten we naar 24-uurszorg. Daar oriënteren we ons op. Bijvoorbeeld zoiets als een Thomashuis.' Ook daarmee komen ze in een rimboe van regels terecht. Penninx wijst op Hoogeloon, een dorp aan de andere kant van Eindhoven. 'De zorgcoöperatie daar heeft 24-uurszorg in twee zorgvilla's. Zij mogen de cliënten geen vis van de visboer voorzetten, want die heeft geen HAACP-keurmerk. En ze mogen geen nachtzorg bieden met een vrijwilliger.'

De huidige stichtingsvorm van het Dorpsoverleg past niet bij de investeringen en verantwoordelijkheden die bij deze ambities horen. Elsendorp overweegt daarom de oprichting van een zorgcoöperatie.

De zorg die het Dorpsoverleg nu organiseert, is alleen voor Elsendorpers (en alle patiënten van de huisarts), maar wel voor álle Elsendorpers – arm en rijk, jong en oud, zonder eisen over lidmaatschap, contributie of eigen bijdrage. Als Elsendorp een zorgcoöperatie opricht, zal de zorg er alleen zijn voor de leden. Het dorp krijgt dan te maken met vergelijkbare toegangsprikelen als in Voorschoten. Maar het gaat nog een stap verder: Welke zorg er is voor Elsendorpers die geen lid van de coöperatie willen of kunnen zijn? Wel of geen lokale 24-uurszorg? Krijg je ongelijkheid? Keren we daarmee terug naar oude tijden van het ziekenfonds en de particuliere zorgverzekering? Is dat eerlijk en efficiënt?

Laten we eerst nog een keer naar de praktijk kijken. In Nijmegen gaat de zelfzorg nog verder; daar organiseren cliënten, in dit geval daklozen, zelf hun zorg. Ook dat leidt uiteindelijk tot in- en uitsluitingsdilemma's.

Daklozen die het zelf doen

De Nachtopvang uit Noodzaak Nijmegen, kortweg NuNN, zit in een straatje vlak achter het Keizer Karel-plein, aan de rand van het oude centrum, onopvallend naast en boven tweedehandswinkel De Habbekrats. Op de begane grond is een kantooruimte, een houten trap voert naar de slaap- en verblijfsruimtes op de eerste verdieping en de zolderverdieping. Het is er donker, ziet er afgeleefd uit en het ruikt wat muff – ‘intensief gebruikt’ is de nette formulering. Verdeeld over negen kale kamers staan er 24 bedden, voor dakloze mannen van 18 jaar en ouder. 's Nachts kunnen ze hier slapen, overdag moeten ze de straat op – het is geen huisvesting, alleen een slaapplek. Bij de dependances elders in de stad zijn wel woonplekken: villa Bloemenheuvel, een woongroep voor oudere daklozen (45+), en drie groepswooningen voor zeven daklozen die hebben bewezen dat zij begeleid zelfstandig kunnen wonen.

Maurice Custers ontvangt ons in het smalle, volgepakte kantoortje. Voorin staan een paar bureaus en achterin is een zithoek. De overgebleven ruimte is dicht gebouwd met kasten met paperassen en tijdschriften. Tegen een van de muren staat een vitrinekast met foto's, kaarten, prullaria en bekers. Die foto's, zo blijkt later, zijn van de daklozen van het eerste uur, de kaarten zijn rouwkaarten en de bekers zijn urnen. Het is een monument voor de oprichters van de NuNN.

Custers (43) is een van de vier 'ondersteuners', zoals de professionals hier worden genoemd, samen goed voor 2,5 fte. De beroepskrachten zijn generalisten; ze ondersteunen het groepsproces, zijn beschikbaar voor individuele aandacht (zoals gesprekken, schuldhulp) en als het echt nodig is, kunnen zij ingrijpen, bijvoorbeeld als iemand psychotisch wordt door het niet innemen van medicijnen. De daklozen

zijn mannen met een verhaal: verslaafd (alcohol, drugs), psychiatrisch patiënt, zwakbegaafd of gewoon onaangepast. Iedereen is welkom in de NuNN, zegt Custers, alleen het gedrag telt: pas als de omgeving last heeft, wordt iemand aangesproken. Niet door de ondersteuners, maar door de andere bewoners.

Zelfbeheer en zelfregulatie is de kern van de NuNN. Eenmaal per week is er een bewonersoverleg waar alles wordt besproken en besloten.

Het zelfbeheer doet een appèl op de daklozen, zegt Custers. Ze zijn voor elkaar verantwoordelijk. Ze moeten zich dienstbaar opstellen tegenover elkaar. De bewoners moeten zelf hun kleren wassen en hun slaapplek opruimen. De 'gasten' die getoond hebben de verantwoordelijkheid aan te kunnen, mogen zich aanmelden als 'vrijwilliger' voor dag-, avond- en nachtdiensten, met taken als schoonmaken, boodschappen doen, koken, afwassen, opruimen, telefoon aannemen, gasten ontvangen, betalingen innen. In ruil daarvoor mogen ze overdag binnen blijven en uiteindelijk kunnen ze doorgroeien naar begeleid zelfstandig wonen. In een reguliere instelling worden de 'zelfzorgcompetenties' overgenomen, hier niet. Dat willen de daklozen ook: zo veel mogelijk autonomie.

De huiskamer van daklozenopvang NuNN

Als je een taak hebt, heb je verantwoordelijkheid en dan doe je ertoe, zo legt Custers de filosofie van de NuNN uit. Dakloos zijn is geen keuze, dat ben je geworden. Daklozen zijn ooit in een neerwaartse spiraal terechtgekomen. Resocialisatie is altijd een doel, maar hoe te beginnen? De verantwoordelijkheid die daklozen in de NuNN krijgen, is een eerste stap. Die ze zelf zetten. 'Eigen kracht' – dit is het Wmo-verhaal, maar wel tien jaar ouder.

Geschiedenis

Custers heeft de geschiedenis al vele malen verteld, maar het enthousiasme is onverminderd. Hij was er zelf bij. Onvrede over het gebrek aan slaapplekken en het paternalistische regime in de opvang bracht enkele Nijmeegse daklozen ertoe het heft in eigen hand te nemen. Met hulp van derden kraakten ze in 1996 een leegstaande bioscoop en begonnen ze een eigen opvang. Sympathisanten hielpen met een lobby naar de gemeente. Dat leidde tot gesprekken. De gemeente wilde daklozen een kans geven, stelde een pand beschikbaar en bood subsidie voor enige professionele begeleiding. Voor één jaar. Dat pand is het huidige pand. De opvang in zelfbeheer werkte, dus werd de afspraak verlengd. Custers was erbij betrokken vanaf zes maanden na de kraak. Eerst als bestuurslid van de opgerichte stichting. Vanaf 1998 als beroepskracht. Het initiatief werd een succes door een aantal krachtige persoonlijkheden onder de daklozen. Custers wijst op de vitrinekast. Chris van den Hatert – snor, rond brilletje – is de belangrijkste, de grote roerganger. Van den Hatert was de hoofdpersoon in een NCRV-documentaire, *Met minder meer mens*, over de NuNN.

Doorstroming

Nijmegen en omgeving kent naar schatting 1100 daklozen. Een klein deel daarvan slaapt buiten, maar de meesten zoeken voor de nacht een bed onder een dak. Eerst in het eigen netwerk, dan in de verschillende opvanghuizen. Vanuit het oogpunt van de daklozen onderscheidt de NuNN zich van de andere opvanghuizen door het groepsgebeuren. Custers: 'Als je niet lastiggevallen wilt worden, moet je hier niet naartoe.' De NuNN zit altijd vol en op de kandidatenlijst staan meestal zo'n vijf tot tien namen.

De wettelijke termijn voor verblijf in de nachtopvang is maximaal drie maanden. De NuNN geeft daar een ruime invulling aan en kijkt naar het gemiddelde verblijf. Dat ligt nu net onder die drie maanden, het ligt er ook weleens boven. Sommige daklozen zitten hier jaren op de lange weg naar zelfstandig of begeleid wonen. Uitstroom is er ook door opname in een instelling (psychiatrie, afkickcentrum), detentie, vrijwillig vertrek omdat men gewoon genoeg heeft van de NuNN of gedwongen vertrek omdat men weg moet van de anderen. Jaarlijks maken er ongeveer 75 daklozen gebruik van de NuNN.

Binnen de NuNN kunnen daklozen carrière maken. Ze komen binnen als gast, kunnen vervolgens vrijwilliger en daarna uitwonend vrijwilliger worden in de dependances. Dat laatste heette vroeger 'beheerder' en die had meer te vertellen,

maar dat is gelijk getrokken. De uitwonend vrijwilliger is verder in het proces van resocialisatie en heeft een voorbeeldfunctie.

Eenmaal per week, op dinsdagochtend, is er een besluitvormende vergadering van alle vrijwilligers, dat zijn er nu vijftien. Eenmaal per maand is er een open vergadering en kunnen alle bewoners aanschuiven, maar die vergadering beslist niet. De professionals stemmen niet mee, ze zitten wel bij de vergaderingen en geven advies. Voorafgaand aan de vrijwilligersvergadering hebben ze eerst een eigen, onderling overleg.

Omdat consensus niet altijd haalbaar is met vijftien mensen, wordt er besloten bij meerderheid van stemmen. Het voorzitterschap rouleert. Custers: 'Het is verrassend hoe effectief er vergaderd wordt.' Om te voorkomen dat de verbaal sterksten winnen, wordt bij belangrijke beslissingen iedereen naar zijn mening gevraagd. Onvermijdelijk drukken mensen die er het langst zijn de zwaarste stempel. 'Maar er komen altijd nieuwe mensen met nieuwe ideeën. Dan krijg je omslagmomenten.' De ondersteuners stellen zich niet altijd neutraal op. Custers gebruikt woorden als: 'sturend', 'adviserend', 'corrigerend', 'aanspreken'. Niet dwingend, maar informeel. Sommige besluiten zouden zonder aanwezigheid van professionals wellicht anders zijn uitgevallen, beaamt Custers. 'Wij zijn de objectieve schakel. Als er verschillende belangen zijn dan wordt aan onze mening waarde gehecht. In een groep ontstaan altijd bondjes, dan wordt de besluitvorming politiek.' In het ergste

'Het is verrassend hoe effectief er vergaderd wordt'

geval zijn er kampen rond belangen. Het is voorgekomen dat de beroepskrachten op eigen gezag bewoners hebben verwijderd. De consequentie van zelfbeheer is dat er ook besluiten worden genomen tegen de zin van de ondersteuners in. 'Daar moeten we ons dan bij neerleggen', zegt Custers laconiek. Hij geeft een voorbeeld. Het

gebeurt wel dat een plek in het begeleid wonen aan iemand wordt gegeven die zijn verslaving niet onder controle heeft, die veel aanloop krijgt en voor overlast zal zorgen, volgens Custers. 'De groep gunt hem dat toch. Als het misgaat, kunnen wij als ondersteuners de brokken opruimen.' Hij zegt het zonder venijn. Integendeel, Custers gelooft hier helemaal in. Hij heeft nauwelijks twijfels, zo blijkt ook uit de rest van het gesprek, omdat de NuNN effectief is. Van fouten leren ze. En bewoners kunnen door de groep ook weer uit het begeleid wonen teruggezet worden.

Custers geeft nog een voorbeeld van een 'ongewenste' bewonersbeslissing. De groep was op een gegeven moment al de eisen verbonden aan de Awbz-zorg (psychiatrie, verslaving) spuugzat. De protocollen, de behandelingsplannen, de evaluaties – dat wilden ze niet meer. Het gevolg was dat er geen Awbz-geld meer kwam voor de individuele begeleiding. De bekostiging komt nu alleen uit de Wmo. Er is nog wel Awbz-financiering voor begeleiding in de seniorenvilla en het begeleid wonen.

De bewoners handhaven de huisregels zelf. Toen een overbuurman een feestje gaf met enig feestgedruis, werd een bewoner daarover zo kwaad dat hij een ei kapot gooide tegen het raam van de buurman. Custers: 'De groep heeft hem er onmiddellijk uitgezet. Geen overlast veroorzaken voor de omgeving is een belangrijke regel. Dan schaad je het aanzien van de NuNN, en daarmee zet je het voortbestaan ervan op het spel. Dan is er geen twijfel.'

Als iemand er uitgezet wordt, is dat altijd voor een specifiek aantal dagen, in dit geval twee weken. Custers: 'Iedereen krijgt altijd een nieuwe kans.'

Een ander voorbeeld van vaker voorkomende regelovertreding is handelen in medicijnen. Custers: 'Soms is het best goed bedoeld. De een heeft nog wel valiums of seresta's en de ander niet, en dan help je elkaar. Maar er is een regel en die moet je handhaven. Je moet consequent zijn, anders schep je precedenten.' Ondersteuners helpen daarbij. Custers: 'Wij houden hun dat voor. Voorafgaand aan de vergadering en in de vergadering. De vrijwilligers vragen om advies.'

Agressie uiten wordt getolereerd zolang het bij schelden blijft. Geweld gericht op personen mag niet. Custers: 'Bij klappen is het wegwezen. Verbaal uit je dak gaan is

In de keuken van de NuNN, rechts Maurice Custers

ook ontregelend en zal zeker bespreekbaar gemaakt worden, maar dan blijft het bij een waarschuwing.' Hij voegt eraan toe dat handhaving en elkaar sancties opleggen in de praktijk lastig is. 'Ze kennen elkaar goed, ze moeten met elkaar verder, en dat maakt het moeilijk om elkaar te corrigeren.'

Op de vraag of de ondersteuners strenger zijn dan de daklozen, geeft Custers een indirect antwoord. 'We spelen advocaat van de duivel. We zetten streng in en samen met de bewoners kom je in het midden uit.' Hij constateert dat als het goed loopt in de groep, de lat hoger wordt gelegd. 'Dat maakt het dan weer lastig voor nieuwe gasten, die zijn het samenwonen en de regels niet gewend. Die moet je wel een kans geven.'

Toegang

Ook de toegang is in handen van het vrijwilligersoverleg. De kandidatenlijst is geen wachtlijst in de zin dat de bovenste op de lijst het eerste binnenkomt. Als er een plek is, bekijkt de vergadering wie er mag komen: op grond van urgentie en wie er past. De intake gebeurt door vrijwilligers. Nieuwkomers wordt gevraagd naar stamgegevens, inkomen, zorgverzekeraar, medicatie. Iedere man van 18 jaar en ouder is welkom, dat is het uitgangspunt. Verslaving of een psychiatrisch of crimineel verleden is geen reden om iemand bij voorbaat te weigeren. Iedereen begint met een schone lei; het gedrag is wat telt, en dat moet blijken. Wel wordt er gevraagd naar middelengebruik. Custers: 'Daar zijn nieuwkomers meestal niet open over, maar daar prikken ze onderling zo doorheen.'

Reguliere opvanghuizen zijn minder open, zegt Custers. 'Die hebben regels en protocollen gericht op beheersbaarheid. Bij de NuNN krijg je een kans, op zijn beurt moet de dakloze verantwoordelijkheid nemen.' Het gevolg is dat er in de NuNN mensen zitten die door hun (multi)problematiek bij de andere nachtopvang geen toegang krijgen. Als dat nodig is, krijgen ze bij de NuNN een buddy. Dat vereist de aanwezigheid van daklozen die stevig in hun schoenen staan, geeft Custers toe. Een van de overwegingen bij de toelatingsbeslissing is daarom het geheel van de groep op dat moment.

Groepen hebben altijd de neiging om uit te sluiten, om het eigen belang boven dat van onbekende nieuwkomers te stellen. 'De neiging bestaat weleens om te zeggen: het gaat zo goed, nu even geen moeilijke gevallen erbij. Maar het omgekeerde gebeurt ook, dat de vrijwilligers zeggen dat er nu juist ruimte is voor een psychiatrische gast.'

De openheid van de NuNN zit 'm niet alleen in de toegang, zegt Custers, maar ook in het regime: 'Wat hier kan, kan elders niet. Nieuwe gasten krijgen tijd en ruimte om te wennen. Daklozen die lang alleen op straat zijn geweest, hebben aanpassingsproblemen. Als ze in een hoekje op de grond gaan liggen slapen, moet je ze hun gang laten gaan. In reguliere instellingen verplichten ze je in bed te liggen.' Het gebouw heeft kamers met een, twee en drie bedden, en een met vier. Iedereen begint in die laatste, dan is er veel contact. Als er later elders een plek vrijkomt, wordt er gekeken naar de beste match en schuiven mensen door.

Logies in de NuNN kost 4,5 euro per dag of 140 euro per maand. Dat is inclusief warme maaltijd. De vrijwilligers doen de inning, uit dit geld worden de boodschappen betaald. De beroepskrachten beheren de pot; de uitvoering van dat beheer wisselt. Custers: 'We sluiten aan bij de mensen en de kwaliteit van de groep. Het was de gewoonte tweemaal per week geld uit te keren voor boodschappen, maar toen het vermoeden ontstond dat ermee werd gesjoemeld, besloot de groep het boodschappengeld per dag uit te reiken.' De taak werd bovendien aan iemand anders gegeven.

Bewoners vinden het niet prettig als ze aangesproken worden op hun gedrag, vertelt Custers. 'Ze gaan in verweer, willen hun taak behouden. Dat zijn pittige gesprekken.'

Effectiever door meer regelruimte

De NuNN is goedkoper dan een reguliere instelling in Nijmegen. Daar kost een bed 25.000 euro per jaar, bij de NuNN is dat 6.000 euro (*Nu leef je zelf*, Trimbos-instituut 2012). Het verschil komt vooral doordat de NuNN het met minder personeel doet. De verantwoordelijkheid wordt er ook echt door de groep gedragen.

De NuNN is – gemeten in uitstroom naar resocialisatie – ook effectiever, volgens Custers. Door de verantwoordelijkheid, het kunnen pionieren in vormen en normen en de ruimte voor eigen tempo naar herstel. Vraaggestuurd, noemt Custers dat. De regels worden aangepast aan de bewoners in plaats van andersom.

Het Rijk stelt de regel dat een dakloze na drie maanden weg moet uit de opvang, bij voorkeur stroomt hij door, maar als iemand dat niet aankan, staat hij op straat. De NuNN mag daarvan beargumenteerd afwijken van de gemeente, omdat daklozen in de NuNN al aan het resocialiseren zijn. Ander voorbeeld. De regel is dat gebruik van drugs in de opvang verboden is. Strikte handhaving sluit veel daklozen uit.

De NuNN doet geen kamercontroles, aldus Custers. Daarmee wordt drugsgebruik door de vingers gezien. 'Mits men geen overlast geeft, want dan volgt een ingreep. Maar anders niet.' Tegelijkertijd heeft de NuNN ook weer strengere regels. Zoals handen wassen voor het eten, als onderdeel van het resocialiseren.

De NuNN is niet ISO/HKZ-gecertificeerd, en de mogelijkheid om af te wijken van deze kwaliteitsnormen schept een hoop vrijheid. De NuNN kan zich dit veroorloven omdat het officieel geen instelling is. Custers: 'Wij zijn een grote woongroep voor daklozen. Dus doen we de schoonmaak zelf, en de jongens kunnen er ook zelf voor eten zorgen. En er hoeven ook geen datumstickers op het eten. De voedselbank dropt hier eten dat ze bij andere instellingen vanwege gezondheidsregels niet kwijt kunnen. We krijgen de restanten van cateringbedrijven. Heerlijk, dat kan allemaal.' Dat betekent niet dat er geen toezicht is. De GGD doet een jaarlijkse controle op hygiëne en veiligheid en de brandweer ook. De vrijwilligers gaan eenmaal per jaar op cursus, bedrijfshulpverlening en weerbaarheid.

De NuNN is sinds 2006 onderdeel van de RIBW, een grote instelling voor begeleid wonen, maar staat buiten de hiërarchie. De NuNN valt rechtstreeks onder de raad van bestuur. Die gelooft helemaal in de filosofie van zelfbeheer en gunt de

NuNN een zo groot mogelijke autonomie, maar is in laatste instantie bestuurlijk verantwoordelijk.

Dit is de toekomst

Custers vertelt over een nieuwe grote woongroep in een voormalig klooster in Nijmegen: zeventig zelfstandige appartementen voor kwetsbare en minder kwetsbare mensen die in een gebouw bij elkaar gaan wonen, in zelfbeheer. Ook een project van de RIBW. Dit is de toekomst, stelt Custers. Bezuinigingen dwingen tot sociale innovatie. Deze woonvorm heeft zich nu bewezen.

Zelfbeheer voor daklozen is ook uitgeprobeerd in onder andere Amsterdam en Deventer. In Deventer is het ook alweer gestopt. 'De zorginstelling greep in toen het een keer misging. Maar daar moet je juist van leren.' De eerste voorwaarde voor succes is dan ook de bereidheid het een kans te geven. En niet een-op-een het model van de NuNN overnemen, zegt Custers, maar lokaal vormgeven, passend bij de groep, aansluiten bij iemands idee. 'Zo iets moet eigenlijk van onderop ontstaan, het vraagt namelijk om grote inzet van de betrokkenen en heeft de meeste kans van slagen als het een eigen droom is.' Trekkers, zoals in Nijmegen Chris van den Hatert, zijn onmisbaar. 'Zeker. Maar vervolgens zijn er altijd opvolgers, zo blijkt in de praktijk. Dan zijn kader en cultuur afgetekend. Maar in het begin heb je trekkers nodig.'

John heeft dagdienst

We stommelen de krappe en vervelozige trap op naar een donkere en even kale gang op de eerste verdieping. Aan de voorkant is de keuken, de enige gezamenlijke ruimte met ramen naar buiten en daarom een geliefde plek voor de bewoners. Veel plek is er overigens niet; met een fornuis, aanrecht, koelkast, servieskast en een tafel is het vol. John – rossig, zwarte trui en broek, midden dertig – is aan het opruimen. Hij heeft dagdienst, dan maak je toiletten en sanitair schoon, doe je boodschappen, neem je de telefoon aan en doe je de voordeur open als er aangebeld wordt. Hij zit hier nu acht maanden. Dat is niet voor de eerste keer, tien en negen jaar geleden was hij hier ook al eens een periode. Op de vraag of er in die tijd iets veranderd is, komt geen echt antwoord. Hij heeft talenten, zegt hij, en die kan hij hier benutten met de taken die hij krijgt. Soms is het wonen moeilijk, voegt hij eraan toe. Hij ziet veel dingen. 'Bijvoorbeeld dat iemand een deeltje loopt te sluiten' – dat brengt hij ter sprake in de vergadering en dan steunt niemand hem. 'Dan loop ik 's middags en de dagen daarna door het huis en kom je elkaar tegen, dat is wel moeilijk.' Hij zegt dat hij probeert onafhankelijk te zijn. 'Groepsvorming heb je altijd, ik probeer daarbuiten te blijven.'

Slot: Geen probleemloos feestje

De dakloze Chris van den Hatert had een ideaal. De Voorschotenaren hebben dat ook. Initiatieven, in dit geval zelfzorg-initiatieven, beginnen bij mensen die ergens in geloven. Zij hebben het uithoudingsvermogen om iets van de grond te krijgen. En voor zorginitiatieven is een lange adem absoluut nodig, want op de route naar succes staan veel regels in de weg. Het zorgstelsel is een ingewikkeld bouwwerk van wetgeving dat nauwelijks ruimte laat voor kleinschalige zelfzorg gericht op preventie. Om die toch een kans van slagen te geven, is kapwerk vereist in de regelrimboe en zullen geldstromen flexibeler moeten worden. De Nijmeegse daklozen kozen voor een vlucht vooruit, die in alle originaliteit misschien wel het navolgen waard is: zij zijn uit het stelsel gestapt, hun NuNN is geen zorginstelling meer maar een woongroep. Daardoor is er weliswaar minder geld, maar er zijn ook minder regels waardoor er meer kan. Zou de 24-uurszorg van Elsendorp niet ook een woongroep genoemd kunnen worden?

De wetten en regels zijn er gekomen met de beste bedoeling, met name eerlijke verdeling, eerlijke toegang en veiligheid. Aan gelijkheid is het systeem kapotgegaan, aldus voorzitter Willy Donkers van Dorpsoverleg Elsendorp in het vorige hoofdstuk. De zoektocht van de zelfzorgers is die naar een wenselijke mate van ongelijkheid. Dat is uitdagend, maar vraagt wel om kritisch volgen. We geloven natuurlijk in de beste bedoeling van de zelfzorgers, maar zij zijn er in de eerste plaats voor de *insiders*: het eigen dorp, de vereniging of de coöperatie.

Hoe eensgezind zijn die dorpelingen? De zelfzorgers willen vis van de visboer en kiezen voor deprofessionalisering, maar wat als er iets misgaat? Accepteert de achterban dit als onvermijdelijke bedrijfsschade, of zal iemand ter verantwoording worden geroepen? De Nederlandse burger is een kritische klant, zo zagen we in Voorschoten. Als er iemand op het matje wordt geroepen, wie is dat dan: de zelfzorg-voorzitter, de inspectie, de bestuurders en politici die hiertoe ruimte hebben gegeven? Leidt dit uiteindelijk tot heruitvinding van (knellende) regels?

Misschien voorbarige vragen, de zelfzorg-initiatieven zijn klein en groen. Deze kwesties vormen zeker geen reden om de initiatieven een halt toe te roepen, integendeel: geef de zelfzorgers een kans, ze dagen het systeem uit, maar ze zijn geen probleemloos feestje. De aloude dilemma's zijn taai.

Nieuwbouwwijk Nobelhorst, Almere

BEWONERS MAKEN DE BUURT

Bewoners in Almere,
en in Buiksloterham

Inspraak over de openbare ruimte is niet nieuw. In Almere zetten ze een stap verder, daar komt een nieuwbouwwijk voor bewoners die hun buurt zelf gaan vormgeven, ook sociaal. In Buiksloterham in Amsterdam-Noord nemen de eerste bewoners op alle fronten het initiatief, onder andere met het ambitieuze plan voor een circulaire wijk.

Almere, Nobelhorst

Het is een onwezenlijk beeld; een paar plukjes huizen als legoblokjes op een kale vlakte – het decor van een Alex van Warmerdam-film. In de polder aan de zuidkant van de stad bouwt Almere samen met woningbouwstichting Ymere aan de volgende uitbreiding: Nobelhorst. Enkele tientallen blokjes staan er als wij er voor het eerst komen, het moeten er een paar duizend worden. De eerste woning springt al van verre in het oog, donkergrijs metaal met een enorme glazen pui op het zuiden. Daarachter meer doorsnee huizen, twee onder een kap, rijtjes van vier of vijf, en aan het eind een opvallend bakstenen complex met de contouren van een fabriek. Dit is de Melkfabriek, het was eind 2013 het eerste gebouw dat gereedkwam, met dertig huurappartementen.

Nobelhorst wordt geen Vinex-wijk. De huizen staan ruim en toch ook bij elkaar, huur en koop zijn afgewisseld, er is veel variatie in vorm, zelfbouw krijgt alle ruimte. Nobelhorst wordt een stad, opgebouwd uit buurten met de aanblik en gevoel van een dorp.

De coöperatie en de schuur

Dan nu de reden waarom we hier staan in de snijdende wind en de natte sneeuw: Elk ‘dorp’ van ongeveer driehonderd woningen krijgt een eigen buurtcoöperatie, waarvan de (toekomstige) bewoners verplicht lid worden bij het tekenen van hun huur- of koopcontract. De coöperatie moet bewoners gaan samenbrengen en een gemeenschapsgevoel gaan geven, opdat ze zich verantwoordelijk gaan voelen voor elkaar en voor hun dorp. Om te beginnen voor de inrichting van de openbare ruimte, en hopelijk daarna voor meer. Dat is het idee.

Even voorbij de Melkfabriek ligt de Buurtschuur, hier neergezet door Ymere als onderkomen voor deze eerste buurtcoöperatie. Het is een opvallend rood houten gebouw met veranda en luiken. We worden ontvangen door Jan Voskamp en Miranda Jonker, de kwartiermakers van respectievelijk Ymere en Almere. Binnen loeit de houtpelletkachel, maar erg veel warmer dan buiten is het niet en dat zal het ook niet worden. De Buurtschuur is groot genoeg om een man of zeventig te ontvangen, heeft een keukentje en toiletten, en een bar waaraan je *en petit comité* kan zitten pimpelen. Aan de muur hangen kleurige schetsen van hoe Nobelhorst eruit kan komen te zien, en meer in detail tekeningen van deze eerste buurt die nu in aanbouw is.

Het begin van het verhaal ligt bij de toenmalige Almeerse wethouder Duivesteijn, die in 2009 een prijsvraag uitschreef voor een plan voor Nobelhorst dat invulling moest geven aan het motto ‘duurzaam sociaal samenleven’. Ymere won met een concept dat er op twee punten uit sprong: de opbouw in buurten en dorpen, en verregaande zeggenschap voor bewoners over eigen woning én buurt. Belangstellende Almeerders mochten aan zogenoemde ‘tafels van Hout’ (Nobelhorst is onderdeel van het stadsdeel Almere Hout) verder invulling geven aan de opzet. Daar ontstond de uitwerking met het mengen van koop en huur, buurten met eigen

typologieën (woon-werk, gezinnen, appartementen) en een sociale infrastructuur met buurtcoöperaties.

Voskamp: 'Toen hebben we studie laten doen naar hoe groot "klein" moest zijn.

Driehonderd voordeuren bleek een menselijke maat, omdat mensen zoveel gezichten kunnen onthouden.' Besloten werd tot een bij aanvang verplicht lidmaatschap van de buurtcoöperatie, zodat iedereen weet waaraan hij begint als hij hier gaat wonen, met 200 euro entreekosten en 7,50 euro contributie per maand. De coöperaties krijgen statuten mee. Voskamp: 'Heel normaal, met een bestuur en een ledenvergadering als hoogste orgaan, en stemrecht per voordeur en niet per bewoner.' Almere en Ymere krijgen in alle buurtcoöperaties drie stemmen. Voskamp: 'Dan hebben we geen beslissende invloed, maar praten we wel overal over mee.' Elke buurtcoöperatie krijgt een stuk grond van ongeveer 1000 vierkante meter, een kwart voetbalveld, dat ze naar eigen believen kunnen gebruiken. Daarmee is er bezit en iets om samen mee aan de slag te gaan. Voor de eerste buurtcoöperatie is op de kavel de Buurtschuur gebouwd; de volgende coöperaties kunnen voor iets anders kiezen.

De eerste buurtcoöperatie is er voor de drie buurten die nu in aanbouw zijn: de Reinwater-, Bosrand- en Langehoutbuurt. Voskamp en Jonker vormen met z'n tweeën het bestuur van deze coöperatie. Zodra de helft van het uiteindelijke aantal van 330 leden gepasseerd is, zwaaien ze af en kiezen de leden een eigen bestuur. Het ledental staat nu op 140, ergens in het najaar van 2015 zal de 165 gehaald zijn. Tot die tijd krijgen de twee kwartiermakers assistentie van een pioniersgroep van twaalf bewoners. Jonker: 'Alles wat we doen, wordt in die groep besproken.' De pioniersgroep komt elke twee maanden bijeen. De ledenvergaderingen zijn tweemaal per jaar; er zijn er vier geweest die goed bezocht zijn, aldus de kwartiermakers. De laatste keer waren er zestig leden, waaronder een flink aantal dat hier nog niet woont. De leden hebben een Facebook-pagina gemaakt waar volop gecommuniceerd wordt over kleine en grote dingen die in de wijk gebeuren.

De buurtkavel is beplant, heeft een grote schommel gekregen en omvat moestuinen die zeer gewild zijn. Naast de pioniersgroep is er inmiddels een handvol werkgroepen gevormd, voor zaken als energie, openbaar vervoer of – heel basaal – het beheer van de schuur en de buurtkavel. 'Bijna iedereen participeert. De een door naar de ledenvergaderingen te komen, de ander via de werkgroepen of een of andere klus', verzekert Voskamp ons. 'Er is een nieuwe bewoner die in de energiegroep is gestapt en zich ontpopt als trekker.'

Het initiatief voor de coöperatie komt van Almere en Ymere, de grote klus voor de kwartiermakers is ervoor te zorgen dat de bewoners de boel gaan overnemen en het gevoel krijgen dat het hún initiatief is.

De ideale ontmoetingsplaats

Sebastiaan Vos woont hier twee maanden en is enthousiast: 'Barbecues, vergaderingen, onkruid wieden; we hebben al een jaar contact met veel burens, zonder hier te wonen.' 'Dat komt door de Buurtschuur', vult zijn partner Maria Vosjan aan.

‘Gisteravond was ik er nog, met de opening van een fototentoonstelling.’

Het stel is zelfbouwer. Een jaar lang zijn ze met hun huis bezig geweest en eind 2014 konden ze erin. Houtskeletbouw, de woning staat op de vlakte tegenover de Melkfabriek en is het eenzame begin van de Bosrandbuurt. Vanuit de huiskamer kijk je door de glazen achterpui uit op die bosrand. Nu schijnt de laaghangende winterzon de kamer binnen.

Vos (39), veiligheidsadviseur voor bouwbedrijven, en Vosjan (37), projectmanager bij een onderzoeksbedrijf verbonden aan de Vrije Universiteit, hebben voor Nobelhorst gekozen vanwege het beloofde dorpse karakter, rustig en kleinschalig. De buurtcoöperatie bevestigde wat ze graag wilden: een gemeenschap zijn.

Voor Marjan Zijdemans geldt dat precies zo. Zij woont inmiddels ruim een jaar in de Melkfabriek en is vanmiddag langsgekomen na een oproep op Facebook van Vos aan alle bewoners om aan te schuiven bij dit interview. Zijdemans (55), klantadviseur bij UWV, vertelt over de bioscoopavonden die onregelmatig gehouden worden in de Buurtschuur en zegt dat het zo'n prima plek is voor feesten. Zij wil een sociaal dorp, en de Buurtschuur fungeert daarin als de ideale ontmoetingsplaats.

Gezelligheid en elkaar leren kennen, is volgens de drie ook de verklaring voor de hoge opkomst op alv's van de coöperatie. Grote kwesties zijn daar nog niet aan de orde geweest. Ze moeten even nadenken. Een discussie over wel of niet ondergrondse afvalcontainers. En over een busverbinding met de stad. Omdat die ontbrak, is een bewonersgroep in onderhandeling gegaan met Connexxion en heeft voor elkaar gekregen dat er op spijstijden een minibus rijdt. Forse meningsverschillen zijn er tot nu toe ook niet geweest. Meestal gaat het overleg over praktische zaken als de inrichting en het onderhoud van de grond en de schuur. Als het op klussen aankomt, zo stellen Vos en Zijdemans met spijt vast, zijn het vaak dezelfde die komen opdraven. Vos: ‘Dan doe je een oproep: “Kom zaterdag onkruid wieden”, en dan staan er maar drie of vier.’ Zijdemans: ‘Ik stond er al toen ik er nog niet woonde. Je leert hier je enthousiasme bijstellen’, waarschuwt ze de nieuwkomers. ‘Nu ben ik ook de enige die op jouw oproep gereageerd heeft. Dan kan je je afvragen over die mensen: zitten ze wel op de juiste plek?’

Selectie op motivatie

‘Is dit jouw plek?’ – die vraag wordt al bij de entree gesteld. De toewijzing van de huurwoningen gaat niet op inschrijfduur, maar op motivatie om in een sociaal dorp te wonen. Huurders worden deel van een collectief van twintig tot vijftig huurwoningen dat onderling ook van alles deelt. De belangstellenden gaan ruim voor de eerste steen wordt gelegd in een serie bijeenkomsten samen bedenken wat ze willen delen en hoe ze dat gaan organiseren. Ymere dompelt zo de potentiële huurders onder in een participatieproces dat tevens werkt als selectieproces, want deelname is verplicht. De meest gemotiveerden blijven over.

Marjan Zijdemans deed mee voor een van de dertig appartementen in de Melkfabriek. Gedurende meer dan een jaar zat ze met anderen vele keren bij elkaar, om samen te onderzoeken wat ze in dit complex wilden delen. Concreet leidde dat tot

een gezamenlijke huiskamer en een gedeelde tuin, en een eigen bewoner-beheerder in plaats van een Ymere-beheerder. Bij de eerste bijeenkomst waren tachtig mensen, dat werden er langzaam steeds minder. Kwartiermaker Jan Voskamp noemt het zelfselectie. 'Een natuurlijk proces voor een groep mensen die het graag samen wilden gaan doen. Daar kan je je in vinden of niet. Degenen die daar geen zin in hadden, haakten af.' Uiteindelijk vielen er te veel af. Voor de vrijgekomen plekken hebben nieuwe belangstellenden gesprekken gevoerd met een vertegenwoordiging van de bewoners, zoals voortaan elke nieuwe lege plek gevuld gaat worden. Te vergelijken met hoe woongroepen dat doen, aldus Voskamp. Zijdemans: 'Om hier te wonen, moet je bereidheid hebben het samen te doen. Daarop wordt geselecteerd.' Op de vraag of de selectie gelukt is, trekt Zijdemans een zuinig gezicht. 'Voor 80 procent. Een aantal mensen doet nooit mee. En bij activiteiten en klussen zie je altijd dezelfde mensen. Sommige mensen hebben in de voorbereiding niet de waarheid gesproken.'

De ledenvergadering van de buurtcoöperatie in de Buurtschuur

De tweede huurgroep is een straat in de Langehoutbuurt, twintig rijtjeswoningen. De procedure begon met honderdtwintig belangstellenden en hier bleven uiteindelijk meer gegadigden over dan waarvoor er plek was. De eindselectie ging in de vorm van *speeddates* met de directe buurtbewoners die er al woonden (kopers), vertegenwoordigers van de buurtcoöperatie en iemand van Ymere. Voskamp: 'De bewoners kijken naar wat past, wij letten op de diversiteit. Het moet geen *incrowd*-verhaal worden.' Dat is volgens hem ook gelukt, gezien de mix in leeftijd en etniciteit.

De huurwoningen in de Langehoutbuurt zijn bedoeld voor een ander type bewoner dan de Melkfabriek. Dit zijn gezinswoningen, dicht bij de school, dus in de eerste

'Het klinkt als een sekte, maar het is geen selectie op huidskleur of religie, alleen op de bereidheid om mee te doen'

plaats voor jonge gezinnen. Voskamp: 'Zij praten straks mee over de inrichting van de school en het schoolplein.'

De derde huurdersgroep komt in de Werkfabriek, in de Bosrandbuurt. Dit is een complex van 43 appartementen met ondernemersruimte. De belangstellenden praten over hoe ze het pand gaan gebruiken en wat ze gemeenschappelijke gaan doen. De Werkfabriek is vergelijkbaar met de Melkfabriek, met het verschil dat hier gemikt wordt op mensen die wonen en werken willen combineren. De mix van buurtjes met elk een type bewoner is

bewust gepland ten behoeve van een grote variatie in een klein gebied.

De selectie van de kopers op saamhorigheid verloopt impliciet. Bij de verkoop wordt duidelijk gemaakt dat ze kiezen voor een 'sociaal dorp'. De nadruk op zelfbouw trekt een bepaald type koper aan. Maar op motivatie wordt niet getoetst. Of het moet zijn dat de 200 euro entreegeld voor de buurtcoöperatie als zodanig werkt. Voor de huurders neemt Ymere die kosten op zich.

Wonen met gelijkgestemden

Is dit selectie op de sociaal betere mens? Marjan Zijdemans: 'Het klinkt als een sekte, maar het is geen selectie op huidskleur of religie, alleen op de bereidheid om mee te doen.' Ze vertelt dat ze eerder in een buurt gewoond heeft met... – ze weet niet hoe ze het netjes moet zeggen – ...'minder socialen', en dat wil ze niet weer meemaken. 'Ik voelde me daar niet veilig. Daarom ben ik zo blij hier.' Ze realiseert zich dat de selectie niet waterdicht is. 'Je hoopt met gelijkgestemden te wonen. Het moet mensen aanspreken.' Sebastiaan Vos: 'En anderen ontmoedigen.'

Omdat vooraf het idee duidelijk is, kan je mensen daarop aanspreken, zegt Zijdemans. 'We hebben in de Melkfabriek huisregels – geen troep maken, geen overlast – en daar kan je elkaar aan houden. Je hoeft niet aan gemeenschappelijke activiteiten mee te doen, dan word je niet weggekeken, maar het is niet de bedoeling.'

Maria Vosjan vertelt lachend dat vrienden zich afvroegen of ze tussen de geitenwollensocken terecht kwamen, waar ze tomaten tegen komkommers moesten gaan ruilen. Zijdemans: ‘Nee, maar het is wel een buurt waar je elkaar helpt: “Mijn auto doet het niet, wie kan me helpen?” of “Ik heb hutspot over, wie heeft er belangstelling?”’

Dat leidt niet tot één soort bewoner, want sociaal kan iedereen zijn. Zijdemans verzekert ons dat hier van alles door elkaar woont – arm, rijk, gekleurd. ‘En ook echt dicht door en naast elkaar.’

Social engineering?

Een sociaal dorp, met selectie op saamhorigheid en een geplande mix van typen bewoners, die zelf hun dorp inrichten – is dit een experiment in *social engineering*? Kwartiermaker Voskamp van Ymere moet daar helemaal niets van weten. ‘Dit komt niet van bovenaf. Wij leggen niets op, er is geen masterplan. Er is een infrastructuur, daarbinnen kan er van alles ontstaan. Wij faciliteren. Door de kleine buurten krijgen bewoners de ruimte te bedenken hoe ze willen samenleven.’

‘Dit komt voort uit de wens van de gemeente Almere, een dergelijke wijk ontbrak in Almere. Het is niet bedoeld om straks overal te herhalen. Dit is een niche. De belangstelling van kopers was niet overweldigend, maar inmiddels is de vraag zo groot dat het bouwtempo omhoog moet.’

Zelf inrichten

De bewoners mogen de openbare ruimte van hun eigen buurt zelf inrichten. De Reinwaterbuurt, met ongeveer vijftig woningen, is als eerste onderhanden genomen. De gemeente bepaalt de ligging van de straten, de bestrating en alles wat daaronder ligt; de bewoners gaan over de trottoirs, de speelplekken, de parkeerplekken, de groenstroken, de oever van het water dat langs de buurt stroomt. De werkwijze is dat de gemeente een landschapsarchitect een schets laat maken die uitgangspunt is van een gesprek met de bewoners. Die kunnen vragen stellen: waarom dit, waarom dat, wat kan anders? Kwartiermaker Miranda Jonker: ‘Alles kan worden uitgegumd.’

De grootste discussies gingen over de inrichting van de speelplek (voor welke leeftijd?), de hoogte van de bomen langs de laan en de inrichting van de oever. Jonker: ‘In het voorstel van de landschapsarchitect voor de oever stonden paden en bankjes. De bewoners waren beducht voor te veel “reuring”; ze wilden rust, en hadden daarom liever alles groen, met bomen en planten. Ze wilden wel een steiger, voor kano’s, en een opstapplek voor schaatsers.’ Ook de speelplek is anders ingericht, met onder andere een klimboom.

Voor de landschapsarchitect is dit wennen, zegt Voskamp. ‘In gesprek gaan met leken die je plan mogen ontmantelen. Hij adviseert en denkt mee, zijn expertise wordt wel benut. Bij voorstellen voor bepaalde bomen of planten kan hij vertellen dat die plant maar één keer per jaar een week bloeit.’

De kaders zijn het bestemmingsplan en de bouwregels. Jonker: ‘Zomaar

parkeerplaatsen opheffen kan niet, want er is een parkeernorm van zoveel plekken per zoveel woningen.' Maar dat de bewoners een frietkeet willen, wordt omarmd. Voskamp: 'Ondernemerschap! Dat wil de gemeente Almere heel graag. Dus is er veel regelvrijheid.' De friettent mag niet in het parkje, dat botst met het bestemmingsplan, maar wel op de Brink, naast de Melkfabriek. 'Dat moet kunnen, zolang er nog geen winkels zijn.'

Als ze dat willen, mogen de buurten straks zelf het beheer doen. Dan krijgen ze het budget dat daarvoor staat. De Reinwaterbuurt gaat dat niet doen. Zijdemans: 'Iedereen heeft het druk genoeg. Je loopt het risico dat het op een paar mensen neerkomt.'

Budgetten

De inrichting van de openbare ruimte kende uiteraard ook budgetbeperkingen. De bewoners wisten welke ruimte er was, maar kwartiermaker Jonker vindt dat het geld en de grenzen in zo'n proces niet voorop moeten staan. 'Eerst de ideeën – als die goed zijn, zoek je er geld bij. De buurtcoöperatie heeft zelf ook geld. Ze kunnen ook zoeken naar andere bronnen, zoals fondsen. Voor de klimboom van de Reinwaterbuurt was eerst ook geen geld en toen heeft de boswachter de boom aangeboden.'

Duidelijkheid is er ook over het budget voor het openbaar vervoer: 7 ton voor vier jaar. Met die kennis zijn de bewoners gaan onderhandelen met Connexxion. Meteen een continudienst met zo weinig potentiële klanten zou een groot gat

'Eerst de ideeën
– als die goed zijn,
zoek je er geld bij'

slaan. Daarom is ervoor gekozen om te beginnen met tien diensten: vijf 's morgens en vijf 's middags, in een klein busje.

Voskamp: 'Je vraagt van huidige bewoners dat zij rekening houden met toekomstige bewoners. Dat doen ze wel, als je hun dat uitlegt.' Jonker: 'Als het budget transparant is, gaan ze zelf rekenen. Connexxion

levert nu periodiek de cijfers: zoveel passagiers, zoveel kosten, zoveel budget over. Op basis daarvan kunnen de bewoners – er is een OV-werkgroep gevormd – de diensten bijstellen.' Het laatste woord is aan de ledenvergadering van de buurtcoöperatie.

Conflicten

Een beetje wrijving tussen bewoners is er altijd wel, zeggen de kwartiermakers. Bijvoorbeeld over hoe de schuur gebruikt en weer opgeruimd wordt. Er zijn vaste beheerders aangesteld, dat zijn vrijwilligers. En twee schoonmakers; buurtbewoners die daarvoor een vergoeding krijgen. Jonker: 'Daarover was de ledenvergadering het snel eens. Schoonmaken is iets wat niemand graag doet.'

Onwennig verloopt soms het plaatsmaken door de zittende groep voor nieuwe leden. Voskamp: 'Als je een gezellig clubje hebt op de zaterdag-buurtkoffie, dan

zit je niet te springen om het invoegen van nieuwe leden.’ Dat geldt ook voor de pioniersgroep. Die is opnieuw samengesteld toen er ook bewoners van andere buurten bij kwamen. Jonker: ‘Die wisseling is door ons geforceerd. Uiteindelijk ging men akkoord, maar achter de schermen hebben we moeten masseren. Praten en vragen: waarom reageer je zo, waar komt je angst vandaan?’ Voskamp: ‘Wij zijn de smeerolie.’

Straks zijn ze weg. Slechts heel spaarzaam wordt er aan hun poten gezaagd. Ze hebben maar één voorbeeld. Een lid dat hen aansprak op hun manier van voorzitten van de ledenvergadering. Dat kon beter, effectiever. Het aanbod om die rol over te nemen, nam ze aan. Uiteindelijk ging dat niet door, maar Jonker en Voskamp zien het als eerste signaal dat ook zij ruimte moeten maken. Sebastiaan Vos, lid van de pioniersgroep, wil hen nog niet helemaal kwijt: ‘Ik hoop dat ze na hun vertrek blijven adviseren.’

Spelregels

De bewoners voegen zich naar de spelregels zoals ze die aangeboden krijgen. Op de ledenvergadering is de vorm of inrichting van de buurtcoöperatie niet aan de orde gesteld. Er komen volgens Voskamp wel regelmatig vragen over het stemrecht – één

De Buurtschuur

stem per adres – maar het wordt niet ter discussie gesteld. De Almeerse gemeenteraad was vooraf bang dat leden zouden opzeggen, maar tot nu toe is dat niet gebeurd.

Vos, Vosjan en Zijdemans weten eigenlijk niet of je je lidmaatschap wel mag opzeggen. Als het mag, hoe ga je dan om met niet-leden?, vragen ze zich af. Vos: ‘Dan mag je niet stemmen en ben je geen deel van de buurtcoöperatie. Dan mag je ook niet klagen en mopperen. Je krijgt twee soorten bewoners. Lastig, we gaan het zien.’ Potentiële conflictstof zijn niet-betalende leden. Op verzoek van de kwartiermakers aan de pioniersgroep is Vos vertrouwenspersoon geworden. Als iemand een betalingsachterstand heeft, gaat er geen aanmaningsbrief de deur uit, maar gaat de vertrouwenspersoon langs om te informeren wat er aan de hand is. Of het met de buurtcoöperatie te maken heeft of dat er andere problemen zijn.

Ambitieuze plannen

De beloofde supermarkt is er – in afwachting van meer bewoners – nog altijd niet, en dat is een gemis dat een paar keer langskomt. Vos krijgt opeens een ingeving, geïnspireerd door het gesprek over de regels en de eigen rol van bewoners. ‘Waarom beginnen we eigenlijk niet zelf een winkel, met het eigen coöperatiegeld? Het enige wat je nodig hebt, is een slimme ondernemer.’ Er komt meteen ook een naam langs van een bewoner. Vos slaat aan het rekenen: 200 euro entreegeld, binnenkort driehonderd bewoners, dat maakt 60.000 euro. Plus het abonnementsgeld van 7,50 euro per maand. ‘Dat is best een aardig bedrag samen.’ Natuurlijk moet hiervan de Buurtschuur betaald worden: energie, schoonmaak. Hoeveel dat is en hoeveel geld er in kas zit, weet ook het pionierslid niet. De jaarrekening komt dit voorjaar. Vos heeft meer ambitieuze plannen. De energiewerkgroep, waar hij met vijf anderen in zit, wil de wijk energieneutraal gaan maken. Vos: ‘Ymere en de bouwer laten kansen liggen. Wij gaan brainstormen, we hebben een ambtenaar uitgenodigd: Wat kan hier? Een windmolen? We gaan de buurtcoöperatie een plan voorleggen.’ Sebastiaan Vos is de ideale dorpsbewoner – nuchter, praktisch en optimistisch. En boordevol plannen. Hij voelt zich wel mede-eigenaar van de buurtcoöperatie. ‘Straks helemaal, als Jan [Voskamp] en Miranda [Jonker] zich terugtrekken.’ Hij denkt dat dat gevoel ook bij anderen leeft. Zijdemans wijst op de vele enthousiaste mensen, de vele berichten op Facebook. Beiden zeggen ook dat het eigenaarschap nog moet groeien.

Beter praten dan opkroppen

Dat gaat met groeistuipten. De afgelopen weken liep gemopper op Facebook uit de hand. Buurtbewoners scholden elkaar uit voor van alles en nog wat vanwege afval op straat, gedumpte kerstbomen, hondenpoep en herrie. Vos kon het niet aanzien en riep een extra ledenvergadering bijeen. ‘Helaas waren er maar veertien mensen. Ik heb gezegd: “Mopperen mag vanavond, maar alleen als je ook iets positiefs over de buurtcoöperatie zegt.”’ Na een rondje over wat wel en niet goed gaat, stond aan de positieve kant de betrokkenheid, het dorpsgevoel van elkaar begroeten en

een praatje maken, en de mooie wijk. Aan de negatieve kant stond het ‘gezeur’ op Facebook, de hondenpoep en te hard rijden. Er wordt geopperd om problemen niet via Facebook maar in direct contact op te lossen. Meer praktisch is besloten om een aparte Facebook-pagina te maken voor de echte buurtcoöperatie-berichten, en om de paginabeheerders strikte richtlijnen te geven dat gescheld verwijderd moet worden en de afzender daarvan bericht krijgt.

Sindsdien is het rustiger, zegt Vos. Hij vindt dat je op elkaar af moet stappen als je ergert. Zo is hij op zijn beurt naar de mensen gegaan die zo boos waren op Facebook. Hij heeft geluisterd en hij heeft gezegd dat praten beter is dan opkroppen. ‘Als de buurman een feestje geeft en tot laat lawaai maakt, dan moet je dat de volgende dag zeggen. Liefst met een grap erbij.’

Hoge verwachtingen kunnen leiden tot grote teleurstellingen. Zelfs als de selectie voor 80 procent geslaagd is, is er nog reden om te mopperen over gebrek aan inzet. Is dat de wet van behoud van ellende? Licht in zo’n dorp de tolerantiegrens lager? Het opvallende is dat er hier buurtgenoten zijn die corrigerend ingrijpen. Dankzij de infrastructuur van de buurtcoöperatie en een gedeeld idee over samenleven, hoe kunstmatig gecreëerd dan ook. Het coöperatieve initiatief komt niet van de bewoners, maar zij lijken het zich enthousiast toe te eigenen.

We gaan van het dorp naar de stad, naar Amsterdam-Noord, waar ook een wijk van drieduizend woningen komt, maar niet in een lege polder.

Buiksloterham

Buiksloterham is een bedrijvengebied in Amsterdam-Noord. Ruwweg 1 bij 1 kilometer, doorsneden door het Johan van Hasseltkanaal. Een rommelige aaneenschakeling van loodsen, nieuwe en oude kantoren, garages, kleine en grote bedrijven, in- en verkoop van tweedehandsartikelen. Vaak is niet duidelijk wat er in een pand gebeurt. Tussendoor liggen grote stukken grond braak, soms met een waarschuwing voor ernstige grondvervuiling, soms met een bord dat hier iets groots gepland is, en op een enkele plek gaan de heipalen al de grond in. Want Buiksloterham wordt een woon-werkwijk, met drieduizend woningen en meer bedrijvigheid dan er nu is.

Welkom op de noordelijke IJ-oever, een deel van Amsterdam dat zich in een bijna hyperige belangstelling mag verheugen. Tegenover het Centraal Station het EYE-filmmuseum, cultureel centrum Tolhuistuin en chique woningbouw met uitzicht over het water. Zo’n 2 kilometer noordelijker is het oude NDSM-terrein een *hotspot* geworden voor de creatieve en media-industrie, en een pleisterplek voor vele festivals. Daartussenin ligt Buiksloterham. Tien jaar geleden sprak de gemeente al grote woorden over de proeftuin die dit moest worden voor duurzame ontwikkeling. Innovaties voor de stad van de toekomst. De crisis deed de toon wat

dalen, maar de ambities bleven. De aantrekkingskracht komt van de ligging nabij het water, het ruige industriële karakter dat om niet-standaardoplossingen vraagt, de betaalbare grondprijs – en dat op een steenworp afstand van het centrum. Zo wordt het verteld.

Buiksloterham kent geen gedetailleerd stedenbouwkundig plan. Het gebied wordt langzaam ontwikkeld, met veel ruimte voor initiatieven – dynamisch, zoals planologen dat noemen. In oude en gerenoveerde panden vestigden zich al nieuwe ondernemers, met name in duurzame technologie. Beetje bij beetje is er grond uitgegeven voor woningbouw door ontwikkelaars en corporaties en in collectief particulier opdrachtgeverschap. Maar omdat door de woningmarktcrisis de boel niet op gang kwam, waren het zelfbouwers die als ware pioniers – *go west young men* – de weg moesten gaan banen voor de massa. In 2011 streek het eerste handjevol doe-het-zelvers neer in Buiksloterham, drie jaar later zijn het er enige tientallen. Deze nieuwe bewoners grijpen hun kans om met kleine en grote initiatieven dit gebied naar hun hand te zetten.

Zelfbouw op kavel 3 in Buiksloterham

De eerste bewoners

Een van die pioniers is Frank Alsema (56), zelfbouwer op kavel 3 aan de Klapprozenweg. Van zijn atelierwoning staan de muren overeind als wij langskomen. De buurman is bijna klaar met zijn volledig houten huis annex timmerwerkplaats, 50 modderige meters verder verrijst de enorme woning van een pianoverhuurder. Alsema woont in afwachting van de oplevering van zijn woning in een caravan achter op dit stuk grond. Omdat het daarin steenkoud is, strijken we neer in een nabijgelegen café. Lunch met een enorme tosti.

Alsema, met bakkebaarden en kwajongensblik, is zelfbenoemd kwartiermaker, een rol die hij eerder ook speelde in de ontwikkeling van het NDSM-terrein. Zijn achtergrond is die van tv-regisseur, en hij trekt een parallel met wat hij nu doet in Buiksloterham: het regisseren, initiëren en stimuleren van initiatieven ten behoeve van een duurzame wijk. Hij heeft zichzelf voor die rol aangemeld bij stadsdeel Noord en dat betaalt hem voor een jaar lang, in deeltijd, tot 1 maart 2015.

Het is met de populariteit van Buiksloterham heel snel gegaan, aldus Alsema: 'In 2012 werden er van de tien kavels met moeite vijf verkocht. Twee jaar later lagen tientallen mensen wekenlang in de rij voor een stukje grond.' De gegroeide belangstelling komt door de energie die is losgemaakt door de eerste zelfbouwers, verhaalt Alsema. 'Die bloggen, zitten op Facebook, vertellen over wat hier allemaal mogelijk is. Er staan nu woningen, dat maakt het concreet, daar worden mensen enthousiast van.' Dat kan je niet van bovenaf organiseren, zegt Alsema. Maar het was wel het idee toen zelfbouwers als eersten ruim baan kregen.

Een spraakmakend initiatief is De Ceuvel. Voor dit sterk vervuilde stukje grond aan het eind van het Van Hasseltkanaal was geen geld voor schoonmaak. 'Dan doen we alles bovengronds', stelde een bonte verzameling creatievelingen voor. Ze trokken woonboten op het land en bouwden steigers die als verhoogde trottoirs de woningen verbinden, met daaronder alle leidingen en een 'tuin' met plantensoorten die de grond over de jaren heen een beetje schoner moet gaan maken. Een duurzaam minidorp, met café-restaurant, dat tot over de grenzen de aandacht trekt.

Nu is er een initiatief dat heel Buiksloterham omvat, en dat de grenzen van alleen een 'burger'-initiatief achter zich laat.

Meepraten met een inzet

Alsema schuift de koffiekopjes en de tosti opzij en legt een kaart met het bestemmingsplan op tafel. Ruwweg is aangegeven waar de functies moeten komen: groen, werk, wonen en combinaties daarvan, voor de rest is veel open. Alsema: 'Toen zeiden wij: "We willen meepraten over invulling en vormgeving."' Dat was begin 2014, en die 'wij' zijn Peter Dortwegt, directeur van New Energy Docks, een bedrijfsverzamelgebouw voor innovatieve technologie in Buiksloterham, Saskia Müller van Smart City, een denktank voor stedenbouw, en Alsema. Niet zomaar meepraten, maar met een inzet: de 'circulaire' wijk, het summum van hergebruik. Bij gebrek aan een 'hoofdkantoor' om met dit idee aan te kloppen, besloten ze zelf alle *stakeholders* bij elkaar te zetten en *commitment* te organiseren. Dat lukte

wonderwel. Aan wat de ‘tafel van 20’ is gaan heten, zitten naast zelfbouwers en bedrijven de corporaties Alliantie en Eigen Haard, de gemeente en het stadsdeel, kleine en grote ontwikkelaars, architecten, Nuon, Alliander, Westpoort Warmte (stadsverwarming) en Waternet.

Bij de laatste begon de victorie. ‘De nutsbedrijven zijn een grote stimulator, de huidige water- en energiesystemen lopen tegen hun grenzen, zij willen innovatie en ze zien Buiksloterham als een ideaal laboratorium.’ De corporaties haakten aan omdat zij willen experimenteren met duurzaam wonen en met het betrekken van bewoners bij hun woning en woonomgeving. Bij zo veel enthousiasme, zo vertelt Alsema verder, sloot de gemeente zich graag aan, ook omdat het past bij de eigen ambitie met Buiksloterham. ‘En wij, de bewoners en de creatieve bedrijfjes, zorgen voor de sprankeling, wij zijn ondernemend, zijn grensopzoekers, hebben nieuwe ideeën, hergebruiken materialen en proberen nieuwe methoden en materialen.’ Als je het hem hoort zeggen, geloof je het onmiddellijk. Verhalen vertellen is zijn methode om zaken op gang te krijgen.

Het kan niet alleen van onderaf komen

Inmiddels ligt er een dik rapport, opgesteld door hightech adviesbureau Metabolic en gefinancierd door Waternet, Alliantie en de gemeente. Het idee van een circulaire wijk wordt onderbouwd en ingevuld: afval lokaal scheiden en verwerken, water niet afvoeren maar filteren en hergebruiken, eigen energievoorziening, ander gebruik van materialen, vervoer, voedsel et cetera. Alsema: ‘Hier staan straks drieduizend woningen en zijn tienduizend arbeidsplaatsen, daarmee heb je de massa om zulke ideeën uit te proberen. Daarom vinden al die partijen het interessant om aan te schuiven aan tafel.’

‘De tafel’ is daarmee een soort hoofdkantoor geworden en ‘circulariteit’ vormt een soort masterplan – geven de burgers daarmee het initiatief niet uit handen? Alsema: ‘Het is een collectief idee geworden, van kleine bewoners en grote partijen, een coöperatieve vorm van gebiedsontwikkeling. Je hebt elkaar nodig. *Top-down* en *bottom-up* tegelijk. Het gaat niet alleen van onderen komen, maar betrokken burgers met kennis zwengelen het wel mede aan.’ Hij spreekt over het trio Dortege, Müller en hemzelf als de regiegroep. Een bewoner, een ondernemer en een adviseur die niet in Buiksloterham woont. Er is geen organisatie, geen formele achterban, ze opereren zonder ruggespraak. Ze zijn wel op veel plekken aanwezig, met als belangrijkste Pakhuis De Zwijger, een platform voor *bottom-up*-initiatieven aan de overkant aan het IJ, waar actieve bewoners en professionals elkaar ontmoeten. Hun ideeën vallen daar in goede aarde.

Alsema vertelt dat steeds meer partijen willen meedoen: ‘Ze willen dolgraag op de foto.’ Hij glimlacht. ‘Ik ben natuurlijk enthousiast en een beetje een fantast. Ik vertel het zoals ik droom dat het wordt. We zijn pas een jaar bezig en nu is er al zo veel weerklank. Dat is de kracht van het narratief. Maar naast graaf- en heimachines, een paar huizen, plannen en visie is er nog niet zo veel.’

Inrichting Papaverpark

Ondertussen gebeurt er op kleinere schaal ook van alles. Er zijn zelfbouwers die met Waternet praten over de aan- en afvoer en hergebruik van water. Er zijn bijeenkomsten over groene daken, projecten met warmte-koude-opslag. Op een presentatie komt een lange serie initiatieven langs, uit de hoed van bewoners en bedrijven. Een daarvan is het Papaverpark.

Dit park is nu nog een modderstrook langs kavel 3. Al in een vroeg stadium hadden de zelfbouwers, waaronder Alsema, bij de gemeente aan de bel getrokken dat ze die strook zelf wilden inrichten. De gemeente schrok zich aanvankelijk een hoedje, maar gaf vervolgens alle ruimte. In een aantal rondes – eerst werden de bewoners aan het tekenen gezet, op basis waarvan de landschapsarchitect van de gemeente drie alternatieve schetsen maakte, waar de bewoners weer hun *likes* en *don't likes* op konden plakken. Dat is de input voor het voorlopige ontwerp dat half januari aan de toekomstige bewoners wordt voorgelegd in een zaaltje van New Energy Docks. Vanavond kunnen nog de laatste opmerkingen gemaakt worden, in het voorjaar gaat het ontwerp de ambtelijke planvorming in.

Aanwezig zijn twaalf bewoners en zeven mensen van de gemeente, behalve de

Toekomstig Papaverpark in Buiksloterham

ontwerpers, groenbeheerders, het hoofd Ruimte van Buiksloterham zijn er ook ambtenaren van de cursus vraaggericht werken aanwezig. De landschapsarchitect, Chris van Gent, vat de wensen van de bewoners samen die haar houvast hebben geboden bij het ontwerp. Veel groen, ontmoeting voor jong en oud, een park als plek van rust. 'Park' is wel een beetje een groot woord, het gaat om een strook grond van 25 meter breed en 100 meter lang, tussen het Papaverkanaal en de wijk. Daarna verbreedt het kanaal zich en versmalt het park zich tot 10 meter en loopt het nog zo'n 200 meter door langs het kanaal tot aan het IJ.

Van Gent licht haar ontwerp toe: vooraan een speelveld met zand en een klimcombinatie 'waar kinderen zich niet snel zullen vervelen', daaromheen bomen om intimiteit te creëren. Spannend wordt het bij het rondje waarbij iedereen zijn opmerkingen mag plaatsen. De derde spreker legt een bommetje: de speelplek ligt precies voor zijn huis, dat betekent overlast van gegil van kinderen en gepiep van de speeltoestellen. En die bomen nemen al het licht weg. Zijn partner sluit zich bij hem aan: waarom kan de speelplek niet wat opschuiven? 'Omdat het dan bij een ander

voor de deur komt', zegt iemand.

Voor het stel weegt de verwachte overlast heel zwaar. Zij houden vast aan verplaatsing. Het gesprek blijft beleefd, er is verlegenheid en ongemak, de bewoners kennen elkaar meer of minder. Opmerkelijk is dat de vragen en reacties merendeels gericht zijn tot de architect, alsof zij de verantwoordelijke is. Als een bewoner zegt: 'Dit ontwerp is de vertaling van wat iedereen wilde, alleen jullie hebben bezwaren', dan gaat niemand daarop door. De voorzitter verlost uiteindelijk de groep uit de impasse met een uitstel formule: het ongeruste koppel krijgt inzage in de computersimulatie en de ontwerpers kijken nog een keer of

**'Je moet nog een
gemeenschap
worden, dan ga je
geen ruziemaken
over een speelplaats
en bomen. Dan ben
je voorzichtig en
strategisch'**

de speelplek met bomen niet iets verlegd kan worden.

De zelfbouwers die hier aan tafel zitten, hebben veel in hun mars. Iemand biedt aan de steiger te bouwen, een ander wil heel graag een rol spelen bij de beplanting, een kunstenaar wil wel iets klimboomachtigs maken dat uitdagender is dan een standaard speeltoestel (en niet piept).

De bewoners overwegen om straks zelf het beheer te doen en krijgen nu te horen dat de gemeente een aantal zaken zeker niet uit handen geeft, waaronder het grasmaaaien, de bomen snoeien en het onderhoud van speeltoestellen. Om te voorkomen dat het een puinhoop wordt als het zelfbeheer erbij inschiet. Nog belangrijker: de gemeente geeft geen budget voor het beheer.

Dit traject is echt anders dan de gebruikelijke inspraak, legt landschapsarchitect Chris van Gent na afloop uit. Dit is een open planproces, zoals dat heet. De

bewoners beginnen zelf met ontwerpen. Klassiek is dat je een ontwerp voorlegt voor inspraak. Dan oogst je meteen veel verzet, weet ze uit ervaring. Een open proces is arbeidsintensief, maar in de klassieke werkwijze komt het werk achteraf in de vorm van veel bezwaren. Vanavond blijkt dat een open planproces geen conflicten voorkomt; het verschil is dat ze tussen bewoners zijn, want zij zijn zelf de ontwerpers. Dat maakt het niet gemakkelijker, blijkt ook uit de reactie van Frank Alsema. 'Je moet nog een gemeenschap worden', zegt hij, 'dan ga je geen ruziema-ken over een speelplaats en bomen. Dan ben je voorzichtig en strategisch.'

De bewoonster met bezwaren vertelt dat ze weten waar ze over spreken; in hun oude huis hebben ze van 's morgens vroeg tot 's avonds laat de herrie van een speelplek. Als ze dit vooraf geweten hadden, hadden ze deze plot niet gekocht. Ze blijft erom lachen: 'Misschien dat de kinderen hier beter opgevoed zijn.' Of ze vanavond gehoord zijn? Ze zal het zien, zegt ze. Ze zijn bij alle besprekingen geweest en alle keren hebben ze hun bezwaren geuit.

Landschapsarchitect Van Gent vindt het een minpunt dat de meeste bewoners niet meepraten. Deels omdat ze bij aanvang van het proces nog niet bekend waren, deels omdat de meeste zelfbouwers nu andere zaken aan hun hoofd hebben dan een park. Daarom, repliceert Alsema, moet de inrichting zodanig zijn dat voortdu-rend aanpassing en ontwikkeling mogelijk is.

Alsema noemt de opstelling van de gemeente om het budget voor beheer niet uit handen te geven aan bewoners 'een beetje conservatief'. Maar hij telt zijn knopen: 'De bewoners moeten het ook allemaal maar willen. Ik kan wel gaan roepen: "Er moet meer", maar ik moet oppassen dat ik straks niet alleen sta.'

Coöperatie

Nederlandse burgers zijn in vergelijking met burgers in andere Europese landen onderbedeeld met buurtrechten, zo weet Alsema. 'Maar niemand maalt daarom, omdat hier op andere manieren veel met de overheid te regelen valt.' Daarin zijn trekkers belangrijk. 'De zelfbouwers in Buiksloterham zijn architecten, ontwerpers, kunstenaars en zzp'ers die het klappen van de zweep kennen. Daar komt dan ook weer kritiek op. Dan zegt de gemeente: "Jullie zijn professionals." Dat klopt, maar ben je dan geen burger en bewoner?'

De rol van bewoners is belangrijk. 'Bewoners hebben eigenaarschap, zijn betrokken en hebben dus energie. Omdat Circulair Buiksloterham mede van bewoners komt, krijgt het legitimiteit en zegt de gemeente: "We doen mee."' Maar die betrokkenheid moet niet al te strak geformaliseerd worden; een bewonersvereniging die democratisch meepraat en hem mandateert, wijst hij af: 'Dan kan je jaren lullen en dan is er nog niets. Met een vereniging praat je heel goed over iets concreets als de inrichting van een park, maar niet over iets groots als een circulaire wijk.' Dat hij spreekt namens 'de bewoners', doet hij met een 'onuitgesproken mandaat', legt hij uit. 'Alle bewoners weten dat ik dit doe, niemand zegt "ho".'

Het klopt dat er nog maar enkele bewoners zijn die nu voor alle toekomstige bewo-ners een stempel op de wijk willen zetten met circulariteit, zegt Alsema. 'Maar

inmiddels is dit door veel partijen gedeeld. Mensen die dat niet bevalt, gaan hier niet wonen. Daarom kan zoiets hier en niet in een affe wijk die al bewoners heeft.' Voor de beweging naar een Circulair Buiksloterham is vroeg of laat een structuur nodig. Alsema wil een Living Lab Buiksloterham oprichten voor het werk dat hij nu als kwartiermaker doet: aanspreekpunt zijn, onderzoek organiseren, inhoud communiceren, geldstromen creëren. En van waaruit hij en anderen betaald kunnen worden, want betaald worden hoort erbij. Dat Living Lab zou een stichting kunnen zijn, als *tool* van de 'tafel van 20', maar een stichting ligt gevoelig voor de betrokken tafel-partijen, want dan is er een bestuur nodig en dan lijkt het of iemand de baas is. Alsema noemt het een ragfijn spel om iedereen op één lijn te krijgen.

Stimuleringsfonds Creatieve Industrie heeft Alsema 25.000 euro subsidie gegeven voor een Stadslab als wegbereider in dit proces. Uiteindelijk reiken Alsema's ambities verder. Zijn droom is dat Buiksloterham een *community* wordt van bewoners, bedrijven en gebruikers. Hij denkt aan een coöperatie die beheerder wordt van te ontwikkelen initiatieven als Buiksloterham Zorg, Buiksloterham Energie, Buiksloterham Water. Alles met een verdienmodel. Van de coöperatie Buiksloterham kan iedereen lid worden: bewoners, bedrijven maar ook de gemeente, Alliantie, Alliantier, Vereniging Papaverpark, Vereniging De Ceuvel et cetera. 'Iedereen heeft één stem, ook de gemeente, want iedereen is gelijk.'

De kers op Alsema's taart is een fonds waarin alle leden participeren en dat alle grond in Buiksloterham opkoopt of beheert. Die grond wordt door de activiteiten steeds meer waard. Buiksloterham is dan ieders pensioen. Zijn voorbeeld in de praktijk: Holzmarkt, Berlijn.

En als iemand in Buiksloterham wil wonen en geen lid van de coöperatie wil worden? 'Dat is lastig, maar het moet kunnen.'

Een jaar terug heeft Alsema de domeinnaam Buiksloterham gekocht van een kleine Brabantse ondernemer. Hij beheert de website, maar dat zint hem niet, want daarmee is het particulier bezit. Hij vindt dat het een open, publieke plek moet zijn. Daarom zou hij de website in beheer willen geven aan de gemeente, maar dan niet met een ambtenaar die de toegang beheert, maar voor iedereen. De website is daarmee dan ook de voorloper van de *community*: open voor en eigendom van alle deelnemende partijen.

Slot: Eigenaar zijn en worden

Levert een vergelijking tussen Almere en Amsterdam nieuwe inzichten op? Zowel in Nobelhorst (Almere) als in Buiksloterham wordt een nieuwe wijk gemaakt. In Almere krijgen bewoners de infrastructuur aangereikt om de buurt tot de hunne te maken. Zij mogen het initiatief *overnemen*. In Buiksloterham willen de eerste bewoners de wijk veroveren, zij *nemen* het initiatief en gaan werkende weg daar een

vorm bij bedenken. Zij zijn van begin af aan eigenaar en dat zorgt voor veel energie en enthousiasme. In Almere moeten ze eigenaar worden. In tegenspraak met de theorie dat een initiatief alleen kans van slagen heeft als het uit burgers zelf komt, lijkt het hier toch te werken. Misschien omdat de nieuwe bewoners weten waar ze aan beginnen.

In Almere lijkt vooral het sociale aspect centraal te staan: elkaar helpen, elkaar kennen, een praatje maken – ze willen een sociale gemeenschap zijn. In Buiksloterham gaat het om milieu, innovatie, laboratoria, experiment – voorlopig is het vooral een technologische gemeenschap.

In Buiksloterham gebeurt heel veel en de verhalen over *bottom-up* zijn sterk, maar de rollen van de bewoners, professionals, bedrijven, de gemeente en instanties lopen zo door elkaar dat die verhalen wel enigszins gerelativeerd moeten worden. Circulair Buiksloterham is meer een project uit de koker van drie bevlogen denkers-doeners dan een breed gedragen bewoners-initiatief. Al was het maar omdat er nog nauwelijks bewoners zijn, en voor zover ze er wel zijn, allemaal van het type 'zelfbouwer'. Een van de drie trekkers wordt voor zijn rol (tijdelijk) top-down betaald door de gemeente. Misschien is dat allemaal niet erg, mogelijk is dit de moderne netwerksamenleving, maar zolang betrokkenen zelf het begrip 'bewoners' als breekijzer gebruiken, moeten ze daar ook op beoordeeld worden.

Nobelhorst is een coöperatie, Frank Alsema wil van Buiksloterham een coöperatie maken. In Nobelhorst kwam al de 'lastige vraag' op hoe om te gaan met toekomstige bewoners die geen lid meer willen zijn. Welke rechten verliezen zij als bewoner van een wijk? In Buiksloterham is de coöperatie nog ver weg, maar in zijn droom wil Alsema ook de grond in handen van de coöperatie geven. Dan worden de vragen alleen maar lastiger. Mag de coöperatie dan ook de toegang tot de wijk bepalen? Krijg je dan wat ze in Elsendorp (zie hoofdstuk 2) niet willen, een bord bij de ingang met: 'Hier begint de heerlijkheid Buiksloterham'?

BUURTHUIZEN VAN BEWONERS

Wijkcentrum 't Middelpunt en Het Klokhuis in Amersfoort

Veel steden hebben hun buurthuizen gesloten. In de bezuinigingsrondes van de afgelopen jaren delfden ze het onderspit. De buurthuisformule lijkt uitgewerkt. Toch springen hier en daar bewoners in het gat en nemen zij het buurthuis over. In Amersfoort gingen alle zeven buurthuizen dicht, vier daarvan werden voortgezet als een burgerinitiatief. Bij twee gingen we op bezoek. Het Klokhuis werd overgenomen door buurtbewoners, 't Middelpunt kwam in handen van een Turks-alevitische vereniging.

Wijkcentrum 't Middelpunt

Dat een etnisch-religieuze vereniging een buurthuis overneemt, is natuurlijk een bijzonderheid. Vragen over toegang en gelijkheid, die bij burgerinitiatieven voortdurend gesteld worden, komen opeens in een ander daglicht te staan. De agenda op de website van 't Middelpunt toont de klassieke 'Hollandse' activiteiten als briden, sjoulen en aquarelleren, maar lijkt ook niet heel up-to-date. Dus eropaf. En we zijn van harte welkom.

Buurthuis 't Middelpunt staat midden in Zielhorst, een middenklassenwijk van eind jaren tachtig met vooral eengezinswoningen, afgewisseld door appartementengebouwen. Het buurthuis maakt deel uit van een groot vierkant complex met voorzieningen als een huisarts, een dierenarts, een apotheek, kinderopvang en peuterspeelzalen. Het geheel maakt de indruk van een vesting.

Op deze donderdagavond is de buurt uitgestorven. Ook in 't Middelpunt is het stil. De tafels in de caféruimte zijn onbezet, het biljart is niet in gebruik. De inrichting is eerder functioneel dan gezellig, met aan de muur zwart-witposters van Venetië, Amsterdam en de Taj Mahal. In de hoek springt de goed gevulde prijzenkast van de biljartclub in het oog, de oudste prijzen zijn van begin jaren negentig. Nergens een aanwijzing dat dit buurthuis gerund wordt door Turkse alevieten.

Aan de bar zitten twee bezoekers, achter de bar staat Ismail Can, met een verwelkomende glimlach.

Alevieten

Can is voorzitter van de stichting Alevitisch Cultureel Centrum (ACC). Deze stichting is eigenaar van 't Middelpunt, in opdracht van de Alevitische Bektashi Culturele Vereniging (ABCV). Can drukt ons meteen een boekje in handen over de alevieten, een stroming binnen de islam met een vrije interpretatie van de Koran. Ze koesteren gelijkheid en emancipatie, en de gemeenschap in Nederland is gericht op participatie en integratie, verzekert hij ons. 'We vieren met veel plezier Sinterklaas.'

Ongeveer een kwart van de Turken in Nederland is aleviet, in Amersfoort wonen er ongeveer 1500, waarvan er zo'n 130 lid zijn van de ABCV. Al jarenlang huurde de vereniging op zondagmiddag ruimte van 't Middelpunt voor onderlinge ontmoeting, feesten, taal en Cito-lessen, saz-lessen en natuurlijk de cem, de religieuze bijeenkomst. Af en toe organiseren ze openbare activiteiten zoals een symposium of een verkiezingsdebat. De alevieten doen volop mee in Amersfoort – cultureel, politiek (raadsleden) en zakelijk (horeca op het Lieve Vrouwekerkhof).

We zijn aan een van de tafeltjes gaan zitten. Licht grenenhout met een wit blad, makkelijk schoon te houden. Can, 47 jaar en recordmanager bij de Belastingdienst, vertelt dat de vereniging al langer graag een eigen plek wilde waar je altijd kunt binnenlopen. Als de gemeente in 2011 laat weten dat ze van 't Middelpunt af wil, zien de alevieten een kans. Een eigen huis, met behoud van de maatschappelijke functie. Ze melden zich als koper.

De aankoop

Er volgen lang slepende onderhandelingen. De makelaar van de gemeente taxeert het pand op 6 ton, die van de ABCV komt op 2 ton. Uiteindelijk wordt de prijs 4 ton, in een huurkoopconstructie: de helft moet het eerste jaar betaald worden en de rest in acht jaarlijkse termijnen, aan het eind zijn de alevieten eigenaar. De contractuele voorwaarde is dat 't Middelpunt 'maatschappelijke en wijkgerelateerde activiteiten' blijft huisvesten. De leden zeggen toe flink te zullen doneren en in de verwachting van een batig saldo op de exploitatie zetten de alevieten de stap.

In januari 2014 wordt het buurthuis feestelijk heropend - met heel veel eten (köfte én haring), en behalve alevieten en buurtbewoners laten Amersfoortse bestuurders en politici hun gezicht er zien. Trots dat burgers een buurthuis overnemen, en nog wel 'Turken'. Als dat geen integratie is!

Als we tegenover Can zitten, is het begin december, bijna een jaar later. Hij pakt het schema erbij en somt op wat er elke week gebeurt: bridgen, Chinees bewegen, naailes, tafeltennis, biljarten, Engelse les, yoga, aquarel-les, keramiekclub, knutselclub, kinderstuif, bewegen voor ouderen, ouderencafé, sjoelen, koor, schaakclub, ADHD-café. Wekelijks komen er ongeveer 650 mensen over de vloer, zegt hij trots, en dat is exclusief de incidentele bijeenkomsten.

Het slechte nieuws is dat sluiting dreigt. De stichting ACC moet voor het eind van het jaar nog 160.000 euro (+ rente) op tafel leggen, en dat geld is er bij lange na niet. Er is veel fout gegaan.

Wat er misging - de inkomsten

De start was dramatisch. De toegezegde komst van twee zakelijke onderhuurders, Steunpunt STIP en een peuterspeelzaal, die beide een flinke som huur vooruit zouden betalen, bleef uit. En de sociale gebruikers stonden na de lange sluitingsperiode niet meteen weer op de stoep. Can: 'We begonnen met een gat van 50.000 euro, een lege tent en dus ook geen barinkomsten.' Pas na veel acquisitie kwamen de activiteiten op gang. 'Maar dit jaar draaien we met verlies.'

De huurinkomsten zijn sowieso te hoog ingeschat. De alevieten hadden beperkte informatie over de exploitatie in de oude situatie. Verscholen in raadsstukken vonden ze een cijfer van 63.000 euro aan huuropbrengst. Can weet nu dat dat maximaal 50.000 euro is en dan vooral dankzij de zakelijke verhuur. De sociale activiteiten leveren veel minder op, ook al omdat bewoners gewend waren in gesubsidiëerde tijden voor bijna niks te huren. 'De tafeltennissers zitten in de grote zaal. Om daar iets aan te verdienen, moeten we 80 euro vragen voor een dagdeel, maar dat kunnen zij niet betalen. Moet ik ze dan wegsturen? Dat kan ik niet. Ze zitten hier al dertig jaar.'

Mensen druppelen 't Middelpunt binnen, vanavond oefent het koor in de grote zaal. 'Zij hebben helemaal geen geld, ze betalen 40 euro per week. Toe maar, heb ik gezegd, ze brengen ook leven in de tent.' Maar het leidt nauwelijks tot baromzet, want de koorleden nemen zelf hun drinken mee. Can prijst zich gelukkig dat ze inmiddels nieuwe zakelijke onderhuurders hebben gevonden: het Wijkteam, een

kinderopvang en de TNT. Al betalen ze niet de vierkantemeterprijs die vooraf bedacht was: 'Onze onderhandelingspositie was niet sterk.'

Beheer

Het beheer van 't Middelpunt is onderschat. Het buurtcentrum is 660 vierkante meter, verdeeld over een grote zaal, een leslokaal, een hobbyruimte, een flexplek, drie kantoorruimtes en het café. Plus een apart deel voor de kinderopvang. Er moet permanent iemand aanwezig zijn voor klussen, voor de bar en als vraagbaak. Dertien vrijwilligers, op twee na allemaal van de vereniging, houden de boel draaiende als gastvrouw of -heer. Een technische man is op afroep beschikbaar. De schoonmaak gebeurt door twee scholieren van de alevitische vereniging, tegen vrijwilligersvergoeding.

Can wijst op het verplichte EHBO-diploma, en de Horeca C-vergunning. Een buurthuis kan je eigenlijk niet met alleen vrijwilligers runnen, weet hij nu. 'Wat we het meest nodig hebben, is een vaste huismeester. Dat kost geld, en dat hebben we niet. Voorheen zat er op dit gebouw twee fte aan beheer.' Boven op dit alles komt de administratie en organisatie; Can heeft er een tweede baan bij gehad dit jaar.

Biljartclub in 't Middelpunt

Hand in eigen boezem

Financieel de grootste tegenvaller was dat het door de leden toegezegde bedrag aan donaties bij lange na niet werd opgehaald – nog altijd 80.000 euro, maar volstrekt onvoldoende om in de buurt te komen van het bedrag dat voor 31 december afgelost moet worden.

Can steekt de hand diep in eigen boezem: ‘We zijn naïef geweest.’ De opbrengsten zijn te hoog en de kosten te laag ingeschat, de hoeveelheid werk is onderschat, het gebouw is te groot. ‘En de onderhandelingen hebben we niet goed gedaan: 4 ton was te veel geld. Achteraf is het allemaal niet slim wat we hebben gedaan. Maar wij hebben die handtekening gezet, dus moeten we het daarmee doen. En het kan, het begint nu te lopen.’

De alevieten waren idealistisch, te weinig realistisch en vooral te happig, volgens Margriet Guiver. Zij is een van de wijkbewoners die, verenigd in stichting Het Nieuwe Middelpunt, de alevitische vereniging bijstonden in de overname. Het waren bewoners die overgebleven waren van een breder protest tegen sluiting van het bibliotheekfiliaal in de wijk. Even leek het combineren van de bieb en 't Middelpunt een optie om beide te redden. Toen voor de bibliotheek elders een plek gevonden werd, haakten de meeste bewoners af. Een handjevol, met veel professionele ervaring in financiën en bedrijfsleven, bleef over. Can: ‘Zij dachten mee en deden voor ons een goed woordje bij de gemeente.’

De belangstelling van de alevieten, zegt Guiver, was een kans om het buurthuis te behouden. Zo'n plek is belangrijk voor de buurt. Guiver (62) heeft een bureau voor advies en coaching van ondernemers. ‘De alevieten wilden eigenaar worden, dat was oké. Maar tegen die prijs en dan afbetaling in acht jaar, is niet haalbaar. “Als je mijn klant was”, heb ik tegen ze gezegd, “zou ik je voor knettergek verklaren als je hier instapt.” En dat hebben ze dus toch gedaan.’

Rol van de gemeente

Can heeft, bij alle zelfkritiek, ook een aantal noten te kraken over de rol van de gemeente. In de eerste plaats haar dubbelhartigheid. De gemeente wilde af van het ondersteunen van sociaal-culturele wijkactiviteiten. Tegelijk werden de alevieten bij de verkoop van 't Middelpunt verplicht daaraan plek te bieden. ‘In het contract is opgenomen dat we minstens tien sociaal-maatschappelijke, wijkgerelateerde activiteiten ruimte moeten geven. Dat zijn activiteiten die niet of minimaal rendabel zijn. De gemeente schuift de kosten op ons af.’ Verontwaardigd: ‘En dan moeten we over die verplichting ook nog eens gedetailleerde verantwoording afleggen, met namen, aantallen en bedragen. En een accountantsverklaring.’

Guiver windt er geen doekjes om: ‘De alevieten zijn uitgeknepen door de gemeente. De wethouder die de onderhandelingen deed, had dollartekens in zijn ogen.’ Ze verwijt de wethouder en zijn ambtenaren een eenzijdig financiële opstelling. ‘Het gaat hier om meer dan alleen euro's binnenhalen. De gemeente wil toch ook dat het prettig wonen is in de wijk? Maar ze probeert voor een dubbeltje op de eerste rang te zitten.’

In 2013 was de gemeente teruggekomen op haar eerdere besluit om haar bemoeienis met het wijkgerichte welzijnsbeleid volledig te stoppen. Inspeland op burgerovernames van buurthuizen werd de weg vrijgemaakt om de opkomende burgerinitiatieven tijdelijke steun te geven.

't Middelpunt kreeg van de gemeente een eenmalige subsidie van 50.000 euro. Bedoeld voor de opstart: plannen maken, adviseurs, notariskosten, herinrichting (met tweedehands meubilair), koffiezetapparaat et cetera. Voor achterstallig grootonderhoud gaf de gemeente nog eens 80.000 euro mee. De grootste posten: het ventilatiesysteem, de toiletten en de modernisering van de gammele bar. Dat geld voor achterstallig onderhoud was ook echt nodig, bevestigt Guiver. 'Daar is onderzoek naar gedaan, door ons betaald trouwens.' Het geld is er nog steeds niet, stelt ze fijntjes vast, terwijl er al wel uitgaven gedaan zijn. De 50.000 euro startsubsidie was ook geen cent te veel. 'Het kost handenvol geld om een dood en uitgewoond centrum weer aan de praat te krijgen.' Het buurtbudgetteam, waarvan Guiver ook deel uitmaakt, is bijgesprongen met kleine bedragen, onder andere voor de renovatie van het biljart en voor een nieuwe tafeltennistafel. 'Die zijn dan nu eigendom van de wijk en worden beheerd door 't Middelpunt. Het is flauw om zo te moeten werken.'

'De gemeente stelt zich op alsof het een gunst is dat je in deze bodemloze put geld mag storten'

Voor beide subsidies vraagt de gemeente vooraf een gespecificeerde begroting en een plan van aanpak, en achteraf een verantwoording. Can: 'We leggen verantwoording af – allemaal goed, maar de gemeente vraagt veel meer details: welke activiteiten, welke organisatie met welke contactpersoon, welke aantallen deelnemers? Dat kunnen we niet weigeren, want door de huurkoopconstructie moeten we

naar de pijpen van de gemeente dansen.'

Ergernis is er ook over de verplichte dure opstalverzekering, de strenge regels voor brandveiligheid en de jaarlijkse controle die ze zelf moeten betalen, en over het verplichte inbraakalarm, 'terwijl hier niets te halen valt op die ene computer na'. De irritatie van Can over de verantwoordingseisen, begrijpt Guiver wel. Het is de optelsom: 'De hoge prijs, de voorwaarden en dan nog die controle – de gemeente stelt zich op alsof het een gunst is dat je in deze bodemloze put geld mag storten.'

Bereik en toegang buurtbewoners

Vanaf zomer 2014 zijn de sociale activiteiten goed gaan lopen, de bezettingsgraad is inmiddels zo'n 60 procent. Dat biedt perspectief, maar meer aanloop van buurtbewoners is gewenst. 'We hebben moeite om de buurt te bereiken. We adverteren met onze activiteiten, met een bonnetje erbij voor een gratis consumptie. We hebben tweemaal een nieuwsbrief verspreid. En een braderie en rommelmarkt georganiseerd.' Ze haalden een restaurant binnen dat een aantal dagen per week

op bestelling maaltijden serveerde, maar dat is alweer gestopt wegens gebrek aan klandizie. De loop is eruit door de lange periode van sluiting, denkt Can. Naarstige pogingen zijn gedaan om buurtbewoners te vinden die vrijwilligerswerk willen doen, via oproepen in de wijkkrant, advertenties in het stadsblad en aanmelding bij de vrijwilligerscentrale. Grotendeels tevergeefs.

De aanloop bij 't Middelpunt kan beter, weet Margriet Guiver. Al waren de evenementen, zoals de opening en het nazomerfeest, een succes. Daaruit trekt ze de conclusie dat er meer reuring moet komen.

Bij de wijkbewoners bestaat wel degelijk behoefte aan een wijkcentrum; daar is onderzoek naar gedaan, verzekert Guiver ons. Maar daaruit bleek ook dat mensen afwachtend zijn. Ze willen binding en saamhorigheid, maar anderen moeten dat organiseren. Ze is optimistisch; in 2014 waren er tweemaal zoveel aanvragen als in 2013.

Dat alevieten eigenaar zijn van het buurthuis kan een drempel opwerpen voor zowel autochtonen als voor niet-alevitische moslims. De laatste groep is heel klein, er wonen erg weinig mensen met een migrantenachtergrond in Zielhorst. Guiver gelooft niet dat er een barrière is. Het ligt in ieder geval niet aan de activiteiten, beweert ze stellig, die zijn voor iedereen. Het had ook niet anders kunnen lopen. 'Stel dat de alevieten hier niet in waren gesprongen, dan was het niet van bewoners gekomen. Wij hadden het geld niet.'

Einde verhaal?

Maar de alevieten hebben dat geld dus uiteindelijk ook niet. Al in de zomer heeft Ismail Can bij de gemeente aan de bel getrokken, met de mededeling dat ze aan het eind van het jaar de afbetaling niet zouden kunnen doen. Maar de gemeente weigerde aanpassing van het contract. Als we begin december met Can spreken, heeft hij de dag daarvoor bij de wethouder gezeten voor een ultieme poging. Hij heeft alles uitgelegd: de valse start, de wending ten goede, de vele activiteiten, de bezoekers, de rol voor de buurt, en dat er op een andere manier uitzicht is op een positieve exploitatie in 2015. Vasthouden aan de contractuele verplichting zou alles de nek omdraaien. De wethouder was heel gedecideerd, vertelt Can. Fijn dat ze het nu zo goed doen, maar voor 31 december moest dat bedrag op de gemeentelijke rekening staan.

Vandaar Can's sombere stemming vandaag. Maar hij geeft nog niet op. Ze gaan een brandbrief schrijven met het voorstel voor verlenging van de afbetalingstermijn van acht naar vijftien jaar. 'Dan betalen we dit jaar alleen de rente en daarna jaarlijks 24.000 euro. Zoals we nu draaien, moeten we dat halen en de gemeente schiet er niets bij in.' Nu stoppen zou kostbaar zijn, en dan hebben de alevieten niks.

Doorgaan betekent jarenlang ploeteren, maar wel met uitzicht op een eigen pand. Can beschrijft de teleurstelling onder de leden. Zij hebben donaties gedaan met het idee dat alleen een deel verhuurd zou worden en de rest voor de vereniging zou zijn. 'Nu moeten we alle ruimtes verhuren. En dan hebben we het eerste jaar nog verlies gemaakt ook.'

De tragiek is dat de alevieten eigenlijk per ongeluk buurthuisbeheerder zijn geworden, het was bijvangst. ‘We zijn trots dat we een onderkomen bieden aan buurt- en maatschappelijke activiteiten, dat past bij onze cultuur. Maar het was op deze manier niet de bedoeling.’

Can heeft contact met Het Klokhuis, een buurthuis in Amersfoort dat twee jaar eerder is overgenomen door burgers. Hij is wezen kijken. ‘Zij doen het heel goed. Zij hebben niet gekocht, zij huren. En het verschil is dat die overname van buurt-bewoners is, dan heb je meteen binding.’

Het Klokhuis draaide op het moment van overname, en die binding was bij 't Middelpunt door de periode van sluiting verdwenen, zegt Margriet Guiver, die mee was op dat bezoek. De verschillen tussen 't Middelpunt en Het Klokhuis vindt ze enorm. Het Klokhuis is groter en heeft betere voorzieningen, zoals een grote moderne keuken en kleine werkplekken voor zzp'ers. ‘Door de bouwstijl is de uitstraling vriendelijker. 't Middelpunt is naar binnen gericht en van buiten is het een fort. Het moet open, er moet een verfje op, vlaggen.’

Guiver herinnert zich dat ambtenaren tijdens de gesprekken over de overname van 't Middelpunt verwezen naar Het Klokhuis en naar Ans Mers, de grote trekker daar. ‘Ze zeiden tegen de alevieten: “Jullie moeten iemand aantrekken als Ans Mers.”’ Guiver kan er nog boos over worden: ‘Volstrekt irreëel dat ze haar als de normale gang van zaken zien. Ans Mers werkt 80 uur per week, als vrijwilliger!’

Het Klokhuis

Ans Mers (57) is een fenomeen. Ze is wereldberoemd in Amersfoort sinds ze als *leader of the pack* in 2012 *Het Klokhuis* van sluiting redde en er een florierende ontmoetingsplek van maakte. Met hulp van veertig vrijwilligers komen er wekelijks negenhonderd bezoekers over de vloer. Door bestuurders en ambtenaren werd ze aanvankelijk als lastpak gezien, door haar succes willen politici dolgraag met haar op de foto. Voor andere initiatieven is ze de norm geworden.

Het Klokhuis staat in de wijk Randenbroek Schuilenburg, een achterstandswijk – nog een verschil met 't Middelpunt, in een middenklassenbuurt gesitueerd – met relatief veel armoede en werkloosheid. Het buurtcentrum ligt tussen twee flats, op de groene oevers van het Valleikanaal dat de wijk doorsnijdt. De ramen naast de ingang zijn volgeplakt met posters, flyers, aankondigingen, tekeningen. De indruk dat hier veel gebeurt, wordt bevestigd door de drukte in de ontmoetingszaal. Het is midden op de dag, rond aaneengeschoven tafels zit een tiental vrijwilligers te lunchen met boterhammen met margarine en boterhamworst. Ans Mers stuift overeind om ons te ontvangen – klein van stuk maar één brok energie, dat is onmiddellijk duidelijk en die indruk zal niet meer verdwijnen.

Zij neemt meteen het heft in handen: eerst Het Klokhuis zien, verordonneert ze, voor we gaan praten. In haar veel te ruime blauwe fleec jack, waarin ze bijna

Buurthuis Het Klokhuis in Amersfoort

verdwijnt, troont ze ons mee naar de keuken, een heuse horecakeuken waar één keer per week gekookt wordt voor de buurt. Denk erom, dit is het echte werk: 'We hebben alle diploma's, vergunningen en certificaten', meldt Mers. Er wordt met vrijwilligers gewerkt, zoals overal hier. Tot voor kort zat hier Resto Van Harte, die door Mers per direct de deur is uitgezet toen ze vond dat het bedrijf haar een financiële loer had gedraaid. De koks zijn gebleven en nu runt Het Klokhuis het restaurant zelf. Met verve, zo zullen we een paar dagen later zien, als we aanschuiven bij het kerstdiner waar vijftig buurtbewoners een driegangenmenu krijgen voorgedrukt, voor 6 euro en met een prosecco vooraf.

Voorbij de keuken zijn twee kleine zaaltjes, voor cursussen, vergaderingen en hobby. Terug naar de ontmoetingsruimte, daar is achter een schuifwand een grote zaal voor tafeltennis, dansen, koor en veel meer. Daar weer naast zijn drie lege vertrekken die een eigen ingang hebben aan de achterkant. Hier zat een kinderopvang en het is een financiële aderlating dat die vertrok – net als 't Middelpunt drijft Het Klokhuis op zakelijke onderhuurders – maar Mers ziet kansen, want de kinderopvang had kwantumkorting en drie ruimtes apart verhuren, levert meer op. De speeltuin aan de achterkant is van de gemeente en die gaat Het Klokhuis straks beheren, voor 5.000 euro per jaar. Als het goed komt met de vergunning en de verzekeringen, 'allemaal dure eisen waaraan de gemeente zelf niet hoeft te voldoen. Plus beheerkosten; het is nog een vraagteken of we hier iets aan gaan verdienen.'

We krijgen koffie en zetten ons aan een tafeltje in de ontmoetingsruimte. Het is druk, vandaag is er computerles, tafeltennis en naailes. Vrijwilligers lopen heen

en weer, onder andere in voorbereiding op het kerstdiner, van een afstand door Mers in de gaten gehouden. In de twee uur dat we praten, zal haar weinig ontgaan; ze geeft ongevraagd advies, grijpt in als ze iets ziet misgaan, wijst mensen – soms recht voor zijn raap – terecht.

Mers heeft Cindy van Egdom (35), haar financiële rechterhand, gevraagd erbij te komen zitten. Cijfers zijn niet Mers' sterkste kant. Van Egdom heeft ervaring. De laatste jaren zat ze thuis met een Wsw-indicatie; via de vrijwilligerscentrale kwam ze bij Het Klokhuis terecht. Ze zal niet veel zeggen en dan nog alleen op nadrukkelijke uitnodiging van Mers.

Mers werkte lange tijd bij een horecagroothandel, ze had ooit een salsa-school en gaf trainingen. Vele jaren lang was ze vrijwilliger in Het Klokhuis, ze gaf les aan 'hoofddoekenmeisjes' – emancipatie en weerbaarheid onder het mom van naailes. Ze stopte ermee uit onvrede over het beleid van de welzijnsorganisatie, maar bleef over de vloer komen als lid van het Wijkbeheerteam.

De overname

Het bericht dat Het Klokhuis dicht zou gaan, leidde bij bewoners pas tot actie toen de gemeente eind 2011 plannen maakte om in het leegkomende buurtcentrum een opvang voor verslaafden te vestigen. Daar zat de buurt niet op te wachten. Mers: 'Twee vrijwilligers hadden dertig handtekeningen verzameld om mee naar de gemeente te gaan. Ik zei: dat gaat het niet worden.' Zij had het idee de boel over te nemen en kreeg het Wijkbeheerteam daarin mee. Met een ludieke actie – ze zongen het wijklied op de nieuwjaarsreceptie van het college van b&w – forceerden ze een afspraak met de wethouder van welzijn. Vervolggesprekken leidden tot onderhandelingen. De bewoners richtten als vehikel voor de onderhandelingen Wijkvereniging Het Klokhuis op, die al snel driehonderd leden (à 10 euro contributie) telde. Het kernteam bestond naast Ans Mers uit een gepensioneerde huisarts, een gepensioneerde dame met financieel-administratieve ervaring, een gepensionerd technisch tekenaar en een wijkverpleegkundige.

Met hulp van bevriende professionals schreven ze een doortimmerd plan. De missie was 'het in stand houden van een plek voor ontmoeting en activiteiten ter versterking van de sociale cohesie in Randenbroek Schuilenburg', zeven dagen per week open, met commerciële verhuur als financiële basis, en alles met inzet van vrijwilligers. In de onderbouwing sloten ze aan bij het vocabulaire van de gemeente die nota's schreef over Welzijn Nieuwe Stijl en de kracht van de lokale gemeenschap.

Voor de gemeente was de situatie onwennig; dit was de eerste 'maatschappelijke overname', zoals zij het noemde. De onderhandelingen werden gevoerd door de wethouder en ambtenaren van financiën en vastgoed. Mers proefde een gebrek aan vertrouwen: 'Zij vonden dat wij niet genoeg huur konden opbrengen en dat de financiering te wankel was.' Het risico voor de gemeente was dat de huur niet betaald zou worden en het pand slecht onderhouden zou worden, met waardeverlies als gevolg. De bewoners kregen een expertteam opgedrongen voor advies en

ondersteuning, waar ze geen behoefte aan hadden en nauwelijks een beroep op deden. De bewoners wilden op 1 september beginnen, de gemeente toonde weinig haast. Voor het 'businessplan', waar de gemeente om vroeg, beschikten de bewoners over te weinig informatie van de gemeente en de vertrekkende welzijnsinstelling. De exploitatiebegroting moest gebaseerd worden op schattingen, rondvragen bij andere buurtcentra en googelen.

De vereniging wilde huren. De gemeente vroeg 12.000 euro per maand. Mers: 'Dat moesten wij dan terugverdienen. Terwijl we geen idee hadden hoeveel inkomsten er waren.' Met een ongehoorde truc zetten de bewoners de gemeente voor het blok. Ze vroegen een bevriende aannemer in gesprek te gaan met de gemeente als belangstellende huurder voor het pand, en dat leidde tot een prijs van 5.000 euro. 'Toen liet hij aan de gemeente weten dat hij onderhandelde namens ons.' Uiteindelijk zakte de prijs nog naar 4.100 euro (inmiddels alweer verhoogd naar 4.300 euro). De wethouder van welzijn was intussen om. 'Hij is voor ons plan gaan staan.'

De centrale hal van Het Klokhuis

Per 1 september 2012 nam de vereniging het nog draaiende buurthuis over. Vanaf het begin rijdt Het Klokhuis als een trein, aldus Mers. Het aantal bezoekers is mede door de ruimere openingstijden verviervoudigd. Het Klokhuis heeft officieel geen caféfunctie – ze mogen niet concurreren met de horeca – maar ze sturen niemand weg die hier koffie komt drinken. De meeste activiteiten zijn van verenigingen en initiatiefrijke bewoners, Het Klokhuis start zelf ook wel activiteiten, zoals huiswerkbegeleiding en nu Resto Klokhuis. Welzijnsinstellingen huren voor hun activiteiten of voor afspraken en een spreekuur, zoals wijkpsychiatrie en burenhulp van Welzin.

Exploitatie

De gemeente stelde bij de overname verschillende eisen aan Het Klokhuis: eigen broek ophouden, geen verhuur aan commerciële partijen, niet concurreren met horeca en scholen, en een redelijke huur vragen aan maatschappelijke partijen. Zonder te specificeren wat ‘redelijk’ en wat ‘maatschappelijk’ is.

De omzet van Het Klokhuis was 172.000 euro in 2013 en 178.000 euro in 2014. De inkomsten komen voor ongeveer een derde uit commerciële verhuur, voor een derde uit sociale verhuur (de activiteiten) en voor een derde uit barverkoop. Die bar levert overigens nauwelijks winst op, want de inkoop is bijna evenveel. De

‘Voor bewoners-
initiatieven is veel
geld, maar het
meeste gaat naar
adviesbureaus’

belangrijkste andere uitgaven zijn huur, energie, schoonmaak, onderhoud en vrijwilligersvergoedingen. Goed beschouwd had Het Klokhuis een verlies van 30.000 euro in 2014, dat slechts gedekt wordt door de verlate, eenmalige startsubsidie van de gemeente van 50.000 euro. Het is een ingecalculeerd verlies, omdat Mers het subsidiegeld bewust heeft besteed aan meer vrijwilligersvergoedingen – eenmalig. Het restant van de subsidie, ongeveer

20.000 euro, is voor groot onderhoud. Maar dat zal even niet uitgevoerd worden, want 2015 wordt een moeilijk jaar. De huurinkomsten zijn door het vertrek van de kinderopvang 20 procent lager geschat. Mers hoopt door losse verhuur de daling beperkt te houden. Een overeenkomst met een goed betalend kerkgenootschap is al vastgelegd voor alle zondagochtenden.

Het Klokhuis kreeg meer eenmalige subsidies. In 2012 was er een ‘tegemoetkoming’ in de overnamekosten van 12.000 euro. Ter compensatie van de maatschappelijke huurprijzen gaf de gemeente een bedrag van 5.700 euro, verdeeld over drie jaar – volstrekt ontoereikend volgens Mers. In 2013 vroegen en kregen ze 12.000 euro voor de opleiding van vrijwilligers (zoals EHBO en bedrijfshulpverlening). Vergelijkbare aanvragen voor 2014 en 2015 zijn afgewezen.

Mers heeft over subsidies en fondsen nog een noot te kraken. Verontwaardigd: ‘Voor bewonersinitiatieven is veel geld, maar het meeste gaat naar adviesbureaus

en clubs als het LSA (Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners), SRO (de beheerder van vastgoed voor de gemeente) en experts die ongevraagd aan je worden toegevoegd – allemaal duurder dan de bewonersinitiatieven. Voor ons blijft er dan niets meer over.’

Dankbaar aanvaardden ze afgelopen januari 3.000 euro van het Oranje Fonds, dat besteed zal worden aan nieuwe koelkasten, een geluidsinstallatie en een bankje bij de jeu-de-boules-baan.

Besluitvorming

De bewoners deden de overnameonderhandelingen vanuit Wijkvereniging Het Klokhuis. Omdat het bestuur van deze vereniging terugschrok voor de financiële aansprakelijkheid, werd voor de overname de Stichting Beheer Het Klokhuis opgericht, die het pand huurt en exploiteert. Met voorzitter Ans Mers en penningmeester Cindy van Egdom. Meer bestuursleden zijn er niet.

Bij grote beslissingen, bijvoorbeeld over onderhoudsinvesteringen of de start van Resto Klokhuis, is er overleg met het bestuur van de Wijkvereniging (met inmiddels vierhonderd leden). De banden tussen die twee zijn nauw, niet statutair maar informeel. Grote meningsverschillen zijn er tot nog toe niet geweest. Als dat zou gebeuren dan ‘heb ik het laatste woord’, stelt Mers gedickeerd.

Elke twee jaar is er een schriftelijk financieel verslag, het eerste op 1 april 2015. De stichting legt verantwoording af in de alv van de vereniging. ‘Transparantie!’ roept Mers. Tot nu toe heeft dat niet tot grote vragen of kritiek geleid. ‘Iedereen is gelukkig. Wij maken het waar.’

Het beleid en de vele dagelijkse keuzes liggen dus in handen van Mers en Van Egdom. ‘Met z’n tweeën is prettig, lekker snel.’ Ze zijn het ook nog nooit echt oneens geweest. Mers benadrukt dat er bijna altijd anderen aanwezig zijn. ‘We gaan voor besluitvorming niet apart zitten. We hebben geen vergaderingen, er zijn geen formele structuren. Alles gebeurt informeel.’ Toch is er duidelijkheid, verzekert ze ons, omdat het samen gebeurt. ‘We zijn een *community*. Alle vrijwilligers denken mee, van de administratie tot de barmedewerkers.’

Ze lacht; het begrip ‘*community*’ en de informele besluitvorming hebben ze afgekeken van de Meevaart, een door bewoners overgenomen buurthuis in Amsterdam-Oost, waar ze op bezoek zijn geweest. ‘Dat draait net als wij als een tierelier.’ Ze is bevolgen en trots op Het Klokhuis en de vrijwilligers. En de vrijwilligers zijn het op haar. Degenen met wie we spraken, dragen haar op handen. Ze werken hard voor niks omdat ze zich deel voelen van het geheel, en ze identificeren zich met het doel. Nieuwkomers vinden hierin meteen een plek. Mers is als drager van die cultuur de spil waar alles om draait.

De koffieprijs-discussie

Dit betekent niet dat er nooit discussies zijn. Zoals nog niet zo lang geleden, met het bestuur, over 10 cent prijsverhoging van de koffie. ‘Je wilt niet weten hoeveel bestuursvergaderingen daaroverheen zijn gegaan.’ De inkomsten moesten

omhoog en de barprijzen waren sinds de start niet veranderd, dus rees de vraag of die niet omhoog konden. In de bestuursvergadering werden prijslijsten naast elkaar gelegd. Het Klokhuis hanteert een verschil tussen dagprijzen en avond-/weekendprijzen, met de redenering dat de bewoners die 's avonds en in het weekend komen meestal werkend en dus rijker zijn. De prijzen voor bier, wijn en port waren respectievelijk 1,70 en 1,90 euro. 'Over een verhoging hiervan was geen discussie; Amersfoort heeft een alcoholontmoedigingsbeleid en daar doen we graag aan mee.' Maar dan de koffie, die was 90 cent. Mers: 'Dat is te goedkoop, bijna de kostprijs. Moet het dan 1 euro of 1,10 worden? Daarover ging de discussie. Uiteindelijk is de volgende constructie bedacht: overdag én 's avonds kost voortaan de gewone koffie 1 euro, en 's avonds betaal je voor variatie-koffie, dat is cappuccino en zo, 1,20 euro. Het bestuur zei: "Doe maar, de mensen die dat drinken, hebben het wat beter."' "

Toegankelijkheid

Een tijd terug was er een conflict met een groep mensen van... – Mers zoekt naar het juiste woord – ...'niet-Nederlandse afkomst', Eritreeërs, blijkt even later. 'Die wilden een zaaltje huren voor hun bijeenkomsten, maar zouden dan hun eigen koffie, thee en servies meenemen, want dat van ons daar hadden Nederlanders aangezeten. Nou heb ik nog nooit van halal-koffiepotjes gehoord, dus ik zei tegen die mensen: "77 euro, de dagprijs, met afname van koffie en thee." Dat laatste wilden ze niet. Dan hoor je hier niet thuis, heb ik ze gezegd. Dat werd een rel, want dat vonden ze discriminatie en ze stapten naar de gemeente. Maar die stond achter ons.'

Ze heeft eerder islamitische groepen gehad die alles zelf wilden meenemen, maar dat was op de kleine dependance van Het Klokhuis verderop in de wijk. 'Dat is dan een opzichzelfstaande ruimte, daar heb ik minder moeite mee en dat heb ik toegestaan. Hier zitten ze tussen iedereen in, dan moeten ze ook gewoon meedoen.' Het is zoeken naar een balans. 'We hadden een keer een groep vrouwen die een henna-feestje wilden vieren en daar wilden ze geen mannen bij in de buurt hebben. Dat is lastig hier. Dat hebben we opgelost door ze de achterste zaal te geven en in de gang een doek op te hangen.' Het Klokhuis is open voor iedereen, maar dat is wat anders dan iedereen naar binnen halen.

Rol in de wijk

De betekenis van Het Klokhuis voor de wijk is duidelijk, meent Mers. 'Zie onze bezoekersaantallen. Mensen komen achter de geraniums vandaan. Mensen kunnen hier één keer per week uit eten. Er is scrabble, klaverjassen, fietsles voor vrouwen. We hebben veel weekendverhuur, vorige week de Indonesische vereniging. We hebben feesten, onder de noemer van "familieëunie", anders is het concurrentie.'

De vergelijking met collega-buurthuis 't Middelpunt is lastig, vindt ze. 'Die overname is gedaan door een alevitische vereniging en dat heeft zijn uitstraling op

De ontmoetingsruimte van Het Klokhuis

het pand.' Hier is gezelligheid, zegt Mers. 'Hier is aandacht voor elkaar. Je wordt ontvangen – ze wijst op de balie naast de deur – en je wordt geholpen als er problemen zijn.'

Dat elders wijkcentra niet zijn overgenomen, komt volgens Mers doordat daar geen trekker was als zij: 'Iemand die er altijd is. Ik wist dat ik dit kon. Zo wilde ik altijd al ondernemen. Niet uit winstbejag maar met oog voor werknemers, en voor de gasten. En zorgen dat werknemers ook naar elkaar kijken.'

De toekomst – vrijwillig of betaald

Het Klokhuis heeft op dit moment ongeveer veertig vrijwilligers en stagiairs: in de keuken, voor de schoonmaak, het beheer, de administratie en het onderhoud. Zij krijgen soms een vrijwilligersvergoeding: bij werken op feestdagen en in de zomer, en 'als er geld is'. Mers en Van Egdom bepalen wanneer dat geld er is. Als we concluderen dat er geen beroepskrachten werken bij Het Klokhuis, springt Mers op tilt, want dat is een denigrerende opmerking. 'Natuurlijk zijn we beroeps, alleen niet betaald. We zijn hartstikke professioneel, zie hoeveel we bereikt hebben. Veel meer dan met de miljoenen van de gemeente. Nu vragen we geld voor betaalde krachten.' Mers heeft een groot plan, ze wil een vervolgstap maken. 'We moeten de boel borgen. Vrijwilligers komen en gaan, want ze vinden een baan. Het moet professioneler. Aan betaalde mensen kan je hogere eisen stellen. 40 uur per week werken is geen vrijwilligerswerk meer. Ik doe het wel, want mijn hart ligt hier.'

De bezettingsgraad van de zalen is nu 50 procent, bij 75 procent heeft Het Klokhuis voldoende inkomsten om mensen te gaan betalen. 'Het probleem is dat naar 75 procent groeien niet lukt met alleen vrijwilligers. Daarom hebben we overbruggingssteun nodig.'

Het Klokhuis heeft in het najaar bij de gemeente een ondernemingsplan neergelegd met het verzoek om subsidie voor drie jaar van 60.000 euro per jaar. Stichting DOEN heeft toegezegd daar drie jaar lang 60.000 bij te leggen. Met dat geld kunnen ze zes betaalde krachten aanstellen, vier fulltime, twee parttime. Die gaan niet alleen Het Klokhuis aansturen en op een hoger plan brengen, maar ook de andere door bewoners overgenomen wijkcentra in Amersfoort. 'Wij hebben laten zien dat het kan, ons format gaan we overdragen aan anderen.'

Ze weet dat de gemeente juist af wilde van het subsidiëren van gebouwen. 'Wij vragen steun om in drie jaar uit te groeien tot een professionele organisatie. Daarna

Maar waarom terug naar de gemeente, dat betekent toch afhankelijkheid en aan eisen voldoen? Mers: 'Er is geen keus'

staan we op eigen benen. Dat is niet terug naar de oude situatie. Toen ging er 3 miljoen euro naar tien wijkcentra. En die waren dan in het weekend niet open; de welzijnsinstellingen beheerden als ambtenaren. Wij vragen 60.000 voor vier wijkcentra. Dat is 15.000 euro per wijkcentrum.' De gemeente houdt voorlopig de boot af, ze heeft gesuggereerd klein te beginnen. Mers wil daar niet op wachten en is erin geslaagd Stichting DOEN ervan te overtuigen van start te gaan zonder de gemeente. Het Klokhuis heeft nu een aanvraag de

deur uit gedaan voor drie jaar lang 60.000 euro per jaar om daarvan twee betaalde krachten aan te stellen en meer vrijwilligersvergoedingen te betalen. Voor professionalisering van alleen Het Klokhuis. De twee betaalde krachten worden Ans Mers en Cindy van Egdom.

Mers maakt duidelijk dat de gemeente nog niet van haar af is. Er tekent zich in de gemeenteraad een meerderheid af die vindt dat de burgerbuurthuizen zich bewezen hebben met hun hoge bezoekersaantallen en dat het ondersteunen van de initiatieven gewenst is. Fijntjes wijst Mers erop dat het gemeentebestuur leegstaande gebouwen antikraak weggeeft aan buurten, tegen nul huur en met de vrijheid om aan sociale verhuur te doen. 'Daarmee trekken ze onze verhuurders weg.' Maar waarom terug naar de gemeente, dat betekent toch afhankelijkheid en aan eisen voldoen? Mers: 'Er is geen keus.'

Terug naar 't Middelpunt: groen licht

Op het moment dat Mers deze woorden uitspreekt, valt aan de andere kant van de stad het dubbeltje onverwacht de goede kant op. Vlak na kerst krijgt Ismail Can bericht van de gemeente: ze gaat akkoord met de voorgestelde verlenging van afbetaling. Dit jaar betalen de alevieten alleen rente, daarna dragen ze vijftien jaar lang 24.000 euro per jaar af. Op 30 december wordt het vereiste bedrag overgemaakt naar de gemeente. 't Middelpunt is op de valreep gered.

Can grijpt het moment aan om af te treden als voorzitter, de pijp is leeg. Zijn

De keuken van Het Klokhuis. Rechts Ans Mers

opvolger is penningmeester Levent Aykul, in het dagelijks leven manager van een financiële afdeling van UWV. Aykul (43) heeft er vertrouwen in dat het goed gaat komen. Dat was anders toen hij eind 2013 bij 't Middelpunt betrokken raakte. Op dat moment was de koop gesloten. Aykul, die geen lid was van de alevitische vereniging, geeft toe dat hij de wenkbrauwen heeft gefronst bij kennisneming van de prijs, het contract en de voorwaarden. Überhaupt bij de hele operatie: de grootte van gebouw en het beheer van een buurthuis. 'Er is besloten op basis van emotie in plaats van droge calculatie.' Maar gaande het jaar, met steeds meer verhuur, is hij enthousiast geworden. En door de nieuwe afspraak met de gemeente is er perspectief.

In 2015 rekt hij op een batig saldo van 10.000 euro, door 65.000 euro aan inkomsten (verhuur, bar en evenementen) en 55.000 euro aan kosten. De rest van de 24.000 euro aflossing moet van de leden komen. Dat wordt spannend, zegt hij erbij. 'Vijftien jaar is lang. En alles moeten we onbetaald doen, anders is er geen batig saldo.' Pleister op de wond voor de leden is een eigen ruimte in 't Middelpunt waar ze elke dag terecht kunnen. En Aykul hoopt door versnelde aflossing die vijftien jaar terug te brengen naar acht of negen.

Zijn doel voor dit jaar is het vergroten van de zichtbaarheid van 't Middelpunt in de wijk. Hij heeft gesproken met actieve bewoners en afspraken gemaakt over een lentefeest op het plein en deelname aan de feestelijke opening. Dit jaar gaan ze wél kerst en Sinterklaas vieren. En er komt een bingo. 'We hebben een stagiair, zijn opdracht is "binding met de wijk". Hij zei: "Dan moet je een bingo organiseren."' Een week later komt het bericht dat de kinderopvang het huurcontract per 1 april opzegt. Aykul moet hard op zoek naar een nieuwe huurder om te voorkomen dat er een gat wordt geslagen in de exploitatie. Een buurtcentrum is een wankel bezit.

Slot: Geef de buurt een huis

't Middelpunt en Het Klokhuis zijn beide overgenomen door burgers, met het verschil dat bij Het Klokhuis die burgers buurtbewoners zijn. Dat zorgt in de wijk voor eigendomsgevoel, voor veel vrijwilligers en veel reuring. De alevieten zijn buitenstaanders in de wijk, het buurtcentrum is niet van de buurt, het is er vaak misstil. Toch is het aantal activiteiten in 't Middelpunt uiteindelijk groter dan in Het Klokhuis, als we de bezettingsgraadcijfers mogen geloven. 't Middelpunt is vooral een verhuurbedrijf (niet helemaal tot eigen tevredenheid), Het Klokhuis is ook een ontmoetingsplek.

De gemeente Amersfoort werd overvallen door de burgerinitiatieven. Ze behandelde de overnames als een vastgoedkwesitie waaraan verdiend moest worden. De initiatiefnemers troffen zichzelf tot hun eigen verrassing opeens aan in financiële onderhandelingen, alsof ze projectontwikkelaars waren. Zoals Margriet Guiver zei: gemeente en burgers tegenover elkaar in plaats van naast elkaar. Toenmalig wethouder van welzijn Gert Boeve, die de sluiting van de buurthuizen bedacht had omdat hij geen stenen meer wilde financieren, verklaarde tegenover ons dat de vastgoedadministratie in die periode een puinhoop was en dat hij zich nog altijd schaamt voor de wijze waarop de overnames zijn verlopen. Hij heeft het proberen goed te maken met subsidies, maar die waren altijd eenmalig, willekeurig en zonder richting.

In vergelijking met hun gesubsidieerde voorgangers claimen de nieuwe eigenaren hogere bezoekersaantallen, langere openingstijden en meer activiteiten. De kosten van het openhouden van het buurthuis zijn verplaatst van de gemeente/belastingbetaler naar de gebruikers (hogere huur) en de vrijwilligers (onbetaalde inzet). Het moet nog blijken hoe duurzaam de overnames zijn. Financieel staan beide wankel. Wat betreft personeel leunt Het Klokhuis zwaar op de tomeloze inzet van een charismatische trekker die anderen ook weer tot grote inzet weet te motiveren; vergelijk het Bruishuis in hoofdstuk 1. De forse subsidieaanvraag van Het Klokhuis kan een aanwijzing zijn dat de grenzen van die inzet bereikt zijn. Met betaalde krachten is er meer continuïteit, maar er is weinig uitzicht op een gezonde exploitatie mét betaalde krachten zónder structurele ondersteuning. De druk op de gemeente om financieel bij te dragen aan het succes zal toenemen. Zeker omdat de gemeente beide buurtcentra zwaar laat betalen voor hun onderkomen, waar andere (florerende) initiatieven in de stad voor niks of voor weinig in een pand zitten. Ex-wethouder Boeve houdt vol dat de gemeente geen stenen maar activiteiten moet financieren, maar misschien is het wel andersom. Geef de buurt een huis, dan vullen bewoners het zelf wel.

Er zijn veel bezoekers, kwantitatief zijn de burgerbuurthuizen voorlopig dus een succes. Kwalitatief is er niet veel veranderd. Deze twee burgerbuurthuizen lijken

sprekend op de oude professionele buurthuizen, met veel naaien en sjoelen en bridgen en schilderen, en ze lijken zeker op de gesubsidieerde buurthuizen nieuwe stijl waar veel gemeenten nu naar omschakelen en die eigenlijk ook verhuurders zijn ('eigen kracht').

Het is moeilijk om te beoordelen of de zwakste groepen, zij die nergens bij aangesloten zijn en niet in staat zijn zelf iets te organiseren, hierdoor buiten de boot vallen. Met vergelijkbare activiteiten en hogere aantallen bezoekers is er geen aanwijzing dat ze het slechter doen dan de klassieke professionele buurthuizen, die hierin overigens vaak ook niet uitblonken.

De achterban van Het Klokhuis en de losse bezoekers zijn behoorlijk wit – migranten vinden hun weg naar Het Klokhuis vooral in groepsverband – maar ze behoren voor de rest echt tot de doelgroepen van een buurthuis. Aanschuiven bij het kerstdiner was een duik in een andere wereld. Met vooral eters die niet behoren tot de bovenlaag van de diploma-democratie.

DOE-HET-ZELF- DEMOCRATIE

G1000 in Amersfoort in stad en wijk

In dit laatste hoofdstuk nemen we een heel ander soort burgerinitiatief onder de loep: de G1000 in Amersfoort. Buiten politiek en bestuur om gaan burgers van deze stad onderling in gesprek over hoe hun stad eruit zou moeten zien. Een nieuwe vorm van democratie?

G1000

Harm van Dijk heeft een droom. Die begint bij David Van Reybrouck. Hij ziet de Vlaamse schrijver in september 2013 in het tv-programma *Buitenhof* begeesterd vertellen over loting als een manier om de democratie nieuw leven in te blazen. Eerder al is Van Dijk onder de indruk geraakt van de Belgische G1000, waarbij een groep ingelote burgers tijdens een massale bijeenkomst hun visie op belangrijke thema's bepaalde. Van Dijk is al een jaar of vijftien professioneel moderator – gedreven en vol zelfvertrouwen – en denkt: dat wil ik in Amersfoort.

Van Reybrouck wil loting inzetten tegen het 'democratisch vermoeidheids-syndroom'. Hij doelt op de dalende opkomst bij verkiezingen en het afnemend lidmaatschap van politieke partijen. 'Hoe representatief is dan de representatieve democratie? Is dat nu een manier om je stem te verheffen, een bolletje kleuren?' Waarom zou de vernieuwing van de democratie in Nederland niet beginnen in Amersfoort? Van Dijk werkt zijn idee uit voor een lokale 'burgerraad'. Duizend ingelote burgers, die een dag lang de toekomst van Amersfoort bespreken. In zijn omgeving oogst hij enthousiaste bijval. Een halfjaar later vindt die lokale top inderdaad plaats en weer driekwart jaar later, begin 2015, wordt de lokale G1000 over heel Nederland uitgerold. Een burgerinitiatief voor democratische vernieuwing? Waar gaat dit over?

Van plan tot uitvoering

Een van de mensen die het idee omarmt, is Jerphaas Donner. Hij deelt met Harm van Dijk niet alleen een droom, maar ook de inspirerende ervaring van het werken met groepen. 'Het is het gevoel dat je krijgt als een groep enthousiast wordt, zich eigenaar voelt van een resultaat', zegt Donner. Hij werkte in Oost-Europa met vooral kleinere groepen van rond de vijftien deelnemers, bijvoorbeeld over verzoening op de Balkan. Met grotere groepen liep het weleens uit de hand, bekent hij. Van Dijk hield zijn groepen strakker.

Samen spelen ze een sleutelrol in de organisatie van de G1000. Van Dijk vanaf het allereerste begin in oktober 2013. Donner komt er in december bij. 'Ik had als zpp'er goed geboerd', en hij kan het zich veroorloven tot 22 maart fulltime vrijwillig met de organisatie bezig te zijn. We spreken Donner in december 2014, en blikken terug op de aanloop en uitvoering van de G1000 en de betekenis daarvan. De locatie is De Witte Vlinder, een oud schoolgebouw in Amersfoorts armste wijk Kruiskamp, dat in handen is gegeven van de buurtbewoners. Het pand is inmiddels de thuisbasis van G1000-activiteiten geworden.

Donner (52) en Van Dijk (57) vormen een opvallende combinatie. De rommelige looks van Donner, met lange lokken, wollen trui en designbril, contrasteert met het snelle pak en roze overhemd van Van Dijk. Donner heeft een bedachtzame, zacht-aardige uitstraling. Van Dijk noemt zichzelf eigenwijs en is charismatisch in zijn optreden.

De organisatie komt pas echt goed op gang in januari 2014, tweeënhalve maand

voor D-day. Er is een campagneteam van zes, zeven man – allemaal vrijwilligers, geworven door Van Dijk. De sfeer is niet altijd optimaal, een enkeling vertrekt voortijdig. Er zijn spanningen over de campagne. Vooral Van Dijk vindt dat die te weinig aandacht genereert. Zo komt het socialemediateam maar niet van de grond, wordt er te weinig geflyerd en is er weinig landelijke publiciteit. Toch hingen er veel G1000-posters achter de ramen, herinnert Donner zich, meer dan posters voor de gemeenteraadsverkiezingen in dezelfde periode.

Er wordt een logo gemaakt om de G1000 te promoten. Er wordt naar een plek gezocht, er worden vrijwilligers geworven voor de catering, de techniek, de publiciteit (van flyers tot Twitter) en de inhoudelijke voorbereiding. Belangrijk was dat ze toestemming krijgen van de gemeente om via een steekproef uit de gemeentelijke basisadministratie (GBA) zesduizend Amersfoorters aan te schrijven dat ze ingeloot zijn voor de burgertop (waarover straks meer).

Voor de tachtig tafelsecretarissen, die de groepsgesprekken moeten omzetten in presentaties, wordt een beroep gedaan op adviesbureaus als DHV, BMC, Twynstra Gudde en RHDV. Ze doen het allemaal vrijwillig. Uitgaande van een uurtarief van 100 euro maal 10 uur zou dat een inzet van 80.000 euro zijn. Bij elkaar zijn er honderd zestig vrijwilligers en zo'n veertig bedrijven en instellingen bij de dag betrokken. Allemaal uit Amersfoort.

Vooral het netwerk van Van Dijk, oud-DHV'er en voormalig directeur van het gemeentelijke Stadsinformatiecentrum, komt goed van pas. Zo wordt Gerda Eerdmans, ex-wethouder en lid van de college van bestuur van MBO Amersfoort, ambassadeur en zorgt zij ervoor dat studenten op 22 maart drieduizend broodjes smeren. Er zijn vijftien ambassadeurs, vooraanstaande Amersfoorters die volgens de methode van *Tupperware party's* thuisbijeenkomsten organiseren waar ze het verhaal van de G1000 vertellen.

De G1000 van Amersfoort

De G1000 vindt plaats op 22 maart 2014 in de prachtige entourage van De Rijtuigenloods achter station Amersfoort. Een kleine 400 ingelote Amersfoortse burgers komen opdagen, aangevuld met 40 ambtenaren, 45 raadsleden, 40 kunstenaars en 44 werkgevers – allen Amersfoorters. Met de tafelsecretarissen erbij komt het totaal op 630. Harm van Dijk heeft de rol van spreekstalmeester en dat doet hij met verve; hij ontsteekt een vuur dat gaande de dag oplaait.

Er is geen agenda – heel bewust – maar wel een werkmethode, volgens die van het World Café. Aan tafels gaan groepjes van vijf deelnemers in gesprek aan de hand van drie vragen, elke 20 minuten wisselen de groepjes van tafel en van samenstelling. Die vragen zijn: wat vind je belangrijk voor Amersfoort, wat moet daartoe gebeuren en wat kun je daar zelf aan doen? Belangrijke spelregel is: luister naar elkaar, discussieer niet, je hoeft het niet met elkaar eens te worden. Donner: 'Vechten om het gelijk gebeurt al genoeg in Nederland.' Het gaat om de dialoog. Donner: 'Je krijgt zo met z'n vijven aan die tafel een heel intieme sfeer, niemand verheft zijn stem. Wat je hoorde die dag in die loods was een zacht geroezemoes van tachtig

tafels, een kabbelend geluid – dat is het geluid van de G1000.’

De deelnemers tikken aan het einde van elke ronde in een app een steekwoord in. Op die manier wordt op het grote scherm in de zaal een *word cloud* zichtbaar van de input van de 630 deelnemers. Na de eerste ronde staat er: ‘groen’, ‘zorg’, ‘veiligheid’, ‘bereikbaarheid’, ‘verbinding’, ‘duurzaam’, ‘meedoen’, ‘onderwijs’. Na drie gespreksrondes wordt er één woordwolk gemaakt van het geheel. Aan de hand van de meest voorkomende, grootst afgebeelde woorden doet Van Dijk een voorstel voor de agenda van de dag. Na een korte dialoog met de zaal wordt die vastgesteld. Er is dan één uur verstreken.

Vervolgens wordt de uitwerking van de agenda ter hand genomen. De zaal wordt herschikt in tafels van elk tien mensen, verdeeld over tien thema’s. Het gesprek gaat in drie rondes: wat is mijn droom over dat thema en welke droom delen we; welke mogelijkheden zie ik om die gemeenschappelijke droom te realiseren; hoe gaan we dat doen? Dat mondt uit in een prezi-presentatie. Dat levert dan per thema tien voorstellen op.

In de zogenoemde Burgerraad, het derde programmaonderdeel van de dag, mogen

‘Een kabbelend geluid, dat is het geluid van de G1000’

alle deelnemers vervolgens met elk vier stemstickers stemmen op de presentaties en ideeën die zij het belangrijkste vinden. Dat leidt tot tien voorstellen (zie kader), de 'Agenda voor Amersfoort'. Dan volgt het laatste onderdeel van de dag, de 'Match': deelnemers die door willen, wordt gevraagd om een van de voorstellen te adopteren en daarvoor in het bijbehorende vak te gaan staan. Dat doen 183 deelnemers. 'Zo veel tot actie bereide mensen bij elkaar op de vloer, dat was emotioneel', aldus Donner. Je moet erbij geweest zijn om te geloven met hoeveel energie en enthousiasme de mensen naar huis gingen.

'Blijheid' is het woord dat veel actieve deelnemers gebruiken als het over de G1000 gaat. Hoewel het initiatief voortkomt uit onvrede over de democratie, zien we zelden ontevreden mensen tijdens vervolgbijeenkomsten die we vanaf december 2014 in de wijk Kruiskamp bezoeken. 'Een G1000 gun je iedereen', luidt een leuke die actieve G1000'ers graag gebruiken.

De tien thema's met bijbehorend voorstel waarover de G1000 het op 22 maart in Amersfoort eens werd:

- 1 Keigroen samen doen! Over vijf jaar is de stad Amersfoort groener, energie-vriendelijker, recyclet zij haar afval en heeft zij een duurzame lokale economie.
- 2 Samen zorgen in Amersfoort. Dit gaat over het 'verbinden van generaties'.
- 3 WijkG1000. Het organiseren van een G1000 in de Amersfoortse wijken.
- 4 De Buurtweter. Iemand die de talenten uit de buurt kent, verbindt, verwijst. Deze persoon is aanspreekpunt, intermediair, gids en heeft een ingang bij de gemeente.
- 5 Duurzaam inbreiden. Ruimte voor groene initiatieven.
- 6 Samensfoort. Samen initiatieven starten, vinden, delen, uitvoeren en aansluiten bij andere.
- 7 Verbindingsregisseur Amersfoort. Iemand die ideeën en kennis van Amersfoortse burgers kan verbinden voor een stad waaraan ieder kan bijdragen.
- 8 Kraamkamer van duurzame innovatie. Terrein waar verschillende bedrijven van elkaar gebruikmaken op het gebied van restruimte, restwarmte en afvalstromen.
- 9 Amersfoort gelukkig veilig. Amersfoort tot de gelukkigste en veiligste gemeente van Nederland maken. Overlastgevers veranderen in ambassadeurs, vertegenwoordigers en coaches.
- 10 Onze wijk aan zet. Kleinschalige projecten via persoonlijke contacten, combinaties maken van ontmoeten, horeca, opleiding, werk.

De loting en de rol van de gemeente

Cruciaal in Van Reybrouck's medicijn tegen het 'democratisch vermoeidheids-syndroom' is het 'gebruik van toeval', waarmee in principe alle burgers de kans krijgen om mee te praten. Geen gekozen, maar ingelote burgers bespreken problemen van de samenleving, in dit geval die van de stad Amersfoort. Dat haalt onnodige polarisatie uit de democratie, zegt Donner.

Maar hoe kom je als burgerinitiatief aan honderden ingelote burgers? In Amersfoort schiet de gemeente te hulp. Van Dijk loopt toevallig aan tegen Jos van Winkel, hoofd strategie en beleid op het stadhuis, en die vindt dat idee voor een Amersfoortse G1000 prachtig. Zo haakt de gemeente aan en raakt ook burgemeester Bolsius enthousiast. De G1000-groep krijgt toestemming om een steekproef te laten doen via het GBA. Donner: 'Dat is niet niks.' De organisatoren willen tienduizend Amersfoorters inloten en aanschrijven, maar vanwege de kosten – per adres ongeveer een euro – worden dat er zesduizend. De enige selectiecriteria zijn dat iedere ingelotene de kiesgerechtigde leeftijd van 18 jaar heeft en er een evenredige verdeling is over de wijken.

De begeleidende brief staat op eigen briefpapier, maar wordt verstuurd in een enveloppe van de gemeente met een begeleidend schrijven van de burgemeester. Donner:

'Het succes van de G1000 zit in het meedoen'

'Hij moest verantwoording geven voor gebruik van de GBA. En zeggen dat hij het initiatief toejuicht.'

Als er na twee weken nog maar driehonderd aanmeldingen binnen zijn, wordt er een herinnering verstuurd. Donner:

'Daarin stond dat mensen de brief ook mochten doorgeven aan anderen. We zaten

met een dilemma: het willen halen van duizend deelnemers én het idee van loten.'

De uitweg is retorisch: 'De ingelotene beschikt over zijn eigen lot.'

Dat leidt uiteindelijk tot iets meer dan vijfhonderd aanmeldingen. Waarvan er op 22 maart meer dan honderd niet zullen komen. 'Een teleurstellende *no show*', vindt Donner. Samen met de *stakeholders* en secretarissen komt het aantal deelnemers toch nog op 630.

De *stakeholders*, de werkgevers, ambtenaren en politici zijn niet via loting genodigd, maar via het eigen netwerk benaderd. Hun aanwezigheid is volgens Donner gewenst om 'het hele systeem in dialoog te krijgen. Zodat ze elkaar beïnvloeden en na afloop de agenda niet bij één groep blijft liggen. Anders mis je impact.' Maar let wel, vervolgt Donner, 'burgers hebben de *lead*. Aan alle tafels zijn zij in de meerderheid en alleen burgers stemmen bij de selectie van agendaonderwerpen.'

Politici en ambtenaren waren vooraf uiterst gereserveerd over het initiatief en weinig happig om deel te nemen, vanuit de gedachte: dat wordt weer klagen over bestuur en politiek en bagger over ons heen krijgen. Uiteindelijk verschijnen bijna alle raadsleden en zijn ze enthousiast.

Kunstenaars zijn erbij gevraagd omdat die creatieve ideeën zouden inbrengen, maar dat viel tegen. 'De volgende keer maken wij daar "vrijdenkers" van.'

Geen debat maar een dialoog

Opvallend in het G1000-denken is dat er geen elan wordt verwacht van een levendig debat. Donner legt uit: 'Over 15 tot 20 procent van de kwesties bestaat onder burgers principiële verdeeldheid. Dan is de representatieve democratie, met haar

nadruk op het blootleggen van verschillen, een goede manier om besluiten te nemen. Maar over de meeste onderwerpen zijn we het ruwweg wel eens en dan is de deliberatieve democratie, waarin de dialoog wordt benadrukt, een veel betere methode.'

Hij vertelt dat hij in Oost-Europa heel gemengde groepen bijeen had en hun eerst vroeg naar hun basiswaarden, en die bleken verregaand overeen te komen: veiligheid, gezondheid, kansen voor kinderen om zich te ontwikkelen, groen. 'Zeker op lokaal niveau bestaat er geen ideologie, daar is alles veel praktischer.'

Voor politiek kan Donner niet erg warmlopen. De G1000 is a-politiek. 'Het idee van de G1000 is dat de een niet de agenda oplegt aan de ander, maar om te ontdekken wat je samen kan bereiken.' Hij verontschuldigt zich: 'Sorry, het klinkt allemaal erg soft.'

Gemeenteraad

Het gebruik van de dialoog in de besluitvorming is ook bij David Van Reybrouck belangrijk. Maar als een toevoeging, hij zoekt nadrukkelijk aansluiting bij de representatieve democratie. De Belgische G1000 leverde uiteindelijk concrete aanbevelingen op die werden voorgelegd aan de parlementsvoorzitters. Van Reybrouck wil verkiezingen niet afschaffen, maar lotingen naast verkiezingen gebruiken: 'Op termijn, maar op zeer lange termijn, zou je politiek kunnen organiseren zonder verkiezingen.' Ook Job Cohen is in januari 2015 duidelijk in zijn oratie als hoogleeraar op de Thorbecke-leerstoel gemeenterecht en gemeentekunde aan de Universiteit Leiden. Hij hoopt dat het Amersfoortse gemeentebestuur voortborduurde op de G1000: 'Met behulp van de dialoog in de G1000 kunnen richtinggevende uitspraken worden gedaan door de gemeenschap als geheel, die vervolgens in de debat-arena uitgewerkt worden in beleid en uitvoering.'

Harm van Dijk sluit zich daarbij aan. Hij legt aan ons uit, op een bijeenkomst in De Witte Vlinder, dat het hart van de G1000 de democratische vernieuwing is. 'Dat is het creëren van een dialoog-arena naast de debat-arena van de gemeenteraad.' Zijn woorden zijn bijna gelijk aan die van Cohen: 'In de dialoog-arena worden richtinggevende uitspraken gedaan die idealiter een-op-een overgenomen kunnen worden door de raad.' Zo'n G1000 zou dan in het ideale geval elke twee jaar moeten plaatsvinden, met steeds andere ingelote burgers. 'Waar het om verantwoording gaat, is het representatieve systeem nog steeds onovertroffen. Een prima manier om richtinggevende uitspraken om te zetten in concrete uitvoering.' De Amersfoortse gemeenteraad heeft tot nu toe de uitkomsten van de G1000 niet besproken.

Voor Van Dijk is democratievernieuwing beslist niet het hele verhaal van de G1000. De G1000 doet aan 'community building', zegt hij. Voor Jerphaas Donner is dit de kern. Donner noemt zichzelf een 'enigszins naïeve hardliner' als het gaat om de eigen verantwoordelijkheid van de deelnemers: het is in de eerste plaats aan hen om de resultaten verder te brengen, en die 'niet over de schutting van de gemeenteraad te gooien'. Donner vreest dat als een gemeenteraad 'zonder discussie' de uitkomsten van een G1000 zou overnemen, de ideologische strijd zich van de

raad naar de G1000 verplaatst, wat ten koste zou gaan van het zoeken naar wat de gemeenschap bindt.

Het vervolg

Tien voorstellen kwamen er op 22 maart bovendien. Op een vervolgbijeenkomst op 22 april komen er van de 183 deelnemers die daarmee aan de slag wilden ruim honderd opdagen. Er wordt weer flink doorgepraat en de voorstellen worden uiteindelijk herschikt tot zeven thema's: Keigroen samen doen!, Veiligheid, Zorgen in Amersfoort, De Buurtweter, Duurzaam inbreiden, Verbindingsregisseur en WijkG1000. De deelnemers verbinden zich aan een van deze thema's en gaan daarmee aan de slag.

De themagroep WijkG1000 neemt zich voor om in elke Amersfoortse wijk een eigen G1000 te initiëren. De wijk Kruiskamp is de eerste. Op wijkniveau herhaalt zich hetzelfde procedé. Tweeduizend Kruiskampers worden via loting aangeschreven, ruim honderd komen op de eerste bijeenkomst af. Het werkproces van de dialoog,

‘Het is praten, praten, praten en trechteren, trechteren, trechteren; gaandeweg sijpelt het enthousiasme weg’

elkaar bevragen en de woordwolken die uitmonden in thema's wordt weer doorlopen, nu niet op één dag maar verdeeld over meerdere avonden, steeds geleid door Harm van Dijk. Na de eerste avond zijn er 35 Kruiskampers over, die in drie werkgroepen de thema's tot voorstellen uitwerken. Half januari 2015 is er op een vrijdagmiddag een presentatie. Er zitten 29 mensen klaar, maar meer dan de helft is organisator, onderzoeker of journalist.

Van de 13 deelnemers, iets meer vrouwen dan mannen, zijn de meesten ouder dan 40. Van Dijk leidt de presentatie: 'Ik moet dit even benoemen: deze opkomst is lager dan gehoopt.'

Maar de stemming is opgewekt. In verzorgde prezi's ontvouwen de vier themagroepen 'veiligheid', 'initiatief', 'jongeren' en 'ontmoeten' vele mogelijke actieplannen – variërend van een balkonorkest en een panna-competitie tot een wijkwandeling en een wijkontmoetingstafel. De meeste presentaties zijn blijmoedig, en van meningsverschillen of discussies wordt niet gerept. De conclusie onder het diner na afloop: 'Wat een ontzettend leuke mensen doen hier toch allemaal aan mee.'

De volgende dag is de laatste bijeenkomst, waar besloten wordt om met elkaar de buurtcoöperatie Thuis in Kruiskamp op te richten. De missie: iedereen in Kruiskamp bij de wijk betrekken en door allerlei vormen van contact ervoor zorgen dat iedereen zich thuis gaat voelen. Met de stickermethode kiest de groep voor verschillende activiteiten uit de presentaties van de vorige dag die daarbij moeten helpen.

De deelnemers zijn van het opgewekte soort, maar vertonen ook slijtageverschijnselen. 'De spanningsboog is wel erg lang', zegt een van hen, wijzend op het grote

aantal afvallers. Een andere deelnemer vat het G1000-proces kernachtig samen: 'Het is praten, praten, praten en trechteren, trechteren, trechteren; gaandeweg sijpelt het enthousiasme weg. Waarom niet meteen aan de slag!'

Voor de WijkG1000-organisatoren ligt het doel echter niet in die actie, maar in het overbrengen van een 'vonkje', zoals G1000-voorlichter Bert Veenstra dat noemt. Hij is een van de organisatoren van de WijkG1000 in Kruiskamp en snapt het ongeduld. 'Maar ons doel ligt niet in die projecten, ons doel is het proces van dialoog, betrokkenheid, binding. Als mensen aan de slag gaan, trekken wij ons terug. Het succes van de G1000 is niet afhankelijk van de uitkomst. Het succes zit in het meedoen.' Harm van Dijk is het daarmee eens. 'Meer dan in de gemeentelijke G1000 staat in de WijkG1000 het aspect van *community building* centraal.'

De deelnemers: representatief?

Loting, zo zegt Job Cohen in zijn oratie, is een interessante manier om tegenwicht te bieden aan de diploma-democratie, aan de ontwikkeling dat hoger opgeleiden steeds meer invloed hebben omdat zij over veel meer vaardigheden beschikken dan lager opgeleiden. Maakt de G1000 van Amersfoort die belofte waar?

Loting helpt de diversiteit, dat is aannemelijk. Maar als van zesduizend willekeurig geselecteerde burgers er uiteindelijk 385 komen opdagen, hoe representatief is dat dan? De organisatoren hadden op dat vlak bescheiden doelen. Donner: 'We hebben niet gekeken naar sekse, leeftijd, opleiding, inkomen en afkomst. Representativiteit is voor ons nooit een doel geweest; dat is onhaalbaar, je kan eindeloos doorgaan met criteria en selectie. Bovendien zou je daar in je uitnodiging ook rekening mee moeten houden en, bijvoorbeeld, laagopgeleiden een andere brief moeten sturen dan hoogopgeleiden.' Niettemin was 50 procent van de deelnemers volgens Donner nog nooit actief geweest op lokaal niveau.

Voor de wijkG1000 in Kruiskamp werden naast loting deelnemers geworven via de kinderopvang, de moskee, de school en het winkelcentrum. Op de eerste bijeenkomst waren er vijftien allochtonen van de ruim honderd deelnemers. Bij de presentatie in januari is daarvan niemand meer over. In een gemengde wijk als Kruiskamp met zijn Turkse en Marokkaanse moskeeën is dat een gemis. Dat vinden de aanwezigen ook, en ze bespreken mogelijkheden om deze groepen erbij te betrekken.

De kosten en de toekomst

De totale kosten van de dag bedroegen 24.000 euro. De gemeente droeg 15.000 euro bij, het ministerie van Binnenlandse Zaken 5.000 en een lokale sponsor bracht 4.000 in. Heel veel van de gebruikte materialen en diensten kwamen gratis van Amersfoortse bedrijven en instellingen.

Een G1000 organiseren is kostbaar, en Van Dijk en Donner willen ermee het land in. Ze gunnen andere steden ook zo'n bijeenkomst. Om dat te bewerkstelligen, hebben zij het Platform G1000.nu opgericht, dat burgers kan ondersteunen met faciliteiten, uitwisseling, onderzoek en het binnenhalen van subsidies. Omdat minister

Plasterk een fan is van Van Reybrouck en enthousiast is over de G1000, klopte G1000.nu aan bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Dat contact verliep eerst niet erg soepel, laat Harm van Dijk weten. Het verzoek om financiële steun voor een bedrag van 1,1 miljoen om tien G1000-bijeenkomsten te helpen organiseren, in combinatie met onderzoek, werd afgewezen. Van Dijk heeft het gevoel dat het ministerie te veel controle wil uitoefenen en dat er twee werelden botsen. In de G1000 werken vrijwilligers samen op basis van vertrouwen, 'dan is de confrontatie met het ministerie van Binnenlandse Zaken een harde met de wereld van het wantrouwen'.

Niettemin komt het tot een akkoord. Het Platform G1000 van Donner en Van Dijk krijgt 100.000 euro om G1000-tops elders in het land te ondersteunen. Van Dijk: 'Dit geld is volledig beschikbaar voor activiteiten, aangezien alle deelnemers aan het platform, ook Jerphaas en ik, hun werk hiervoor belangeloos doen.' Daarnaast komt er een kleine 100.000 euro voor onderzoek, te verrichten door vier universiteiten onder leiding van Job Cohen. Van Dijk: 'Dit onderzoek moet eind 2016 leiden tot concreet uitgewerkte voorstellen over hoe de G1000 te combineren is met bestaande instituties en daarbij maximale legitimiteit en impact kan verwerven.' De G1000 verspreidt zich inmiddels spontaan. Uden en Maastricht volgden, al bleef de loting van burgers daar achterwege en was het gemeentebestuur de organisator. Amsterdam, Groningen, Apeldoorn, Haarlem en Gaasterland staan ook in de startblokken. Elke initiatiefnemer geeft zelf een eigen invulling aan de G1000. Om onderscheid te maken tussen 'goede' en 'slechte' G1000-en, heeft het Platform G1000.nu het logo gedeponeed en aan het gebruik ervan voorwaarden gekoppeld die moeten garanderen dat de burger maximaal aan het woord komt tijdens zo'n G1000, en niet gestuurd wordt door een verborgen agenda van de organisatoren of van belangengroepen. De pijlers zijn: georganiseerd door burgers, loting, dialoog, hele systeem in de zaal, agenda door de deelnemers, transparant, veilig.

Kritiek

De G1000 lokte in Amersfoort ook kritiek uit. Het meest pregnant verwoord door Daan Vosskühler, een actieve bewoner in de stad, die zich in een blog in januari 2015 beklagt over de G1000 die volgens hem niets meer is dan 'het gedeponeede handelsmerk van een ondernemer' (hij doelt op Harm van Dijk), die 'onder het mom van een burgerinitiatief een commerciële firma wil lanceren'. Het hele initiatief gaat volgens hem in de hijgerigheid om ook landelijk te scoren 'voorbij aan alles wat er al aan burgerinitiatief bestaat in de stad en sluit daar niet bij aan'. Vosskühler: 'Bewoners die na de G1000 activiteiten in de wijk zouden willen organiseren werd verboden dat onder de vlag van de G1000 te doen.' Daarom is het volgens Vosskühler niet verbazend dat er van de honderden mensen die meededen aan de burgertop er 'nog maar een handvol over' is.

Het merk G1000 werd inderdaad gedeponeed, schrijft Donner in een reactie op de blog, maar juist om te voorkomen dat 'snelle jongens die veel geld verdienen met zogenaamde participatietrajecten er van doorgaan met een concept dat van

en voor de burgers is. De inzet voor de G1000 en het vervolg is geheel onbetaald en belangeloos geweest.' Van een verbod op het gebruik van de naam G1000 is ook geen sprake, voegt Van Dijk daaraan toe: 'Er wordt niemand iets verboden, er is namelijk geen centrale leiding in onze beweging.'

Slot: Besluitvorming

Is het belangrijk wie een G1000 organiseert? Van Donner mogen het geen 'snelle jongens' zijn, maar wie zijn dat en wie bepaalt dat dan? Is Daan Vosskühler meer burger dan Harm van Dijk? De G1000 kan gemakkelijk gekaapt worden door gewiekste bestuurders. In Uden nam het gemeentebestuur het initiatief, en was er geen sprake van loting. Maar waar ligt de grens?

Net als veel van de burgerinitiatieven in de vorige hoofdstukken is de rol van trek- kers in het succes van de G1000 in Amersfoort belangrijk. De gedrevenheid van Harm van Dijk en Jerphaas Donner en die van de andere positief ingestelde deel- nemers werkt onmiskenbaar aanstekelijk. Wie verkeert nu niet graag in het gezelschap van vrolijke, opgewekte mensen, die het gevoel geven dat ze de samenleving vormgeven? Op het aspect van enthousiasmering en gemeenschapsbinding doet de G1000 het goed. De bijna religieuze blijheid waarmee deelnemers begeesterd worden, is niet te negeren.

Maar telkens als we terugkeren van een bezoek aan De Witte Vlinder zijn we ook wat verward. Wat heeft de G1000 nu toegevoegd aan Amersfoort? Wat is de waarde van zo'n proces dat 385 burgers en 120 werkgevers, politici en ambtenaren doormaken? En daarna nog eens 120 Kruiskampers? De concrete en uitvoerbare activiteiten op wijkniveau in Kruiskamp draaien in hoofdzaak om gezelligheid en ontmoeten. Dat die activiteiten volgens de trekkers ook helemaal niet het doel zijn, is nog verwarrender. Krijgt het initiatief niet juist meerwaarde als er ook klinkende resultaten te tonen zijn? Een veiliger buurt bijvoorbeeld?

Donner en Van Dijk zijn er niet op uit de gemeenteraad te vervangen, maar net als Van Reybrouck en Cohen vinden ze dat de raad wel iets met hun uitkomsten moet doen. Maar is dat niet tegenstrijdig? Het idee van een burgerinitiatief is dat de burgers eigenaar zijn, in dit geval van de democratie, en dan kun je beter aan de knoppen blijven zitten. Het is een tweestrijd die we terugzien in het duo, want Donner zegt dat hij vindt dat burgers de problemen niet over de heg van de raad moeten gooien. Terecht wijst hij erop dat de G1000 zal politiseren als de raad de G1000-richtlijnen een-op-een gaat overnemen.

Donner noemt dat een gevaar, maar enige politisering van de dialoog-arena lijkt juist gewenst. Nu waren de tien voorstellen van de Amersfoortse G1000 in maart 2014 wel erg algemeen. De meningsverschillen zijn vermeden door geen knopen door te hakken. Als dat wordt afgeschoven naar de raad, kan het niet anders dan bij veel deelnemers tot een teleurstelling leiden. Die zullen zich niet meer herkennen

in de uitkomsten en zullen zich afwenden van de G1000, 'want naar ons wordt toch niet geluisterd'. Moet het ondervinden van meningsverschillen en de noodzaak van compromissen sluiten niet juist terug naar de burgers, zodat zij zich eigenaar van de uitkomsten kunnen voelen?

De crisis van de representatieve democratie is dat de burger de besluitvorming uit handen is genomen. Door democratische vernieuwing als een burgerinitiatief aan te pakken, doen we wat er zou moeten gebeuren: de besluitvorming teruggeven aan burgers. Echte besluitvorming, met dialoog én debat. Op lokaal niveau is dat misschien mogelijk. Dat inzicht zou de winst van de G1000 kunnen zijn.

Epiloog: Ondernemende burgers

Wie weleens sombert over Nederland en de Nederlander vanwege een teveel aan individualisme of een gebrek aan VOC-mentaliteit of gewoon vanwege al het gechagrijn, raden we aan een rondje te maken langs burgerinitiatieven. Daar knapt een mens van op. Of we nu op bezoek gingen in Brabant of Groningen, in stad of dorp, we stapten altijd in een warm bad van optimisme, gemeenschapszin en ondernemersgeest. We zijn er helaas niet achter gekomen welke richting het verband heeft – of de betere Nederlander een burgerinitiatief begint, of dat je van een initiatief een beter mens wordt. Waarschijnlijk beide.

Het burgerinitiatief krijgt veel aandacht, omdat het wordt gezien als een alternatief voor de overheid en de markt. Waar die tekortschieten, is de hoop gevestigd op de burger. Het aantal initiatieven en het vermeende succes ervan zijn onderwerp van heftige polemieken, met als inzet de vraag of die hoop terecht is of dat het wensdenken is. Zie bijvoorbeeld de strijd die transitiedeskundige Jan Rotmans (2015) en de sociologen Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak (2015) uitvochten op www.socialevraagstukken.nl in de periode dat wij onze burgerinitiatieven bezochten.

Wij hebben niet geteld en hebben geen succes gemeten. Wij zijn op bezoek gegaan bij een aantal robuuste initiatieven – in de inleiding verantwoordden we onze selectie – om te weten te komen wie ze zijn, waar ze vandaan komen, wat ze willen, voor wie, hoe ze besluiten en waar ze hun geld vandaan halen. Hoe ze omgaan met lastige kwesties als het voortbestaan op langere termijn, en hoe ze zich verhouden tot de overheid. In de voorgaande hoofdstukken kwamen de initiatieven een voor een langs, hier brengen we de verhalen bijeen om ze te karakteriseren op herkomst, leiderschap, democratie, insluiting, onafhankelijkheid en *bottom-up*-gehalte. Met de gemeente die voortdurend terugkomt als probleem en oplossing. Aan het eind vatten we samen wat de kracht en de noden zijn van het burgerinitiatieven, en hoe de overheid zich daartoe zou kunnen verhouden.

Herkomst

Ons viel op dat veel burgerinitiatieven voortkomen uit een al bestaande organisatie. In dorpen met hun dorpshuizen geldt dat iets meer, maar ook in steden is het zeldzaam dat een initiatief helemaal vanuit het niets ontstaat, zoals in Voorschoten met een burger die een tweede burger ontmoet waarop ze samen een zorgcoöperatie beginnen.

De initiatieven zijn een reactie. Ze reageren op een terugtrekkende overheid, zoals de buurthuizen en het zwembad, of op een falende overheid, zoals de thuiszorginitiatieven die ontstaan uit ontevredenheid over de anonieme stopwatch-zorg. In het eerste geval is het initiatief een afgedwongen noodsprong: 'Dit moet, anders zijn we

de voorziening kwijt.' In het tweede geval is het meer vrijwillig: 'Dit kan beter.' In de praktijk zijn de verschillen klein. Burgers van het eerste soort zitten niet in hun maag met hun voorziening. Het zelf organiseren bevalt en wordt soms een doel op zich als bewijs van eigen kracht. Dat is het sterkst te zien bij de wijkondernemingen Het Bruishuis en de Lucas Community in achterstandswijken. De bewonersinitiatieven zijn een lange neus naar het overheidspaternalisme. Een geheel aparte categorie is het burgerinitiatief als gat in de markt. In Almere worden buurtcoöperaties aangeboden omdat de gemeente en de woningbouwcorporatie denken dat daar vraag naar is.

Leiders en vrijwilligers

De meeste initiatieven hebben een dominante trekker. Iemand uit de eigen groep met gezag, leiderschapscapaciteiten en uithoudingsvermogen, een charismatische figuur die het proces op gang brengt en houdt. Iemand die intern zorgt voor binding en motivatie. En extern voor geloofwaardigheid. De trekkers in onze initiatieven zijn ondernemers of mensen met ondernemerskwaliteiten, niet per se hoogopgeleid.

De meeste trekkers-directeuren worden niet betaald. Zoals bijna al het werk bij burgerinitiatieven vrijwillig is. Als er betaling plaatsvindt, is dat meestal voor de vervelendste klussen zoals schoonmaken. De keuze om niet te betalen is zelden principieel en is vooral een financiële noodzaak. Gratis moeten werken gaat niet automatisch ten koste van de kwaliteit; het is opvallend hoeveel en hoeveel soorten deskundigheid er beschikbaar is in de kringen van initiatieven – in dorpen, maar ook in achterstandswijken. Zoals iemand zei: 'Er wonen hier niet alleen arme en zielige mensen.'

Professionals zijn het dus, vermomd als burgers, oftewel *crypto-professionals*. Maar is dat een bezwaar? De burgerinitiatieven zijn op dit punt net gewone organisaties: het deskundige werk gebeurt door deskundigen en de schoonmaak door vrouwen en studenten.

Het beeld dat weleens wordt geschetst van burgerinitiatieven als toneelstukjes van zzp'ers om zichzelf aan betaald werk te helpen – zie bijvoorbeeld Tonkens en Duyvendak (2015) – herkennen wij niet. Brood zoekende zzp'ers zijn er wel, maar die zitten veel meer in het onderzoeks- en beleidsadviescircuit dat rond de burgerinitiatieven zoemt – en waarvan wij ook enige maanden deel hebben uitgemaakt.

Insluiting en uitsluiting

Het doel van de initiatieven is overzichtelijk: de voorziening overeind houden voor de eigen buurt of het eigen dorp (zwembad, buurthuis) of voor de leden (zorgcoöperatie). Anderen worden niet buitengesloten, die zijn welkom zolang ze bijdragen aan de exploitatie. Maar als ze in Den Ham op een dag vaststellen dat de meeste zwembadbezoekers van elders komen in plaats van uit de eigen gemeenschap, stort de organisatie waarschijnlijk in.

Uitsluiting speelt op als gebruikers, en dat kunnen ook eigen leden zijn, het

initiatief bedreigen of de groep benadelen. Dat gaat met name om overlast of *free riding*. In onze initiatieven zijn dat de *dealende* daklozen in de NuNN, de dronken huurders in het Bruishuis, de niet-leden die aankloppen bij de zorgcoöperatie en de niet-rendabele ‘bewondernemers’ in de Lucas Community. Voor het initiatief is zo’n uitsluiting rationeel. Vanuit het oogpunt van de samenleving wordt uitsluiting een probleem als iemand of een bepaalde groep geheel wordt afgesneden van diensten waarvan we vinden dat iedereen daar recht op heeft, zoals zorg. Dat is in deze verkenning niet aan de orde – nog niet, dat kan anders worden als de trend van coöperatievorming doorzet; hierop komen we verderop terug.

Op de keper beschouwd, waren onze initiatieven eerder inclusief dan exclusief. De tolerantiegrens van de NuNN is hoog, het Bruishuis ziet het als een nevendoeel om moeilijke huurders te huisvesten, Elsendorp is – tot nu toe – geen coöperatie omdat ze er voor het hele dorp wil zijn en niet alleen voor de leden. Maar de initiatieven hebben daarover niets of weinig vastgelegd, het zijn de pragmatische of juist idealistische overwegingen van het moment, soms genomen door die ene trekker-directeur. Het is de goddelijke vrijheid van een burgerinitiatief, kwaadsprekers noemen het willekeur.

Te veel insluiting kan ook verkeerd zijn, dan wordt het concurrentie. De prachtige voorzieningen in Elsendorp en Oostwold hebben een aanzuigende werking op de omliggende dorpen, en dat kan daar leiden tot leegloop. Dan is regie gewenst en logischerwijs gaat de blik dan naar de overheid. Maar in Zuidoost-Brabant steken de dorpsoverleggen de koppen bij elkaar om afspraken te maken en de concurrentie in banen te leiden. Een interessant experiment; als dat lukt, ontstaat daar een burgerinitiatief op een tweede beslisniveau.

Democratie

Nogal wat initiatiefnemers kiezen uit een behoefte aan handelingsvrijheid voor de stichtingsvorm. Daar is men heel open over: met een vereniging of coöperatie zijn de leden de baas, en dat zorgt voor gedoe en wellicht voor ongewenste beslissingen. ‘Dit is een bedrijf en dat kan je niet democratisch leiden’, is de samenvatting. Dat betekent niet dat er geen verantwoording is, maar die is informeel, niet vastgelegd in regels, behalve de wettelijk minimale. De doe-democratie is niet altijd zo democratisch. De achterban vraagt er niet om, het democratisch wantrouwen is inge-ruild voor op gezag gebaseerd vertrouwen. Het risico is een gebrek aan gezonde tegenspraak, zeker in het geval van een kleine kring van gelijksoortige leiders of bij een door de achterban bewierookte trekker – beide zagen we.

Het omgekeerde kwamen we ook tegen. Elsendorp is een stichting, maar handelt als een vereniging. Oostwold zit opgezadeld met een hybride stichtingsvorm, waar de dorpsverenigingen aan vasthouden terwijl het bestuur er liever een coöperatie van zou maken. Overigens spelen meer overwegingen een rol bij de keuze voor een juridische vorm, zoals het wel of niet btw betalen, subsidie aanvragen of winst maken.

Onafhankelijkheid

Bijna alle burgerinitiatieven benadrukken dat ze de eigen broek willen ophouden omdat ze onafhankelijk van de overheid willen opereren. Hoe doen ze dat? Door vrijwilligerswerk besparen ze op de kosten, maar hoe komen ze aan inkomsten? Een paar doen het via de leden, de zorgcoöperatie in Voorschoten en buurtcoöperatie Nobelhorst in Almere bestaan van contributies, Oostwold gaf ‘aandelen’ uit. De meeste initiatieven hebben marktinkomsten, denk aan het zwembad, de supermarkt en de verhuurders (het Bruishuis en de buurthuizen). Oostwold verkoopt ook arbeid: vrijwilligers verrichten betaald werk – de schoonmaak en het beheer van de school – en staan dat inkomen af aan het collectief. De initiatieven met een ontmoetingsfunctie leunen zwaar op de baropbrengsten.

De derde bron van inkomsten zijn fondsen. Alle initiatieven hebben op enig moment geld ontvangen van particuliere fondsen, soms een paar duizend euro, soms tonnen.

Ten slotte is er toch ook de overheid. Slechts twee initiatieven, de zorgcoöperatie in Voorschoten en het Bruishuis, hebben helemaal geen overheidssteun – niet gevraagd ook. De andere tien hebben op enig moment geld gevraagd en gekregen, meestal in de vorm van een startsubsidie of een bruidsschat bij overdracht van een voorziening. Twee krijgen structurele subsidie (Elsendorp en de daklozenopvang). Soms is er financiële steun in indirecte vorm, zoals geen of beperkte huur voor een pand of de grond. Soms is er een al dan niet tijdelijke vergoeding voor arbeidskosten. Dit sluit aan bij wat onder andere ook Jan Schrijver (2015) constateert dat weinig burgerschapsinitiatieven helemaal los staan de overheid.

Met één hand de broek ophouden en de andere hand ophouden voor subsidie? De initiatiefnemers maken onderscheid tussen structurele (exploitatie)subsidie en incidentele subsidie; de eerste maakt afhankelijk en willen ze niet, over de tweede zijn ze pragmatisch. Het probleem voor burgerinitiatieven is dat ze startkapitaal nodig hebben – kosten gaan voor de baten uit – dat ze van de klassieke kredietverleners niet (betaalbaar) krijgen. Vandaar het grote beroep op fondsen en ook op overheden. De startsubsidie bereidt de weg naar onafhankelijkheid, zo luidt de redenering. Verder maakt het uit welke voorwaarden er aan subsidie worden gekoppeld. Elsendorp accepteert zonder blikken of blozen een structurele subsidie omdat de gemeente het dorp volkomen vrijlaat.

Een zelfstandig rendabel opererend burgerinitiatief zit niet in onze selectie, wat niet betekent dat geen enkel initiatief dit kan worden. De meeste kans maken de initiatieven met leden, omdat die zorgen voor eigen inkomsten (de zorgcoöperatie in Voorschoten), en zij die een product of dienst vermarkten (het Bruishuis).

De ferme taal over onafhankelijkheid moet met een korrel zout worden genomen. Uiteindelijk is die onafhankelijkheid ondergeschikt aan overleving. Zie bijvoorbeeld hoe buurthuis Het Klokhuis steeds weer om subsidie van de gemeente vraagt. Met alle risico's van eisen en voorwaarden. Maar omgekeerd zit ook aan een beweging richting de markt een keerzijde, zoals de Lucas Community laat zien, waar minder rendabele ondernemers het veld moesten ruimen.

De burgerinitiatieven zijn meer hybride dan ze zelf willen weten. De rol van de overheid als financier kan mogelijk teruggedrongen worden als er meer alternatieven komen voor het verkrijgen van startkapitaal. Zou dat niet een aardig burgerinitiatief zijn? Ook de eigen achterban kan meer aangesproken worden, al levert die in de vorm van onbetaalde inzet vaak al een grote bijdrage.

Niet alle initiatieven zijn open over hun financiering en exploitatie. Niet tegenover onderzoekers, maar ook niet naar de eigen achterban. Het is net als met de eerdergenoemde democratieopvatting: je kunt niet iedereen in alles meenemen.

Bottom-up

De burgerinitiatieven worden (positief) gekarakteriseerd als een *bottom-up*-beweging. Dat suggereert iets van gewone mensen die opstaan tegen hoge heren. Dat is het niet, we hebben al vastgesteld dat de burgers van de initiatieven dezelfde zijn als de burgers van de gevestigde instellingen, maar dan in hun vrije tijd. Het *bottom-up*-karakter zit in iets anders, namelijk dat burgerinitiatieven aansluiten bij het alledaagse. Dat doen ze door hun kleinschaligheid en in plaats van vastklampen aan procedures en protocollen, zoals *top-down*-instellingen doen, de handen uit de mouwen te steken en mensen in de ogen te kijken. Ze zitten niet in de 'systeemwereld' maar in de 'leefwereld', zoals dat dan heet, waarbij de leefwereld meestal positief en de systeemwereld negatief wordt gewaardeerd. Dat 'systeem' is het stelsel van kwaliteitseisen dat we in de loop van de jaren hebben opgelegd aan de overheid, om redenen van gelijke behandeling, verantwoording en efficiëntie. Nu deze eisen een prijs blijken te hebben, loopt de waardering daarvoor terug en daarmee ook die voor de publieke dienstverlening van de overheid. De markt kan een aantal zaken beter, maar de publieke zaak is hier niet in goede handen, omdat winst en groei vooropstaan. De hoop is dat burgerinitiatieven de verlossende derde weg zijn. Zij ontsnappen aan de marktwetten van winst en groei, en aan de systeemwetten waarbinnen de overheid moet werken. Beziel, enthousiast, kleinschalig, onder gezaghebbende leiding – dat hebben we aangetroffen. De keerzijde hebben we ook gezien: de beperkte en ondemocratische verantwoording, het gevaar van willekeur en het risico op uitsluiting.

Op dat soort criteria willen de burgerinitiatieven echter niet beoordeeld worden. Transparantie en verantwoording zijn niet hun doelen. Ze willen afgerekend worden op hun resultaten, en die zijn voor de eigen groep. De initiatieven uit onze selectie lijken het in doorsnee best aardig te doen, maar welke maatstaven neem je daarvoor? Hoe vol moet een buurthuis zijn, met hoeveel wijkactiviteiten zijn het Bruishuis en de Lucas Community een succes, of de G1000? De enig houdbare maatstaf is dan het zelfstandig overleven. En juist daarin doen de burgerinitiatieven het slecht. De vrijwillige inzet is een wankel basis gezien het niet-afdwingbare karakter ervan. De afhankelijkheid van een trekker is geen garantie voor continuïteit. Een zelfstandige, gezonde exploitatie is zeldzaam. Burgerinitiatieven zullen waarschijnlijk opschuiven richting overheid of richting markt. In het eerste geval zullen ze een gesubsidieerde instelling worden, met

de daarbij behorende 'systeem-eisen'. In het laatste geval is de coöperatie de voor de hand liggende vorm.

Coöperatie

Coöperaties winnen snel aan populariteit. Feitelijk zijn het bedrijven met leden die ook eigenaar zijn. Een coöperatie mag winst maken, te gebruiken voor nieuwe investeringen of om uit te keren aan de leden. De leden bepalen de doelen, voelen zich verbonden door de gedeelde financiële belangen. De coöperatie is populair vanwege het democratische karakter en de sterke onderlinge solidariteit, maar de keerzijde is de neiging tot uitsluiting. Een coöperatieve woonwijk bijvoorbeeld bedenkt zich nog wel een keer als er zich een nieuwe bewoner meldt die werkloos is. En wanneer zorg hoofdzakelijk geleverd wordt door coöperaties, zullen zieke en dus dure burgers in de kou komen te staan. Voor een inclusieve, solidaire samenleving zijn coöperaties een risico. Op onze rondreis hebben wij daarvan geen veront- rustende voorbeelden gezien, omdat de betekenis van de initiatieven nog zo klein is en er altijd alternatieven zijn. We zagen wel dat veel initiatieven overwegen een coöperatie te worden.

De gemeente

In de verhalen van de initiatiefnemers duikt vroeg of laat de gemeente op, in een hoofd- of bijrol. Vaak geen positieve rol. De meeste hoofdpijn komt van wat een 'ambtenarencultuur' wordt genoemd, een houding die een mix is van wantrouwen, neerbuigendheid, controle in plaats van meedenken, onbekendheid met een dienende rol, bezorgdheid bij het loslaten - zie bijvoorbeeld Oostwold en Den Ham. Goede tweede in de lijst van ergernissen is de bureaucratische cultuur waarbij de procedures belangrijker zijn dan inhoud en voortgang, gemeentediensten tegen- strijdige posities kiezen of in reorganisatie zijn; zie Amersfoort en Amsterdam (Lucas Community). Tot slot is er kritiek op de beleidscultuur waarbij beleidsma- kers opportunistische en dus onnavolgbare keuzes maken in bijvoorbeeld het geven van subsidies; zie wederom Amersfoort. Uit de gretigheid waarmee de kriti- sche verhalen over de gemeente verteld worden kregen we ook wel eens de indruk dat ze goed uitkomen, ter creatie van een boze buitenstaander voor intern gebruik. Het kan ook anders. De gemeente Gemert-Bakel legt de Elsendorpers geen stro- breed weg. Almere geeft de nieuwe bewoners van Nobelhorst alles in handen om de wijk naar hun hand te zetten. En de gemeente Amsterdam geeft in Buiksloter- ham bewonersexperimenten alle ruimte.

Anders dan verwacht mopperen de initiatiefnemers nauwelijks over knellende wetten en regels. 'Die liggen vast, daar kan je rekening mee houden', is de uitleg. Uitzondering is de (Rijks)regelgeving in de zorg, daarover bestaat grote frustratie. Vanwege de verkeerde prikkels die ze geven en de complexiteit.

Frustratie is er ook over het gebrek aan bereidheid bij gemeenten om relevante kennis en informatie te delen met burgers. Dat betreft soms essentiële exploita- tiecijfers, zoals bij de overname van de buurthuizen in Amersfoort. Het gaat over

budgetten, bijvoorbeeld die voor groenonderhoud of welzijnswerk, die initiatiefnemers nodig hebben om te bedenken of ze het goedkoper kunnen. Voor de meeste burgerinitiatieven is een pand cruciaal, vaak is dat gemeentebesit. Gemeenten zien panden vooral als vastgoed en onderschatten daarmee de mogelijkheden die ze hebben om burgerinitiatieven te faciliteren. De Lucas Community in Amsterdam-Osdorp en buurthuis 't Middelpunt in Amersfoort kregen wel tienduizenden euro's subsidie toegestopt maar geen werkbare afspraak over hun pand. Terwijl burgerinitiatieven meer baat hebben bij zekerheid over betaalbare huisvesting dan bij een onvoorspelbare, incidentele subsidie. De gemeente Almere en corporatie Ymere hebben dat goed begrepen en geven de buurtcoöperatie en buurtschuur een stuk grond mee. Dat werkt.

Het burgerinitiatief

De goede bedoelingen van de ondernemende burger zijn evident en vaak ontroerend, maar dat is geen reden ze te verheerlijken, ze verdienen beter. Om met Justus Uitermark (2014) te spreken: 'Wie slechts oog heeft voor de kracht en schoonheid van een geliefde, miskent de kwetsbaarheid en de lelijkheid die evengoed iemand tekenen. (...) Er spreekt weinig nieuwsgierigheid en oprechte betrokkenheid uit.' Wij hebben geprobeerd nieuwsgierig te zijn en komen na onze rondreis tot de volgende karakteristiek. Het initiatief van de ondernemende burger laveert tussen overheid en markt, meer dan dat hij een derde weg bewandelt. Zijn kracht is het eigenaarschap, de bezieling en de praktische insteek. Zijn uitdaging is het handen en voeten geven aan het leiderschap op basis van vertrouwen. Zijn noden zijn het vinden van startkapitaal of een betaalbaar pand, en ambtenaren die meedenken. Zijn grote dilemma ligt bij de wankele financiële onafhankelijkheid. Wat wordt zijn relatie met de overheid bij het accepteren van steun? Of, als hij opschuift naar de markt, hoe combineert hij dat met zijn maatschappelijke ambities? Voor de overheid is het dilemma hoe een initiatief op waarde te schatten en vervolgens welke voorwaarden te stellen aan eventuele subsidiëring of facilitering, omdat die de eigenheid van het initiatief kapot kunnen maken (Niesco Dubbelboer 2015). Het risico van controle en beheersing door de overheid schuilt in elke bemoeienis. Zelfs faciliteren is riskant, want ook dat is een vorm van selectie (wie wel en wie niet?). De grootste fout die de overheid kan maken, is de burgerinitiatieven te instrumentaliseren door ze voor het eigen karretje te spannen, bijvoorbeeld door ze lekker goedkoop het groenonderhoud te laten doen. Zoals Maarten Hajer (2015) het zegt: 'Bewoners moeten het vooral zelf willen. Soms, maar lang niet altijd, kan de overheid met een incentive – bijvoorbeeld door prijsbeleid – een duwtje in de goede richting geven.'

Wij zijn niet op pad gestuurd om thuis te komen met beleidsadviezen, maar als we nu toch van de gelegenheid gebruik mogen maken, doen we twee suggesties. Wees royaal met panden. Zie hoe sportverenigingen – eigenlijk ook burgerinitiatieven – gefaciliteerd worden met een infrastructuur van sportvelden, gymzalen en

sporthallen, voor een huur ver onder de kostprijs, met de verantwoording dat sporten gezond is voor lichaam en geest, en zonder dat er aan de sportverenigingen al te veel eisen worden gesteld, zelfs niet over insluiting. Op een vergelijkbare manier zou de grote leegstand in gemeenten gebruikt kunnen worden voor burgerinitiatieven op het sociale, culturele of welzijnsterrein. Zoals ook al wel gebeurt. Wees ook royaal met informatie die bij de gemeente aanwezig is, over budgetten, kosten en prijzen. Dat helpt ondernemende burgers bij het bedenken of ze een publieke taak goedkoper en beter kunnen uitvoeren.

De kracht van een verhaal

We zouden na onze rondgang graag de succesformule schrijven voor een burgerinitiatief, maar dat is dus onmogelijk. We moeten zelfs een zekerheid onderuithalen, namelijk het idee dat initiatieven uit de burgers zelf moeten komen omdat er dan pas eigenaarschap zou zijn. In onze rondgang zijn er twee die het tegendeel bewijzen: het Bruishuis dat een pand van de woningbouwstichting kreeg aangeboden, en de nieuwe bewoners van Nobelhorst in Almere die een buurtcoöperatie krijgen.

We noemden de rol van trekkers en de aanwezigheid van een organisatie, en we kunnen daar nog één ding aan toevoegen: de kracht van een verhaal. De succesvolle initiatieven vertellen een verhaal over zichzelf, dat soms decennia teruggaat en soms recenter van datum is, een verhaal dat samenbindt en voor een identiteit zorgt. De Elsendorpers memoreren keer op keer hun pioniersverleden, de Hammenaren verhalen met smaak over hoe ze zelf ooit met hand en schop het zwembad groeven, de Malburgers ontlenen hun trots aan het verzet tegen de autoriteiten waarop ze nu met hun initiatief een overwinning behalen. Het is niet genoeg, het kan ook zonder, maar het helpt wel.

Literatuurlijst

Op papier:

- BMC, *Buurtcommunities in Amsterdam. Een kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar vier buurtcommunities in de hoofdstad*, 2014
- Boer, Nico de, en Jos van der Lans, *Decentraal. De stad als sociaal laboratorium*, 2014
- Denters, Bas, Evelien Tonkens, Imrat Verhoeven, Judith Bakker, *Burgers maken hun buurt*, 2013
- Hilhorst, Pieter, en Jos van der Lans, *Sociaal doe-het-zelven. De idealen en de politieke praktijk*, 2014
- Hurenkamp, Menno en Evelien Tonkens, Jan Willem Duyvendak, *Wat burgers bezielt*, 2006
- Ministerie Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *De doe-demoratie. Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving*, 2013
- Ministerie BZK, *Tijdschrift voor de veranderde relatie tussen samenleving en overheid*, nrs 1 t/m 6
- Lokale Lente, *Pioniers in de stad. Wijkondernemers delen kennis en praktijk*, 2014
- Moor, Tine de, *Homo cooperans. Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving*, oratie, 2013
- RMO, *Terugreden is vooruitzien*, 2013
- RMO, *Leren innoveren in het sociale domein*, 2014
- RMO, Albert Jan Kruijer en Willemijn van der Zwaard, *Dit is onze zaak. Over eigenaarschap in het publieke domein*, 2014
- RMO, Nico de Boer, Albertine van Diepen, Lucas Meijs, *Swingen met lokale kracht. Overheden en de netwerksamenleving*, 2013
- ROB, *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*, 2012
- Jan Rotmans, *Verandering van tijdperk. Nederland kantelt*, 2014
- SCP, Kim Puffers, *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving*, 2014
- SCP, *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*, 2014
- Schrijver, Jan, *De omwenteling die niet kwam. Verkenning van het bestuursbeleid bij het ministerie van Binnenlandse Zaken 1969-2009*, 2015
- Specht, Maurice en Joke van der Zwaard; *De uitvinding van Leeszaal Rotterdam West – een studie naar zelforganisatie*, 2015
- Spierts, Marcel, *De stille krachten van de verzorgingsstaat*, 2014
- Swaan, Abram de, *Zorg en de staat*, 1996
- Uitermark, Justus, *Verlangen naar Wikitopia*, oratie, 2014
- WRR, *Vertrouwen in burgers*, 2012

- WRR, *Op maat voor later. Beoordeling van maatschappelijke en burgerinitiatieven; toetsing op waarden als toegang, continuïteit en resultaten*, 2014

Web:

- www.socialevraagstukken.nl, Dossier *Burgers nemen het over*
In dit dossier:
 - Interview met Niesco Dubbelboer, 9-1-2015
 - Interview met Maarten Hajer, 18-3-2015
 - Rotmans, Jan, 16-12-2015; 20-1-2015
 - Schrijver, Jan, 7-2-2015
 - Tonkens, Evelien en Jan Willem Duyvendak, 17-1-2015, 31-1-2015

Overzichten burgerinitiatieven:

- www.mfakaart.nl
- www.vilans.nl/nieuwsoverzicht-zorgcooperaties-en-burgerinitiatieven-op-de-kaart.html

Dankwoord

Uiteraard hadden we dit boek niet zonder hulp van derden kunnen maken. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties bedanken we voor het vertrouwen door ons deze opdracht te geven. Met name Mohamed Derraz en Jan Wielaard hebben met hun observaties en commentaar veel aan dit boek bijgedragen. Ze hebben geadviseerd, meegedacht en meegelezen, en de eindverantwoordelijkheid voor de tekst geheel bij ons gelaten.

We hebben ons verder laten informeren, onze gedachten laten aanscherpen of ons op een spoor laten zetten door mensen die op een of andere manier deskundig zijn of ervaring hebben met dit onderwerp. Dat zijn: Firoez Azarhoosh, Moustapha Baba, Paul Basset, Natasja van den Berg, Gert Boeve, Albertine van Diepen, Niesco Dubbelboer, Wijnand Duyvendak, Maarten Hajer, het LSA, Joachim Meerkerk, Birgit Oelkers, Hettie Politiek, Jos Scheren, Marga Verheije, Imrat Verhoeven, Arjan Vliegenthart, Aletta Winsemius en Willemijn van der Zwaard. Sommige gesprekken zijn als interview verschenen op www.socialevraagstukken.nl.

Onze speciale dank gaat uit naar Justus Uitermark, die op de achtergrond meelas en ons van commentaar voorzag. Hij kan niet worden aangesproken op het eindresultaat.

De meeste dank gaat naar de ondernemende burgers van de twaalf woelige initiatieven die wij bezochten. Zij hebben ons een kijkje gegeven in de keuken. Zonder hun medewerking was dit boek er niet gekomen.

Het fenomeen 'burgerinitiatief' maakt de tongen los. Sommigen zien een nieuwe democratie gloren, anderen ontwaren vooral uitbuiting van vrijwilligers. Marcel Ham en Jelle van der Meer werpen een blik achter de schermen van een twaalftal burgerinitiatieven. Wie zijn die ondernemende burgers die onbetaald een buurthuis runnen, een zwembad overnemen of een zorgcoöperatie beginnen? Wat is hun motivatie, wat presteren ze en hoe komen ze aan geld? En hoe onafhankelijk zijn ze van de overheid? Dit boek is een kritisch onderzoek naar de woelige wereld van de lokale initiatieven. Met verhalen die inzicht en verdieping geven.

Marcel Ham is hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, en van www.socialevraagstukken.nl. Jelle van der Meer is freelance journalist.

